

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ВІДДІЛ ВИХОВНИХ СИСТЕМ В ЗАКЛАДАХ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

А. О. Молчанова

**ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА**

Посібник

Київ – 2013

УДК 37.011.3 - 051: 331.102.24
ББК 74.214: 87.715
М 76

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № від 24 жовтня 2013 р.)

Молчанова А.О.

М 76 Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник / Алевтина Олександрівна Молчанова. – Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. – 188 с.

Рецензенти:

Мельнікова І.М. – кандидат педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України, професор кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова;

Шахрай Т.О. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу виховних систем в закладах педагогічної освіти Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

У посібнику висвітлюються особливості професійної діяльності педагога на основі толерантності, викладено зміст і види цього явища, обґрунтовано ціннісні основи виховання толерантності в учнів, розглянуто психологічні, культурологічні та комунікативні аспекти педагогічної толерантності викладача. Включено методичні рекомендації щодо самопідготовки педагога, толерантної взаємодії із суб'єктами навчально-виховного процесу.

Для студентів педагогічних навчальних закладів, молодих педагогів, методистів, вихователів, інших педагогічних працівників, слухачів курсів підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ЧАСТИНА I. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ	8
Толерантність як педагогічне явище	8
Зміст поняття «толерантність»	21
Виховання толерантності	43
Психологічний аспект педагогічної толерантності	56
Толерантність в контексті педагогічної культури вчителя	80
ЧАСТИНА II. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА ДЛЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ	94
ЧАСТИНА III. ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ	120
СЛОВНИК	157
ЛІТЕРАТУРА	175
ДОДАТОК: Декларація принципів толерантності	182

ВСТУП

Морально-духовне становлення учнівської молоді, її підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави. Напрямами державної політики в галузі виховання стали принципи гуманістичної педагогіки, сформульовані в Законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про дошкільну освіту", "Про позашкільну освіту", "Про професійно-технічну освіту", Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті, Національній програмі виховання дітей і учнівської молоді в Україні, Конвенції ООН про права дитини.

Національна програма виховання дітей і учнівської молоді в Україні є важливою і дієвою науковою основою реалізації державної політики у сфері освіти; вона визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах становлення громадянського суспільства в незалежній Україні. Програму спрямовано на реалізацію соціальної функції виховання – забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовки особистості до успішної життєдіяльності.

Закладена в цих документах методологія виховання сприяла розвитку особистості у відповідності до національних цінностей та в контексті ідеї інтеграції нашої держави в європейський та світовий простір.

Національна система освіти та її складова – національне виховання – мають формуватися адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, що забезпечить стійкий рух та розвиток України на сучасному етапі. Основою реформування освіти України визначається принцип пріоритетності людини, забезпечення її особистісного розвитку згідно з її індивідуальними здібностями і потребами на основі навчання протягом життя. Про це свідчить Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти України на період до 2021 року» (№ 344/2013 від 25 червня 2013 р.) .

Серед стратегічних напрямів державної політики у сфері освіти передбачено: побудову ефективної системи національного виховання, розвиток і соціалізація дітей та молоді; формування безпечного освітнього середовища; розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі тощо. Це має сприяти забезпеченню сталого демократичного розвитку суспільства та розв'язанню його соціальних проблем.

В реалізації стратегічних напрямів розвитку освіти у переліку перспективних завдань визначено: перебудова навчально-виховного процесу на засадах розвивальної педагогіки; побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості; забезпечення сучасного психолого-педагогічного та науково-методичного супроводження навчально-виховного процесу; створення безпечного освітньо-виховного середовища.

Виховний контекст цього важливого документу полягає в тому, що система освіти повинна забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя в світі, що постійно змінюється.

Це змінює також і мету навчально-виховного процесу, його мотиви, норми, форми, методи і роль педагога, який має працювати на засадах інноваційних підходів до професійної діяльності на основі власного творчого безперервного професійного зростання.

Проблеми, з яким стикається сучасна школа і які стають перед педагогом – це ускладнення міжетнічних відносин, розшарування населення, нетерпимість до людини іншої віри, поглядів тощо.

Багато ознак (соціальних, політичних, ідеологічних, релігійних, етнічних та інших) розділяють громадян на групи зі своїми інтересами,

уявленнями про своє оточення. Це віддзеркалюється в освітніх колективах учнів і студентів, тому що вони живуть у багатонаціональному українському суспільстві.

Відмінність систем цінностей та принципів часто є джерелом конфліктних ситуацій. Толерантність – це один із засобів зняття конфліктів і розвитку форм співіснування, взаємодії в людському суспільстві. Поняття толерантності означає здатність людини співпрацювати, чути, цінувати, розуміти і поважати іншу думку та невороже її зустрічати.

Педагогічна толерантність має першорядне значення в роботі педагога, і саме у цьому, на жаль, відчувається досить істотний дефіцит поваги і терпимості. Розуміння толерантності як поваги і визнання рівності, відмови від домінування і насильства, визнання багатовимірності людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваги якоїсь однієї точки зору має бути основою професійної діяльності педагога.

Запропонований посібник призначено для працівників освітніх навчальних закладів і має на меті допомогти керівникам, педагогам, вихователям у формуванні толерантного мислення учнів, сприяти їх цивілізованому діалогу з підлітками та дорослими, створенню безпечного освітньо-виховного середовища.

Розділи побудовано таким чином, щоб надати уявлення про зміст і специфіку толерантності у професійній діяльності педагога. Запропоновано методичні поради, а також приклади використання цих матеріалів у навчально-виховному процесі.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Глобальні зміни, які охопили всі сфери існування людини, якісно характеризує сучасне суспільство. У процесі цих змін відбувається заміна попередніх ціннісних орієнтирів на нові, іще недостатньо сформовані, щоб почувати себе впевнено. Одним із принципів ціннісного самовизначення є ціннісний підхід, при якому толерантність не зводиться до простих стереотипних дій, - це цінність і життєва позиція, вона проявляється внаслідок сподівань особистості, орієнтацій і вчинків із відповідними ідеалами, цінностями та змістами на основі здійснення свідомого вибору певної позиції, прийняття відповідального рішення.

Ціннісне самовизначення допомагає зрозуміти суть відносин між особистістю і цінностями. Нескінченність процесу ціннісного самовизначення підтверджується постійною переоцінкою цінностей і відбувається впродовж усього життя.

В умовах посилення взаємодії країн міжнародні організації визнали завдання підготовки молоді до життя в полікультурному світі пріоритетною, а отже і необхідність активної розробки й уточнення цілей, задач, функцій, змісту виховання в дусі миру і толерантності.

Цінності виховання не існують в ізольованому просторі. Соціально-духовні сфери різних країн впливають одна на іншу. Криза чи підйом в одних викликає відповідні зміни в інших, оскільки всі локальні підсистеми культури (і освіта у тому числі) складають відкриту і динамічну систему, де розвиток окремих елементів веде до її трансформації в цілому. Така моральна якість, як толерантність має бути притаманна молодим людям для досягнення компромісу, що дуже важливо у сучасній політичній та економічній ситуації.

Поняття «толерантність» розглядається як соціально важливе явище, норма життя у демократичному суспільстві. Це один з головних принципів взаємовідносин між людьми. Толерантність визначається як інтегративна якість

особистості, що відображає активну моральну позицію і готовність до конструктивної взаємодії з людьми і групами незалежно від їх національної, соціальної, релігійної, гендерної приналежності, поглядів, світогляду, стилю мислення і типу поведінки; сприяє успішному самоствердженню особистості та її самореалізації у суспільстві.

Толерантність визначає багатовимірність середовища і різноманітних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування представників, відмінних за різними ознаками; виступає громадським гарантом недоторканості і не насилля по відношенню до різних меншин і легалізує їхнє становище за допомогою закону; дозволяє стримувати ворожість, пропонує конструктивний вихід із конфліктної ситуації; сприяє нормалізації психологічної атмосфери в групі, у колективі, суспільстві; підтримує і розвиває самооцінку особистості і колективу; є досконалим взірцем організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію.

У педагогічному контексті соціальні аспекти осмислення і розуміння феномену толерантності базуються на таких положеннях:

- суспільство - складна система, що самоорганізується, стійкість якої обумовлюється міжособистісними, міжетнічними та іншими різними зв'язками;
- толерантність становить одну з фундаментальних основ досягнення соціальної злагоди в суспільстві;
- загальним методологічним принципом вивчення феномена толерантності має виступати принцип гуманізму;
- культура виступає аксіологічною основою толерантної свідомості.

Сучасна наука розглядає проблему толерантності в онтогенезі у філософському, психологічному, педагогічному та соціокультурному контекстах. Різні аспекти проблеми толерантності, зокрема осмислення сутності феномена «толерантність» та його особливої значущості для формування професіоналізму особистості педагога досліджено у наукових працях

вітчизняних (М. Андреев; О. Безносюк, О. Волошина, О. Грива, В. Калошина, О. Кихтюк, І. Кресіна, О. Майборода, О. Отич, В. Пісоцький, Т. Пилипенко, М. Товта, Ю. Тодорцева, О. Швачко та ін.) та російських (О. Асмолов, С. Бондирева, Б. Герщунський, Д. Зінов'єв, Є. Кротков, М. Маріманова, А. Погодіна, Л. Скворцов та ін.) учених.

Теоретичні засади виховання гуманістичних цінностей та формування професійної свідомості педагога, а також демократичні підходи до організації навчально-виховного процесу знайшли висвітлення у дослідженнях Г. Балла, А. Духновича, В. Кан-Каліка, Я. Коменського, А. Макаренка, В. Семиченко, Є. Шиянова та ін. У контексті наукового пошуку цінними є дослідження вітчизняних учених щодо реформування та розвитку педагогічної освіти в Україні (С. Гончаренко, І. Зязюн, Н. Ничкало, Л. Хомич та ін.).

Особливо важливе значення мають наукові розвідки з теорії і практики професійної підготовки педагогів у зарубіжному досвіді (Н. Авшенюк, Т. Кошманова, М. Лещенко, З. Малькова, О. Матвієнко, А. Парінов, Л. Пуховська, О. Романенко та ін.).

Закономірною і об'єктивною є тенденція зростання ролі того комплексу знань сучасних педагогічних концепцій, які поєднуються в поняття «українознавство», «народознавство», що мають в історії української освіти і суспільного розвитку достатньо глибоке коріння. Вони були розроблені видатними представниками української культури та наукової думки (І. Франко, В. Вернадський, М. Грушевський, С. Єфремов та ін.).

Посилення українознавчого фактора у підготовці педагогічних кадрів виводить свідомість суспільства із орбіти меншовартості, консолідує і об'єднує його в умовах поліетнічності і полікультурності, створює новий соціокультурний простір, спрямований на загальний інтелектуальний, професійний, громадський розвиток нових поколінь громадян.

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури свідчить про необхідність подальшого вивчення проблем підготовки майбутнього педагога, оскільки окремі її аспекти залишаються висвітленими не повною мірою,

зокрема: особливості підготовки майбутнього педагога до виховання толерантності в учнівській молоді та його готовність до створення толерантного освітнього середовища; вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на виховання толерантності в учнів тощо. За таких умов проблема підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів у навчальних закладах набуває особливої актуальності, а її розв'язання потребує змін у вітчизняній системі педагогічної освіти.

Аналіз проведених досліджень серед студентів педагогічних навчальних закладів та учнів старших класів виявили ряд проблем, які значно знижують рівень їх навчання та вихованості. Серед них можна виділити наступні: неадекватне ставлення багатьох з них один до одного; наполеглива потреба обговорення всіх проблем, які їх хвилюють; невміння слухати і вести дискусію; нетерпимість до поглядів інших тощо. Тому перед працівниками освіти і виховання постає нелегке завдання навчати і виховувати молодь поряд з розвитком власної національної культури, виховувати їх в дусі миру й поваги всіх народів, розуміти й цінувати своєрідність інших культур.

Вивчення наукових джерел, аналіз теоретичного і практичного досвіду підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності учнів засвідчили, що розв'язання зазначених вище проблем в Україні гальмується низкою суперечностей між:

- підвищенням соціального запиту на виховання толерантності учнівської молоді і недостатнім ступенем усвідомлення педагогами власної особистісно-професійної ролі у цьому процесі;

- традиційними підходами до професійного становлення майбутнього педагога та необхідністю удосконалення змісту освітньо-професійних програм, використання інноваційних технологій підготовки компетентних педагогів до виховання толерантності;

- об'єктивною потребою ґрунтовного аналізу прогресивних ідей зарубіжного досвіду підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності

в учнівському середовищі та його недостатнім вивченням й узагальненням у вітчизняній педагогічній теорії і практиці.

Основою розв'язання цих протиріч є світогляд майбутнього педагога, його культурологічна позиція та ціннісні пріоритети.

Вказані суперечності, на думку академіка І. Зязюна, не є наслідком лише недоліків організації процесу освіти у педвузі. Конкретні технології професійної освіти спираються також і на традиційні психологічні дослідження свідомості. Значна їх частина проводилась у межах гносеологічного (пізнавального, суб'єкт – суб'єктного) відношення. У своїх крайніх виявах таке відношення відбивало гносеологічну редукцію – зведення свідомості до знання суб'єкта про світ і себе у світі, підміну реально практичних відносин людини із світом лише одним спрямуванням – пізнавальним. Гносеологізм не може бути основою аналізу становлення й розвитку професійної свідомості, оскільки розглядає індивіда не як суб'єкта діяльності (практика), а як суб'єкта пізнання (теоретика). Тому вихідним принципом дослідження й формування професійної свідомості педагога має бути розуміння того, що розвиток знань не є тотожним розвитку свідомості.

Отже, у методологічному підході професійна свідомість – це передусім діяльнісно організована свідомість. Важливішою його характеристикою є не просто наявність реальної рефлексії, а її подвійна, різновекторна спрямованість. Хто і коли б не діяв, він завжди повинен фіксувати свою свідомість, по-перше, на об'єктах своєї діяльності – він бачить і знає ці об'єкти, а по-друге, на самій діяльності – він бачить і знає себе діючим, він бачить свої дії, свої операції, свої засоби і навіть свої цілі і задачі.

Аналіз змісту вузівської освіти свідчить, що саме професійна свідомість є головним вузлом зосередження основних суперечностей між існуючою практикою підготовки педагога і його конкретною професійною діяльністю. До недоліків такої підготовки слід віднести панування у вищій школі так званого знанневого (гностичного) підходу, в рамках якого

основним освітнім завданням вважається формування у студентів науково-предметних знань. Цей підхід не раз критикувався. Зверталася увага, що в процесі учіння студенти мають справу не із змістом професійної діяльності, а з науковими предметами. Навчальна діяльність у традиційній педагогічній освіті є «нейтральною» щодо предмета майбутньої професійної діяльності. Нерідко ми маємо (у кращому разі) знавців, ерудитів у конкретній сфері знання, але не суб'єктів цілісної педагогічної діяльності.

Реальна професійна діяльність характеризується різноманітністю контекстів використання знань, комплексним характером педагогічних ситуацій, які вимагають системного їх використання, що робить неможливим пряме перенесення знань у практику. З'являючись у навчальному закладі, випускник вузу на кілька років провалюється до «ями адаптації». Зазначимо, що моделлю учіння, яка відповідає перевазі знань у традиційній педагогічній освіті, є вербальне учіння, що ґрунтується на транслюванні, запам'ятовуванні й відтворенні текстів комунікації.

Проблема становлення й розвитку професійної свідомості повинна розглядатися в єдності трьох основоположних складових буття людини, що є цілісною моделлю будь-якого професіоналізму: діяльність, свідомість, спільнота. Так, професійна діяльність – завжди свідома і спільна (здійснюється в соціальному співтоваристві); професійна свідомість – діяльнісна та інтерсуб'єктивна (існує і виникає в суспільстві); професійна спільнота зумовлена включати суб'єкта в спільну колективно-розподільчу діяльність, що ґрунтується на свідомому позиційному самовизначенні кожного.

Педагогічним підґрунтям створення толерантності у вихованні є: формування: толерантного простору, середовища, яке характеризується єдністю всіх суб'єктів виховного процесу і форм організації їх відносин, які з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого – основою, зразком морального виховання учнів; культури спілкування як взаєморозуміння, взаємоповаги, співчуття і співпереживання, відчуття

партнерства; синергетичного мислення, яке дозволяє сприймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних і етнічних проявів людини; а також особистісно орієнтований підхід у виховному процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відносини у системі «вихователь – вихованець».

Організаційно-педагогічні умови формування толерантної культури підлітків включають в себе: формування установки на толерантність, яка полягає в готовності і здатності керівників освітніх установ, педагогів та учнів до рівноправного діалогу за допомогою синергетичної взаємодії; варіативного використання методів навчання і виховання, які активізують розвиток толерантності учнів; реалізації програм підвищення психолого-педагогічної компетентності педагогічних працівників; залучення учнів та їх батьків до програм їх спільної діяльності, в ході якої підлітки вчаться мислити критично і цінувати позиції інших, при цьому чітко формулюючи власну позицію щодо спірних питань.

Головні принципи толерантності у вихованні: довірче співробітництво – встановлення в освітньому закладі відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості між адміністрацією, педагогами, з одного боку, і вихованцями, з іншого; екологія взаємовідносин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в освітньому закладі як основи формування толерантного середовища; формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточення, народів, незалежно від їх соціальної належності, національності, раси, культури, релігії; синергетизм, що забезпечує розвиток особистості, є його джерелом і рушійною силою; творчість, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин і аналізу ситуації взаємодії.

Діяльність вихователя з позиції толерантності має три аспекти: особистість вихователя, якому притаманні толерантні якості; прояв толерантності у професійній діяльності; реалізація принципів толерантності у педагогічному спілкуванні. Толерантний педагог усвідомлює, що його сприймають як взірець, опановує і використовує відповідні навички для

розвитку діалогу і мирного вирішення конфліктів; заохочує творчі підходи до вирішення проблем; забезпечує умови для спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу і для особистісних досягнень, не підтримує агресивну поведінку або загострене суперництво; сприяє залученню учнів і батьків до прийняття рішень і розробок програм спільної діяльності; вчить критично мислити і цінувати позиції інших; чітко формулює власну позицію у спірних питаннях; цінує культурну різноманітність і створює умови для визнання культурних відмінностей і їх проявів у житті.

Шляхи реалізації толерантності у вихованні розроблено у педагогіці толерантності – «педагогіці співробітництва», «педагогіці успіху», «педагогіці діалогу», «педагогіці ненасилля» (Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський та ін.), за якими досягнення позитивних результатів у вихованні дітей можливо за умови врахування їхніх інтересів, надання їм права вільного вибору, чуйного ставлення до них та адекватного прийняття всіх їхніх позитивних і негативних особливостей. Основними позиціями цих педагогічних систем є прояв інтересу до життя дитини, її переживань; спілкування з нею як з дорослим, від якого очікують взаємної довіри, поваги, розуміння; врахування внутрішньої мотивації її поведінки; встановлення з дитиною щирих і довірливих взаємин, створення атмосфери співробітництва, співтворчості.

З огляду на психолого-педагогічну характеристику учнів старшої школи та професійних навчальних закладів діяльність педагога передбачає створення умов для конструктивної взаємодії і порозуміння з усіма учасниками педагогічного процесу; надання учням можливостей вибору поведінкових альтернатив; забезпечення розвитку їх творчого потенціалу, ініціативності, відповідальності та особистісного самоствердження; сприяння успішній соціалізації молодого покоління. Водночас ефективна реалізація цих умов залежить від ціннісних пріоритетів педагога, його усвідомленого володіння толерантністю на всіх рівнях, готовності до виховання толерантності в учнів.

Посилення уваги до педагогічного професіоналізму пов'язане з кардинальними змінами в уявленнях про педагогічну працю. Йдеться перед усім про подолання парадигми суб'єкт-об'єктних відносин у педагогічній діяльності. Теоретичною основою цього подолання є розмежування категорій «педагогічна діяльність» і «освітній процес». Згідно з цим розмежуванням педагог є водночас і суб'єктом освітнього процесу (він виступає проектувальником, конструктором, організатором і безпосереднім учасником зустрічі поколінь, носієм певної особистісної, буттєвої позиції) і суб'єктом педагогічної діяльності, що передбачає вільне і свідоме самовизначення в педагогічній практиці, прийняття відповідальності за результати учіння й виховання.

Вивчення реального стану підготовки майбутніх педагогів у вітчизняному досвіді показало, що їх підготовка до виховання толерантності учнівської молоді передбачає лише ознайомлення з основами толерантної педагогічної взаємодії та отримання загальних уявлень про міжнаціональну толерантність, окремі аспекти проблеми толерантності, її формування та виховання. Штучний характер зв'язку педагогічної теорії з реальною практикою негативно позначається на результативності підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності в учнівському середовищі.

Ефективність такої підготовки має забезпечуватися, на нашу думку, гнучкістю та полікультурною спрямованістю змісту навчальних планів і програм педагогічних вузів, інтеграцією навчальних курсів, використанням інтерактивних технологій навчання на основі компетентнісного, порівняльного, гуманістичного, культурологічного особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Подальшої докладної розробки потребують проблеми методичного забезпечення навчальних курсів на основі толерантного підходу до викладання змісту освіти на гуманітарних факультетах, а також матеріалів до організації цілеспрямованої виховної роботи в закладах освіти.

Структура та функції професійної складової толерантності педагога

Розвиток толерантних якостей майбутнього педагога – це один з

напрямів соціалізації особистості, метою якого є її професійне становлення та досягнення певної вершини (акме) в неперервному професійному та духовному зростанні.

Аксіологічний аспект фахової підготовки педагога являє собою формування сукупності специфічних педагогічних цінностей професійної діяльності, до яких ми відносимо толерантність.

Формування у майбутніх педагогів здатності до міжособистісної толерантності включає три взаємопов'язані складові:

професійну, спрямовану на фахову підготовку педагогів, виконання ними професійних функцій, володіння відповідними видами професійної діяльності в контексті особистісно орієнтованої парадигми освіти;

особистісну, спрямовану на підготовку майбутніх педагогів до професійного самовизначення, професійної самореалізації та професійної самоактуалізації упродовж життя;

технологічну, спрямовану на формування її організаційно-методичних умов.

Структура професійної складової міжособистісної толерантності педагога включає когнітивний, функціональний і діяльнісний компоненти:

- когнітивний компонент відображає зміст фахової підготовки майбутніх педагогів;
- функціональний компонент - професійну підготовку майбутніх педагогів до виконання професійних функцій;
- діяльнісний компонент - професійну підготовку майбутніх педагогів до оволодіння різними напрямками його професійної діяльності.

До професійних знань майбутнього педагога належать філософські, методологічні, фахові (історичні), теоретичні, технологічні та інші знання:

- філософські знання забезпечуються наявністю в навчальному плані вищого навчального закладу циклу світоглядних дисциплін;

- методологічні знання забезпечуються вивченням циклу фундаментальних дисциплін;
- фахові, теоретичні, технологічні знання забезпечуються наявністю у навчальному плані циклу психолого-педагогічних дисциплін.

Обґрунтовано професійні функції, які має виконувати підготовлений майбутній педагог. До них відносять світоглядну, культурологічну, інноваційну, комунікативну, мотиваційну та цілепокладання:

- суть **світоглядної функції** полягає у відтворенні ставлення людини до світу, розуміння власного місця в ньому;
- **культурологічна функція** визначає ступінь залучення фахівця в духовне життя світової спільноти шляхом якісного виконання ним своїх професійних обов'язків у суспільному розподілі праці. Вона базується на аксіологічній та етичній складових, що є основою толерантності особистості майбутнього педагога. При цьому **аксіологічна** складова пов'язана з визначенням усвідомлення педагогом неперервності професійного самовдосконалення, а **етична** – зумовлює правила поведінки педагога-фахівця у професійному середовищі і в суспільстві в цілому;
- суть **інноваційної функції** полягає у здатності фахівця створювати принципово нову систему логічних зв'язків у професійній галузі. упроваджувати нові перспективні технології навчання та виховання молоді;
- значення **комунікативної функції** полягає у вмінні майбутнього педагога спілкуватися з колегами, учнями, батьками, громадськими організаціями, усіма оточуючими, що також є не тільки професійною складовою, але й підґрунтям толерантних рис особистості педагога;
- зміст **мотиваційної функції** — неперервне забезпечення майбутнього педагога обґрунтованим інтересом до навчально-виховної діяльності, життєвими силами для виконання активної роботи з розвитку особистості;
- суть **функції цілепокладання** - це аналіз результату власної навчально-виховної роботи, визначення оптимального шляху до бажаних або принципово можливих результатів.

Толерантний педагог повинен уміти: аналізувати і прогнозувати основні результати власної професійної і комунікативної діяльності; вміти створювати та підтримувати толерантне навчально-виховне середовище: виявляти причини конфліктів в учнівському колективі; оперативно визначати пограби власного психолого-педагогічного вдосконалення та здійснювати їх практичну реалізацію; сприяти толерантним взаємовідносинам між учнями та їх батьками; координувати (узгоджувати) діяльність усіх ланок і усіх суб'єктів навчально-виховного процесу в навчальному закладі тощо.

Вивчення реального стану підготовки майбутніх педагогів у вітчизняному досвіді показало, що їх підготовка до виховання толерантності в учнівській молоді передбачає лише ознайомлення з основами толерантної педагогічної взаємодії та отримання загальних уявлень про міжнаціональну толерантність, окремі аспекти проблеми толерантності, її формування та виховання. Штучний характер зв'язку педагогічної теорії з реальною практикою негативно позначається на результативності підготовки майбутніх педагогів до виховання толерантності.

Ефективність такої підготовки має забезпечуватися гнучкістю та полікультурною спрямованістю змісту навчальних планів і програм педагогічних вузів, інтеграцією навчальних курсів, використанням інтерактивних технологій навчання і виховання на основі компетентнісного, порівняльного, гуманістичного, культурологічного, синергетичного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів.

Педагогічне обґрунтування сутності виховання толерантності учнів передбачає переважно функціональний підхід, тобто це педагогічне явище може бути використано у процесі організації життєдіяльності колективу, що виховується, як принцип та засіб виховання особистості, чинник її всебічного розвитку.

Ставлення до толерантності характеризується системою цінностей особистості щодо держави, суспільства, свого оточення, а також

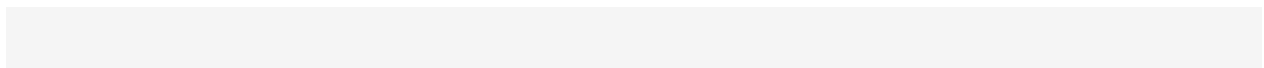
пріоритетами обраної професії. Це складає інтегровану якість, функції якої ми визначаємо:

- як суспільні цінності (поважання прав і свобод людини, почуття любові до батьківщини, її народу, розуміння його національно-етничних особливостей, усвідомлення обов'язків і відповідальностей тощо);

- як духовні цінності (має світоглядну, пізнавальну, комунікативну, регулятивну функції, прагнення виховання в учнів моральних ідеалів суспільства, толерантного ставлення до оточуючих, що є складною емоційною, інтелектуальною роботою);

- як складову професійної культури педагога (повага до обраної професії, потреба і здатність до власного професійного удосконалення, вміння попереджати й розв'язувати конфліктні ситуації, відношення до дитини та підлітку як найвищої цінності у житті);

- як важливий фактор соціокультурного контексту в розвитку учнів (студентів) та їх успішної соціалізації.



ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

Будівництво громадянського суспільства зумовило на індивідуальному і соціальному рівнях зростання усвідомлення як окремими людьми, так і соціальними групами свого місця в навколишньому світі – насамперед у системі соціально-економічних, етнічних, культурних та міжконфесійних відносин. Процес подібного усвідомлення завжди здійснюється через зіставлення цінностей і цілей окремої людини або конкретної соціальної групи з цілями і цінностями інших людей, інших соціальних та етнічних груп, інших культур, конфесій та віросповідань.

Цей процес може супроводжуватися посиленням проявів у масовій свідомості різних забобонів і страхів: ксенофобії як реакції на зустріч з чужою людиною чи культурою, етнофобії, кавказофобії та антисемітизму, мігрантофобії, націоналізму, дискримінації та нетерпимості. Тому в умовах зростання соціального розмаїття існує небезпечна тенденція наростання міжетнічної, міжконфесійної, соціально-економічної, політичної нетерпимості й протиріч або суперечок між поколіннями.

Різні форми нетерпимості нерідко використовуються екстремістськими рухами, що розпалюють ненависть, національний розбрат і соціальні конфлікти в суспільстві. Для цих сил часто виявляється достатнім, що людина – інша, несхожа, має свою думку, віру та національні традиції.

Культурний і релігійний плюралізм, який розвинувся в західному світі у середньовіччі, особливо серед англосаксів, викликав до життя толерантність, необхідну для встановлення спільності в цих умовах. Толерантність була, з одного боку, необхідним побічним продуктом цього плюралізму, а з іншого – умовою його подальшого розвитку.

Поява поняття "толерантність" пов'язано з епохою релігійних війн. За своїм первісним змістом воно висловлює компроміс, на який змушені були погодитися католики і протестанти. Пізніше толерантність, як принцип згоди, проникає в ліберальну свідомість епохи Просвітництва. Видатні вчені

XVII-XVIII століть - Гоббс, Локк, Вольтер, Руссо - виступили проти жорстоких релігійних зіткнень і релігійної нетерпимості. Підсумком діяльності просвітителів стало поступове проникнення в суспільну свідомість ідеї толерантності в якості загальної цінності, фактора згоди між релігіями і народами. На межі XVIII-XIX століть у Франції жив Талейран Перигор, князь Беневентський. Він відзначився тим, що при різних урядах (і при революційному, і при Наполеоні, і при королі Людовіку XVII) залишався незмінно міністром закордонних справ. Це була людина, талановита у багатьох областях, але, безсумнівно, найбільше - в умінні враховувати настрої оточуючих, шанобливо до них ставитися, шукати рішення проблем способом, що найменш утискає інтереси інших людей. І при цьому зберігати свої власні принципи, прагнути до того, щоб керувати ситуацією, а не сліпо підкорятися обставинам. З ім'ям цієї людини і пов'язано поняття "толерантність".

Вирішальною главою в історії толерантності з'явився кромвелевський період англійської історії XVII ст. У той час серед різних пуританських сект, що входили до армії Кромвеля, тільки індепенденти і левеллери були зацікавлені у свободі і терпимості. Згідно з їх поглядами, жодне переконання не може бути настільки непогрішним, щоб йому в жертву можна було принести інші переконання, що існують в співтоваристві. Джон Солтмарш, один з видних захисників толерантності в епоху Кромвеля, говорив: "Твої доводи будуть настільки ж темні для мене, як мої доводи для тебе, поки Господь не відчинить нам очі".

У цілому толерантність була встановлена як в Англії, так і в Америці не стільки в якості ідеального принципу, скільки за потребою - коли було зруйновано монолітну єдність суспільства.

Примітно, що проблема толерантності вперше виникла у західній цивілізації саме на релігійному рівні, а релігійна толерантність поклала початок усім іншим свободам, які були досягнуті у вільному суспільстві.

Іноді вважають, що немає нічого складнішого, ніж бути терпимим щодо людей, які дотримуються інших релігійних переконань.

Епоха Просвітництва ХУІІІ в., яку часто наділяють духом толерантності, породила дуже небезпечний яacobinський фанатизм раціоналістичного типу. Єдиним видатним представником толерантності в ту епоху був Вольтер. Йому приписують вислів: "Я не згоден з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку", – афоризм, в якому виражена класична теорія толерантності. Погляди Вольтера склалися, коли він спостерігав за подіями в Англії, де в ХУІІІ ст. в умовах релігійного плюралізму і релігійної толерантності був досягнутий громадянський мир і встановилася загальна атмосфера милосердя.

Фактично будь-яке переконання - релігійне, політичне чи культурне - може призвести до нетерпимості, якщо не залишається жодного сумніву в непогрішності ідей, в які ми віримо, і в хибності тих поглядів, які нами оскаржуються.

Толерантність у відношенні людей, які відрізняються від нас своїми переконаннями і звичками, вимагає розуміння того, що істина не може бути простою, що вона багатоліка, і що існують інші погляди, здатні пролити світло на ту чи іншу її сторону. Здатність осягати різноманітні аспекти істини або усвідомлювати обмеженість істин, в які ми сьогодні віримо, з'являється завдяки раціональному і терплячому аналізу труднощів, з якими стикається будь-яке пізнання, а також духу релігійної покірності.

Толерантність є найважливішою умовою знаходження компромісів, подолання конфліктів. Нетерпимість веде людство до братської могили, тому проблема толерантності сьогодні досягла міжнародного сенсу. Не випадково Генеральна Асамблея ООН у грудні 1992 року прийняла резолюцію провести рік Організації Об'єднаних Націй присвячений терпимості. 1995 рік було об'явлено як всесвітній рік толерантності.

У контексті цієї ідеї було проведено ряд міжнародних заходів, в тому числі регіональна науково-практична конференція "Толерантність як спосіб виживання народів в умовах Півночі" (Якутськ, квітень 1994 р.), а також міжнародна конференція "Толерантність як культурна універсалія" (Харків, травень 1996), у якій автор брала участь.

Привертає увагу назва конференції. Універсалії (від лат. *universalis* – загальний) у середньовічній філософії визначаються як загальні поняття на відміну від одиничних. Питання про те, чи існують універсалії реально, було основним у боротьбі між номіналізмом (напрям, представники якого на противагу реалізму вважали, що реально існують тільки окремі речі, а загальні поняття (так звані універсалії) є лише назвами, іменами породженими людським мисленням) і реалізмом (напрям, який визнавав об'єктивну реальність загальних понять).

Традиційно толерантність обмежувалася сферою релігії або політики. Організатори харківської конференції визначили толерантність як культурну універсалію. Саме цей підхід був плідним підґрунтям в роботі п'яти пленарних засідань, трьох круглих столів і трьох секцій.

Мета конференції полягала у всебічному дослідженні принципу толерантності та шляхів його введення у свідомість посттоталітарного суспільства, зокрема, через систему освіти. Розглядалися зв'язки цього поняття з найближчими універсаліями такими, як свобода та істина, нетолерантність й антітолерантність, а також обговорювалися ряд сучасних (на той час) його значень (співвідношення принципності й толерантності, проблеми виховання толерантності у дітей та підлітків, питання мовно-культурного розмаїття, міжетнічна толерантність у соціологічному вимірі, етнотика історичного самовизначення в контексті формування незалежних слов'янських держав тощо).

Матеріали міжнародної конференції "Толерантність як культурна універсалія" було опубліковано у збірнику в трьох частинах: «Коріння

толерантності в природі людини і суспільних відносинах», «Толерантність поза традиційних сфер визнання» та «Філософський аналіз толерантності».

Зміст цих конференцій, обговорення на них проблеми толерантності показує наскільки широкі інтерпретації цього поняття – від медичних та екологічних до соціально-політичних і духовних. Всі ці інтерпретації мають "право на життя".

Адекватне тлумачення толерантності можливо лише в тому випадку, якщо береться до уваги її конкретний зміст. Одна справа - толерантність у структурі міжрелігійних відносин, інша - толерантність в ідеологічній сфері.

Особлива проблема толерантності в структурі наукового мислення. Змішання різних видів ментальності може мати справді трагічні наслідки. Якщо релігії та ідеології дають свої відповіді на питання, які не мають однозначних рішень, то в науці два взаємовиключних відповіді на одне питання представляються несумісними.

Наявність різних типів ментальності і відповідно різних форм толерантності - це та проблема, адекватне рішення якої створює передумови встановлення таких соціальних і політичних відносин у суспільстві, які забезпечують стабільність демократії.

Толерантність як тип індивідуального і суспільного ставлення до соціальних і культурних відмінностей, як терпимість до чужих думок, вірувань і форм поведінки можна розглядати в якості одного з фундаментальних ознак цивілізованості, рівня політичної культури.

Незважаючи на видимість загальної згоди в необхідності культивування толерантності, в сучасному світі йдуть глибинні процеси, що підривають міжнародне співробітництво, породжують гострі міжетнічні та міжцивілізаційні конфлікти. У чому причина посилення нетерпимості, і чи є шлях подолання або пом'якшення протиріч? Не даючи відповідь на ці питання, важко розраховувати на вироблення адекватного стратегічного мислення, що дозволяє визначати орієнтири довгострокової державної (соціальної, культурної, освітньої тощо) політики.

Цим пояснюється необхідність нового осмислення проблеми толерантності та визначення контурів її вирішення стосовно сучасного етапу розвитку суспільства.

Емоційно декларований принцип толерантності сьогодні нерідко зводиться лише до порушення співчуття до людей іншої етнічної, релігійної приналежності або до виявлення невідповідності тих чи інших загально визнаних прав людини. Такий емпіричний підхід веде до змішання нетолерантності з різними видами дискримінації.

Толерантність вимагає бачення суспільного життя як позитивного цілого. Розуміння цього цілого і є об'єктивна підстава справжньої толерантності. Толерантність - це не безпринципність, не соціальний еклектицизм; це глибинне розуміння необхідності іншого, відмінностей і особливостей як моментів цілого. Нетолерантність – це ігнорування реальності соціального життя.

На відміну від толерантності дискримінація - це штучне культивування особливостей, що виправдовують обмеження прав, можливостей економічної, соціальної, політичної та духовної активності, витіснення, придушення іншого суб'єкта. Дискримінація заснована на суб'єктивній волі, що встановлює таку ієрархію цінностей, яка ставить у привілейоване становище певного суб'єкта.

Толерантність має свій механізм самореалізації. Член суспільства як цивільний суб'єкт засвідчує свою гідність через визнання гідності іншого і знаходить в цьому підтвердження своєї власної політичної культури. Політична культура знаходить характер загального розуму, звужену сферу дії дискримінації у міру того як все більше число громадян засвоюють універсальні принципи і визнають їх своїми, що засвідчується конкретними формами їх конструктивної взаємодії.

У суспільстві соціальної дискримінації складається атмосфера байдужості до універсальних критеріїв оцінки достоїнств людини. Якщо навіть вони визнаються на словах, окремі індивіди продовжують

використовувати можливості свого становища для отримання привілеїв за рахунок інших.

Існує і моральний аспект цієї проблеми: соціальному достоїнству не вчать в сім'ї, воно не формується і в системі освіти. У підсумку громадяни бачать в якості реалій лише свої природні і соціальні відмінності. Люди, які є один для одного "продуктами природи", ніколи не побачать своєї універсальної сутності. Відповідно перед ними не встає і проблема толерантності.

Проблема толерантності виникає лише тоді, коли члени суспільства починають "бачити" свою універсальну сутність. Будь-яке суспільство, яке не має етнічної, соціальної та культурної однорідності для забезпечення своєї стабільності, потребує толерантності. Ефективність толерантності залежить від того, наскільки її форма відповідає характеру домінуючої свідомості: міфологічної, релігійної, секулярної або науково-суспільної.

Історичний екскурс свідчить, що на перших порах міфологічна свідомість і філософія легко уживаються один з одним. Цей стан можна назвати прихованою толерантністю. Суспільство терпимо ставиться до специфіки філософського мислення, оскільки воно ще не веде до руйнування образів міфологічної свідомості. Пізніше розпад античної толерантності тісно пов'язаний із спробами запобігти руйнуванню духовної і соціальної єдності поліса, громади, у структурі яких вона виникла. Нетерпимість і гоніння інакодумців лише поглибили кризу античного суспільства. Розпадається міфологічна свідомість з її політеїзмом, на цьому ґрунті виростає християнська монотеїстична релігія. Соціальна консолідація зумовила новий тип свідомості, формування якого вимагало толерантності.

Відчувши на собі жорстокі гоніння язичників і потребує суспільної толерантності, християни, завоювали панівні позиції в суспільній свідомості. Вони перетворюють філософію на служницю релігії, обмежуючи рух думки рамками основної догми, що робить толерантність логічно і морально

неможливою. У структурі абсолютної віри толерантність неможлива в принципі, оскільки вона руйнує абсолютність.

Постійне очищення віри від потенційних носіїв конфліктів з плином часу виявлялося все більш важким завданням. Релігійні війни і підготували легітимізацію толерантності. Відносини з релігією, які дозволяють зберігати її моральні функції і разом з тим досить виразно окреслюють межі її компетенції, перетворюють толерантність в постійну межу життя суспільства. Толерантність з часом зміцнилася не скрізь. Вона виявилася поставленою під удар критики, але тепер вже не з позицій релігійної догматики, а з позицій ідеології, що не допускає компромісу принципів.

У структурі секулярної свідомості (секулярна свідомість – від. лат. *saecularis* – світський, мирський – визволення від впливу церкви в суспільній і розумовій діяльності, в художній творчості) ерозія толерантності відбувається в силу абсолютизації соціальної ролі певного історичного суб'єкта, якому приписуються риси досконалості, історичної переваги та універсальності. Визначеність історичного суб'єкта - етносу, нації, класу, цивілізації - це емпіричний факт. Однак твердження універсальної месіанської ролі суб'єкта і відповідно визначення його особливих якостей - це ідеологічний постулат.

Ідеологічний продукт секулярної свідомості породжує нетерпимість. Догматичні постулати цього мислення не вимагають емпіричного підтвердження і логічних доказів. Вони мають властивість самопідтвердження, оскільки збігаються з прихованим масовим спрямуванням. Будь-які висновки і судження, що суперечать прийнятій догмі, автоматично потрапляють в категорії "наклепницьких" уявлень. Відповідно вони служать підставою для того, щоб громадські організації та державні органи виконували особливі очисні функції, визначали систему заходів для запобігання поширення ворожих впливів.

У секулярному суспільстві толерантність стає реальністю в результаті визнання істинних універсальних моральних принципів на основі поваги до

іншого, прийняття етнічних і національних особливостей, відмінностей у соціальних поглядах, які породжуються особливостями умов життя, професійної діяльності, культурних традицій. Толерантність тут - наслідок високої духовної і моральної культури. Для традиційного суспільства, проте, виявляється і проблема здібності людини підпорядковувати свої почуття і інтереси таким загальним принципам.

Сфера принципу - це сфера свободи, результат вибору. Якщо вільному вибору слідує одиниці, то люди принципу відчують себе належними до особливого клану. Якщо маса людей живе постійними компромісами: грішать і каються, каються і грішать знову, то терпимість складається як здатність прощати. Людина, яка не здатна прощати, не може бути в нормальних відносинах з людьми.

Наукова ментальність передбачає аналіз реальних причин і наслідків так, як вони розуміються в природничих науках: мається причина як встановлений матеріальний факт і породжувані їм певні сліdstва. Становлення наукової ментальності як суспільної свідомості має своїм наслідком критичне сприйняття ідеології, критику всіх її форм як "збоченої свідомості", затінюючої дійсні механізми соціальної дії. Наукова ментальність покладається засобом звільнення свідомості від ідеологічного суб'єктивізму. Таке звільнення повинно "знімати" ідеологічну нетерпимість і пов'язані з нею конфлікти.

Суттєвим аспектом проблеми толерантності стає визначення справжніх механізмів поведінки людини.

Зрушення, що відбуваються в суспільстві докорінно змінюють ієрархію традиційних і модерністських цінностей, які визначали сутність життя. Критерії високої і низької моралі, істини та омані перестають діяти або оцінюються як суб'єктивні, як результат уподобання залежно від особистих прагнень. Традиційні духовні та соціальні цінності існують у бутті разом з новою іншою інформацією, яка може або представляти інтерес для індивіда, служити стимулом певних форм життя і поведінки або ні. Індивідуальний

вибір в системах ціннісних орієнтацій змінює сталу (звичну) систему суспільного життя.

Проблема толерантності встає в новій площині. Традиційно толерантність означала терпимість до іншого, готовність співіснувати з ним. Це насамперед стосується відмінностей релігійних, відмінностей у звичаях, традиціях, культурних, естетичних орієнтаціях. Потім ситуація змінюється радикально. Усі відмінності переносяться в країну і в основний осередок суспільства – сім'ю.

Знищення загальних критеріїв моральності в самосвідомості людини породжує деструктивні наслідки для особистості. Людина з нестійкою соціальною свідомістю, знаходить повну свободу, яка веде до його саморуїнування.

Швидке розширення науково-технічних знань стає все більш значущим чинником в позитивному розвитку суспільства, змінює його якість. Воно переводить проблему толерантності в площину визнання таких цивілізаційних та інших відмінностей, які мають естетичний, психологічний, моральний інтерес. Всі ці відмінності як би збагачують палітру життя людства, без яких вона стала б сірою, монотонною.

Наукова ментальність об'єднує всіх, хто визнає пріоритет об'єктивного знання. Тут толерантність природно впливає з доказовості. Однак у сфері соціальної самосвідомості загальна логіка доказовості перестає діяти: пріоритет тут має ієрархія цінностей.

Так, основою дружби вважається вірність. Немає вірності - немає і справжньої дружби. Навіть тоді, коли проявляють терпимість відносно зради, оскільки вона як би нехарактерна для духу даної людини, а значить, випадкова, то це не означає терпимості відносно зради як такої.

Аналогічним чином існують і інші форми людських відносин, які визначаються постійними принципами, що грають роль критеріїв. Сукупність критеріїв, визнаних суспільством, формує його якість.

Зміна критеріїв соціальних і моральних цінностей, зміна якості товариств формують духовну сутність всесвітньої історії. Ця сутність оформлюється як в найгостріших зіткненнях, так і в процесі взаємної адаптації, запозичень, складних синтезів різних культур.

Що визначає несумісність культур і що дозволяє здійснювати їх органічний синтез? На такі питання немає однозначних відповідей. Досвід історії показує, що гойдалки духовного протистояння можуть розгойдатися так, що людство буде катапультиватися в історичне небуття.

XX століття створило передумови постійної загрози цивілізаційних конфліктів, що приймають форму світових війн. Роль "закваски" цих конфліктів грають класові, расові ідеї, ідеї цивілізаційної несумісності. Затвердження на історичній арені нацистських рухів, як відомо, було нерозривно пов'язано з відкиданням універсальних принципів рівності, людяності і толерантності.

Ця пам'ять сьогодні витісняється із суспільної свідомості. Однак безпосередньо після закінчення Другої світової війни вона диктувала тип політики, мислення і практичної поведінки.

Деякі симптоми цієї ментальності мали місце і раніше. Так, Женевська конвенція 1894 вимагала хоча б мінімальної поваги до солдата як особистості навіть під час війни і визнання нейтральності медичного персоналу. Ідея отримала свій розвиток у визначенні правил поводження з військовополоненими, створення міжнародного Комітету Червоного Хреста.

У діяльності Ліги націй також виявлялася заклопотаність рівнем добробуту меншин, населення колоній. У 1926 році Ліга націй прийняла конвенцію, що проголосило рабство поза законом. Міжнародні правові акти зіграли важливу роль у консолідації міжнародних демократичних сил. Цей процес виявив реальну силу загальних принципів у світовій політиці. Здавалися спекулятивними універсальні відкриття філософів, що знаходять своє все більш переконливе практичне застосування. Розсудливі уряди

змушені були так чи інакше рахуватися з новими реаліями - з народженням світової спільноти і зростаючим впливом загальних принципів співіснування.

На основі прийнятої в 1945 році Хартії Об'єднаних Націй стало здійснюватися юридичне закріплення міжнародно визнаних прав людини. Стаття 55 Хартії ООН визнавала принцип рівності прав і самовизначення народів. Вона націлювала все міжнародне співтовариство на створення умов для підвищення життєвого рівня, вирішення фундаментальних економічних, соціальних проблем, проблем охорони здоров'я. Вона заохочувала міжнародне співробітництво у сфері культури та освіти.

У 1948 році була прийнята універсальна Декларація ООН, відповідно до якої готувалися угоди про громадянські, політичні, а також економічні, соціальні та культурні права. Документ підтримано більшістю держав. Політична угода передбачала звернення окремих людей з критикою свого уряду в міжнародні організації. ООН та її відгалуження потенційно ставали інстанцією, яка створювала критерії державної поведінки відносно конкретної людини. Вона формувала ту універсальну правову середу, яка повинна стати спільною легітимною основою синхронізації дій суверенних держав.

Всі авторитарні режими в тій чи іншій мірі відчувають на собі вплив нової ситуації й важко сприймають саму ідею верховенства прав громадянина над реальною владою. У цьому контексті проблема толерантності набуває нового сенсу: держави, які не виявляють терпимості до відмінностей у поглядах і формах поведінки, відповідно міжнародних актів, що визначають права людини, ризикують опинитися в стані духовного остракізму.

Очевидно, що толерантність не може бути вічним ідеальним станом людства, що виростає на прекрасному ґрунті загального розуму або морального благородства. Ми не знаємо такого соціального стану, при якому вся маса індивідів або принаймні більшість змагається у прагненні слідувати

загальним інтересам, проявити велику широту своєї душі, готовність до самопожертви заради загального блага і згоди.

Для того щоб не стати жертвою чергового самообману, не опинитися в ситуації, при якій помилка стане очевидною, а зробити що-небудь виявиться вже неможливо, необхідно засвоїти деякі прості істини.

Перша істина полягає в тому, що не такі, як мати Тереза, роблять сучасну світову політику. Як і раніше, державні інтереси країн у розділеному світі взаємодіють за принципом сполучених посудин: те, що додається в одному, йде з іншого.

Друга істина виникає з руйнування ілюзії, ніби в ході світової історії може з'явитися універсальний суб'єкт (месія, вищий розум, унікальний суспільний клас, вища цивілізація), який своєю власною сутністю покликаний зняти всі фундаментальні протиріччя суспільного розвитку і встановити вічний стан, відповідне "справжньої сутності" справжньої людини".

Третя істина полягає в усвідомленні того кардинального історичного факту, що встановлення силовий монополії зважаючи на критичну ситуацію з енергетичними та сировинними ресурсами в сучасному світі створює передумови для виживання "вищої" цивілізації за рахунок поглинання ресурсів "нижчих" цивілізацій.

Відповідно в новому світлі постає проблема толерантності. Толерантність виявляється об'єктивно пов'язаною з твердженням права всіх народів на виживання. Але оскільки умови виживання для різних цивілізацій виявляються різними, то збереження толерантності в системі міжнародних відносин без зміни парадигми цивілізаційного розвитку є досить сумнівним. Необхідно збереження автентичного тлумачення толерантності як терпимості до іншого. В іншому випадку нетерпимість отримає своє логічне виправдання.

Збереження толерантності в її автентичному розумінні виявиться можливим лише в тому випадку, якщо світова спільнота зуміє знайти шляхи

нейтралізації монополії сили. Необхідно нову рівновагу в якості реальної підстави толерантності в XXI столітті. Лише в умовах нової рівноваги стане можливим вільне духовне формування і окремої особистості, і народу.

Згідно з визначенням, що дається в Декларації принципів толерантності (підписана 16 листопада 1995 у Парижі 185 державами-членами ЮНЕСКО), толерантність визначається як "повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності". Це найбільш змістовне визначення передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, віку, інвалідності, мови, релігії, політичних або інших думок, національного або соціального походжень, власності та ін.

"Толерантність" тлумачиться в Декларації як "активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини". Переклад документа як "Декларація принципів терпимості" не зовсім адекватне. Поняття "терпимість" не тільки не відображає повноти "толерантності", але і може бути прямо протилежно йому. "Терпіти" має негативне забарвлення: терпіння завжди пасивно і означає лише зовнішнє стримування свого ставлення, не міняє самої позиції нетерпимості.

В історії людства нетерпимість була присутня завжди, породжуючи війни, релігійні переслідування й ідеологічні протистояння. У повсякденному житті вона виражалася і виражається у фанатизмі, стереотипах, образах, а на державному масштабі - у расовій дискримінації, переслідуванні за національною, релігійною ознакою, у порушенні найважливіших демократичних свобод.

Сама ідея толерантності сходить до історії філософської думки. Про толерантність в умовах сильної церковної цензури писав Дж. Локк у "Нарисах про терпимість" і "Листах про терпимість", П. Бейль в декількох своїх філософських творах. Як філософська категорія толерантність виникла у зв'язку з проблемою нетерпимості і спочатку була сприйнята як осмислення

підсумків Тридцятирічної війни, в ході якої представники ворогуючих релігійних конфесій майже поголовно винищили один одного.

Філософський аспект поняття толерантності трактується Владиславом Лекторским в таких можливих способах розуміння:

– "толерантність як байдужість", припускає існування думок, істинність яких ніколи не може бути доведена (релігійні погляди, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні вірування і переконання і т.д.);

– "толерантність як неможливість взаєморозуміння", обмежує прояв терпимості повагою до іншого, якого разом з тим зрозуміти неможливо і з яким неможливо взаємодіяти;

– "толерантність як поблажливість" має на увазі привілейоване у свідомості людини положення своєї власної культури, тому всі інші оцінюються як слабші: їх можна терпіти, але при цьому одночасно і зневажати;

– "терпимість як розширення власного досвіду і критичний діалог" дозволяє не тільки поважати чужу позицію, але й змінювати свою в результаті критичного діалогу.

У 90-х роках пришлого століття нетерпимість має пряме відношення до політики і розглядається як загроза миру і безпеці. Тому правозахисники виступають з позиції трактування толерантності, перш за все, як подолання всіх форм расизму і расової дискримінації. Вважалось, що такий підхід до толерантності зовсім не означає ігнорування інших форм нетерпимості. Просто в дискримінації, заснованої на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, нетерпимість в сучасному суспільстві виражається найяскравіше.

Одночасно визнання толерантності в більш широкому сенсі є умовою ефективної боротьби з расизмом, так як цивільні, політичні та економічні права людини тісно пов'язані з соціальними і культурними правами.

Постійний пошук "ворога" народжує потребу захисту, що виражається в залученні до якоїсь спільноти "своїх", які завжди сильніше "чужих".

Терпимість, толерантність в цьому аспекті означають відмову від догматизму, визнання різноманіття істини, що вимагає внутрішньої сили, впевненості у своїй здатності знайти істину в діалозі. Нетерпима людина, навпаки, вимагає однозначності: "Хто не з нами - той проти нас".

У ХХ столітті виникли потужні тоталітарні системи, які примусовою силою монополізують величезні людські ресурси і саму людину перетворюють на гвинтик соціального механізму, що культивують антигуманістичні "цінності" (псевдоцінності).

Трагічний досвід ХХ століття з його світовими та локальними війнами не тільки посилив ціннісний розкол людства, але він же виявив єдність людського роду, показавши, яку загрозу для його існування представляє цей розкол і яка роль приділяється саме толерантному мисленню.

Толерантність – це цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх громадян бути різними; забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами; повазі до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів; готовності до розуміння і співпраці з людьми, які відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями. Толерантність вважається ознакою високого духовного та інтелектуального розвитку людини, групи, суспільства в цілому.

Змістовні види толерантності

Політична толерантність - ставлення до діяльності різних партій і об'єднань.

Міжнаціональна толерантність - ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні вчинки окремих представників національності на інших людей.

Расова толерантність - відсутність упереджень до представників іншої раси .

Релігійна толерантність - визнання релігійних особливостей різних конфесій.

Гендерна толерантність - неупереджене ставлення до представників іншої статі.

Вікова толерантність - неупередженість у відношенні людей різного віку.

Фізіологічна толерантність - ставлення до хворих , інвалідам , людям із зовнішніми недоліками.

Освітня толерантність - терпиме ставлення до висловлюванням і поведінці людей з низьким освітнім рівнем з боку більш освічених верств населення.

Географічна толерантність - неупередженість до жителів невеликих міст , сіл , інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки.

Міжкласова толерантність – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів - багатих до бідних, бідних до багатих.

Сексуально-орієнтаційна толерантність - терпиме ставлення до осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

Маргінальна толерантність (толорантність відносно маргінальних представників суспільства) – відношення до жебраків, безхатченків, ув'язнених тощо.

**Інший погляд на зміст
поняття толорантності**

Термін толорантність знаходить використання у різноманітних сферах знань. У 50-х роках ХХ ст. його вперше використали при вирішенні проблеми пересаджування тканин. Він мав значення – такий, що не можна відрізнити. Пізніше цей термін почав вживатися в психології, соціології, релігії як терпимість. Переходячи з однієї сфери знань до інших, відбувається смислова трансформація цього поняття. Наприклад, в деяких випадках його пов'язують з урівноваженням суспільних відносин. Детальне вивчення

особливостей толерантних відношень в математиці привело до розробки спеціального напрямку – теорії толерантних площин і операцій з ними.

В кінці 90-х років ХХ ст. цей іноземний термін був запропонований як універсальний принцип вирішення соціальних конфліктів - національних, релігійних, класових, статевих і т.п. Термін вельми багатозначний, розпливчастий, багатьом незрозумілий. Його переводили як «терпимість» і активно впроваджували у свідомість читачів, глядачів і слухачів думку про те, що цю саму терпимість, потрібно проявляти до всіх і вся. Ну а хто не дотримується принципів новоявленої толерантності, той, якщо не фашист, то, принаймні, нецивілізований, недемократичний індивідуум. Найчастіше широке поняття «толерантність» звужувалося до тези п'яного хулігана: «Я хам, а ви маєте терпіти». Але оскільки соціальні конфлікти в лихі 90-ті множилися день від дня, а інших принципів їх вирішення ніхто не пропонував, то слівце «толерантність» непомітно увійшло в наш лексикон.

У людей, знайомих з біологією, така новація викликала лише посмішку. Насамперед, тому, що науковий термін «толерантність», має негативне забарвлення і в широкому сенсі означає реакцію організму на загрозу його цілісності, тобто природна захисна реакція.

Стосовно до рослин толерантність і зовсім означає «стійкість до зовнішніх ворожих впливів». Навіть не просто стійкість, а способи активної протидії. Наприклад, соковиті паростки рослин можуть бути з'їдені травоядними тваринами. Рослини захищаються усіма можливими способами: молочай, жовтець, блекота виробляють рослинні отрути або фітотоксини. Роза, глід, ожина, барбарис, чортополох, кактус і багато інших рослин намагаються бути толерантними (стійкими до поїдання) за допомогою гострих шипів і колючок. Чимало наукових праць присвячено толерантності рослин до засолення. Якщо ви не уважно доглядаєте за газоном, то на ньому неминуче з'являться рослини, які хочуть рости виключно за правилами зарослого бур'яном пустиря. Наприклад, кульбаби. У густому зеленому килимі вони спочатку формують маленьку розетку, що складається з

декількох листочків. Потім вона поступово розпластується по землі, витісняючи корінних мешканців газону, які ростуть суворо за законом – вгору. Якщо стебла їх відростають вище 5-7 см., їх скошують, що послаблює рослини, обмежуючи конкурентні можливості. А кульбаба розпластує розетку біля самої землі, де ножі косарки не завдають їй жодної шкоди. Втім, досвідчений садівник завжди знайде на неї управу – візьме совок або ніж і видалить бур'яни разом з корінням. І це логічно: якщо хочеш рости на газоні – рости за його правилами.

Опоненти можуть закинути: навіщо проводити аналогію між законами біології та міжособистісними відносинами? Дійсно, не потрібно. Доцільно залишити це пояснення вченим-біологам. Так само як не варто використовувати біологічні принципи для вирішення соціальних проблем. Якщо люди живуть поруч, то ніхто нікого не повинен терпіти, оскільки є поняття – добросусідство, зміст якого: ти поважаєш мене, я поважаю тебе. Однак в добросусідському суспільстві не соромляться цілком логічного запитання: якщо ти не поважаєш навколишніх, то чому вимагаєш до себе особливого ставлення? Добросусідство, взаєморозуміння, взаємоповага, милосердя, поблажливість - це змістовні, традиційно правильні поняття, що покликані регулювати ставлення людей у суспільстві. Вони набагато точніше і зрозуміліше, ніж толерантність, маніпулюючи якою, за бажання, можна прикрити вельми непристойні вчинки.



Чи поділяєте Ви цю думку?
Чи відомі Вам трактовки толерантності в інших науках?

**Розуміння толерантності
(погляд філософа)**

Толерантність як байдужість до усього того, що не вступає у протиріччя з основами цивілізованого

співжиття. Протистояння у суспільстві ціннісних орієнтацій та ідеологій, труднощі їхнього узгодження вимагають відсунути в сторону світоглядні розбіжності з метою вирішення конкретних практичних проблем.

Толерантність тут виступає як байдужість до існуючих різноманітних поглядів і практик, розгляд їх як «особливої справи» певних культурних, етнічних, соціальних груп, «особистої справи» окремих людей, у яке втручання з боку уряду неприпустиме.

Толерантність як неможливість взаєморозуміння. Таке розуміння толерантності витікає з думки, що існують світоглядні настанови й норми соціального співжиття, які можуть бути беззастережно та впевнено встановлені для усіх.

Толерантність у цьому розумінні дає установку на неможливість взаємодії, на здійснення у різних світах. За такого підходу усі світоглядні позиції заслуговують на повагу, вони рівноправні. Це не заважає вирішувати суттєві практичні завдання і в будь-якій країні. Відсунути в бік різноманітні світоглядні орієнтації різних політичних сил при цьому неможливо, тому що актуальність проблем, які практично належить вирішувати, визначається саме виходячи з них. Так, наприклад, приватизація, різка диференціація прибутків населення, безробіття актуалізуватимуться (відповідно й ставлення до них буде терпимим або нетерпимим) в залежності від світоглядних настанов: від того, чи ці настанови є комуністичними, чи ліберальними. Змінювання світоглядних парадигм означає і зміну проблем.

Толерантність як поблажливість до слабкості інших, яка поєднується з деяким презирством до них. За такого підходу у багатоманітності світоглядних настанов існує світоглядна точка відліку. За звичай це та, якої дотримується особистість. «Моя» система норм, поглядів, цінностей не може бути рівноправна з інакшими і тим паче не може поступитися інакшим у принципових відношеннях. Згідно з такою позицією, якщо інша людина має відмінні від моїх світоглядних установок, то вона у якихось суттєвих відношеннях мені поступається (менше освічена, обмежена в одержанні певної інформації, піддається ірраціональним впливам тощо). Необхідно терпіти її погляди, але вступати у критичну дискусію безглуздо.

Толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог.

Згідно з таким розумінням толерантності суттєвим є соціальне змагання світоглядних настанов, у ході якого вони зникають, якщо не знаходять послідовників. Кожна світоглядна система при цьому намагається врахувати досвід іншої системи, розширюючи таким чином горизонт власного досвіду. Така позиція вчить бачити в інакшій світоглядній орієнтації не те, що вороже моїй власній позиції, а те, що може допомогти мені у вирішенні проблем, які є не тільки моїми, а й проблемами інших людей

Суспільство стоїть перед дилемою: або «війна світоглядів», або налагоджування діалогу різних світоглядних орієнтацій, намагання взаєморозуміння і співробітництва при вирішенні «спільних» проблем. Такий вид толерантності передбачає уважне ставлення до минулого й до чужої культури, відмову від індивідуального та культурного пошуку компромісів для спільного вирішення тих складнощів, з якими зіткнулося суспільство. Лише остання позиція у розумінні толерантності є причинним фактором оптимізації світоглядної орієнтації особистості.

Толерантність як принцип функціонування соціально-політичного механізму будь-якої держави визначає і формує внутрішню установку кожного громадянина, а також кожного фахівця, працівника будь-якої галузі на спільну конструктивну діяльність і відповідальність, на розвиток незакомплексованої свідомості, вільної від забобонів і упереджень до чужої світоглядної орієнтації.

Звичайно, на практиці постає питання про межі толерантності. Зневажання цієї проблеми може мати сумні наслідки: толерантність по відношенню до інших філософських переконань, агресивного догматизму, до інакшої віри або по відношенню до сучасних форм работоргівлі, плюндрування святинь, до расистських установок і акцій має різні межі

Існують об'єктивно нетерпимі соціальні феномени: насильство, експлуатація, зневажання гідності людини та ін. Можна навести безліч прикладів, де межі толерантності є розмитими. Але в цілому, умовою, за

якою толерантність тільки і можлива, — це відмова від монополії на світоглядну істину.

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Зростання конфліктності, агресивності, протистоянь породжують мрії й уявлення про толерантний світ, тобто світ без насильства і жорстокості, світ, в якому найголовнішою цінністю є неповторна і недоторкана людська особистість. Отже, сутність толерантності слід шукати в природі людини, яка прагне до самопізнання й самовдосконалення. Намагання змінити себе, покращити себе, знайти в собі суто людську природу може стати справжньою основою толерантності. Істинна людська природа проявляється як альтруїзм, здатність до самообмеження, самопожертвування й самовідданості та, найголовніше, у вірі в безмежну можливість удосконалювати самого себе.

Діти на практиці пізнають, що таке повага і терпимість по відношенню до інших, отримують основи, необхідні для творення миру і розвитку спільноти. Дії, вжиті ними для служіння співтовариству, сім'ї, класу, школі, зміцнюють їх знання і роблять можливим створення суспільства взаємної згоди, де панує радість і гармонія. Гуманна атмосфера завтрашнього суспільства закладається сьогодні в школі, і толерантний учень сьогодні – це гуманне суспільство завтра.

Толерантність як характеристика соціуму невіддільна від усієї системи його політичних, культурних, моральних, релігійних та інших цінностей. Ідея єдино правильної лінії, єдиної найвищої істини, вічний поділ на «своїх» і «чужих», ксенофобія породжують, як правило, і єдину стратегію розв'язання конфліктів – конфронтацію до переможного кінця.

Справжні прояви толерантності в суспільстві мають під собою не тільки глибокі моральні підвалини, але й довгий шлях демократичного розвитку, тривалий цивілізуючий вплив християнської культури і відповідних норм життя, що закріпилися в родинному вихованні і в системі освіти.

Незалежно від позиції дитини, її світогляду, поважне ставлення до неї є необхідним принципом виховного процесу. При формуванні толерантності цей принцип набуває подвійну значущість. Поважаючи і приймаючи позицію

і думку дитини, при необхідності коректуючи їх, ми показуємо їй приклад толерантного ставлення до людини з іншим поглядом на світ.

Необхідна цілеспрямована педагогічна робота із закладання основ толерантності особистості в процесі виховання підростаючого покоління. Як перший крок виховання толерантності вимагає подолання притаманного дитині когнітивного та емоційного егоцентризму: виховання здатності бачити і розуміти відмінність іншої людини від себе самого, сприймати цю відмінність як цінність; визнавати за іншим право бути іншим (відрізнитися зовнішнім виглядом, вірою, мовою, думкою, вчинками); емоційно приймати іншого як такого; хотіти взаємодіяти з ним як таким, не намагаючись уподібнити його до себе і не підганяючи його до своїх уявлень про те, яким йому належить бути і як належить чинити чи думати в певній ситуації.

Дитина легко засвоює теоретичні знання про терпимість до інших рас, мов, народів, про співчуття до скривджених долею, однак це ще не забезпечує формування толерантності як риси її особистості. Найкращим способом тут є реально навчати дітей толерантності в різних ситуаціях родинного та шкільного життя, примушуючи їх щодня вникати у розуміння іншої, не подібної до себе людини, перейматися до неї співчуттям, пізнавати її проблеми і способи дії, привчатись не тільки допомагати, а й реально взаємодіяти в конкретних ситуаціях. Виховання толерантності має бути метою діяльності усіх соціальних інститутів, включаючи школу і родину.

Виховання толерантності в сім'ї

Перші уроки моральності дитина отримує у своїй родині від батьків. Однак більшість батьків не приділяють належної уваги вихованню, обмежуючись лише матеріальним забезпеченням дітей. Їм залишається тільки на власному досвіді пізнавати, що є добро, що – зло. Щоб виховати дитину толерантною, необхідно виходити з того, що діти - дзеркало відносин і характерів батьків. Тому для початку необхідно самим ставитися до своєї дитини толерантно.

По-перше, не ображати її. По-друге, вислуховувати її думку і рахуватися з нею. По-третє, вміти прощати образи і просити вибачення у дитини. Це найскладніший момент, але в той же час і найважливіший, оскільки у дітей загострене почуття справедливості. По-четверте, не можна принижувати гідність дитини - ігнорувати її, проявляти неповагу до її захоплень тощо. По-п'яте, не варто змушувати дитину за допомогою сили робити те, що хочеться вам. По-шосте, вміти домовлятися без сварок і руйнівних конфліктів.

Під словосполученням «руйнівний конфлікт» мається на увазі протистояння, яке завдає «противнику» збитків, моральних чи фізичних. Зрозуміло, що в повсякденному житті неможливо уникнути протиріч інтересів, бажань і думок. Завдання батьків – повернути конфлікт у конструктивну ситуацію, викликавши дитину до розмови про протиріччя, що виникли, і намагатися спільного прийняття компромісних рішень.

Для того щоб батьки могли виховувати дітей у дусі толерантності, потрібно володіти відповідними знаннями, а саме: батькам необхідно формувати у підлітків систему цінностей, в основі якої лежать такі загальні поняття, як згода, компроміс, взаємне прийняття і терпимість, прощення, ненасильство, співчуття, розуміння, співпереживання і т.п. Головні методи виховання в сім'ї – це приклад, спільні з батьками заняття, бесіди, підтримка дітей, особливо підлітків в різних справах, у вирішенні їх проблем, залучення їх до різних видів діяльності в сім'ї та поза нею.

Дитина, підліток на прикладі своєї родини засвоює соціальні зв'язки і ролі у світі. Підростаючи, він все більше орієнтується на однолітків, формальні та неформальні молодіжні об'єднання. Батьки, які дають йому відносну свободу, повинні бути надійним тилом для нього, забезпечувати в нього почуття впевненості при виникненні складних ситуацій. Виховувати толерантність у родині – значить прищеплювати повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, різних форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності.

При вихованні дитини треба також враховувати, що людський мозок запам'ятовує абсолютно все. Питання лише в тому, відкладеться це у свідомості чи в підсвідомості. Виховувати дитину особистим прикладом найскладніше, але в той же час найбільш ефективно. Для того щоб донька виросла жіночною, матері необхідно самій бути такою і вчити її охайності. Велику роль у житті дівчинки грає і батько, оскільки від того, як він з нею спілкується і ставиться до неї, залежить те, яких взаємин вона буде шукати з чоловіками, коли виросте. Сина-підлітка слід виховувати в спокійній строгості. Зрозуміло, це не означає, що його не треба любити.

Дитину з самого народження повинна оточувати батьківська любов. Що стосується досвіду відносин до людей, то вони будуть такими, які прийнято у сім'ї: або дружелюбні, або підозрілі і недовірливі. І саме це буде сприяти формуванню толерантності дитини. Агресивна поведінка членів родини в повсякденних життєвих ситуаціях: крики, лайка, хамство, приниження один одного, взаємні докори і образи закладають підґрунтя інтолерантності підлітка.

Психологи вважають, що дитина виявляє агресивність у кілька разів частіше там, де агресію дорослих вона бачить щодня, і де такі прояви стають нормою відносин у родині. Якщо дитину постійно критикувати, вона вчиться ненавидіти; якщо дитина живе у ворожнечі, вона вчиться агресивності; якщо дитину висміюють, вона стає замкнутою; якщо дитина росте в докорах, вона вчиться жити з почуттям провини. Якщо дитина росте в терпимості, вона вчиться з розумінням приймати інших; якщо дитину підбадьорюють, вона вчиться вірити в себе; якщо дитина росте в чесності, вона вчиться бути справедливою; якщо дитина росте в безпеці, вона вчиться вірити в себе; якщо дитина живе в розумінні і взаємоповазі, вона вчиться знаходити любов у цьому світі. Непослідовність батьків у навчанні дітей правилам і нормам поведінки впливає на формування морального стрижня їх характеру: сьогодні батькам зручно говорити одне, і вони ж нав'язують цю лінію поведінки дітям,

завтра їм зручно говорити інше, і це інше теж нав'язується. Це призводить до розгубленості, озлоблення, агресії проти батьків та інших людей.

Є низка правил виховання: вчіться слухати і чути свою дитину; робити так, щоб тільки батьки знімали її емоційну напругу, дозволяти дітям висловлювати негативні емоції; вміти прийняти і любити їх такими, якими вони є. Покора, слухняність і старанність будуть там, де вимоги пред'являються розумно. У цьому випадку у дитини будуть розвиватися риси толерантної особистості: терпіння, вміння володіти собою, довіра, чуйність, здатність до співпереживання, поблажливості, позитивне ставлення до інших, почуття гумору, терпимість до відмінностей, доброзичливість, гуманізм, допитливість, вміння слухати, несхильність засуджувати інших, альтруїзм.

Китайська притча «Лягідна сім'я»

Жила-була на світі сім'я. Більше 100 осіб було в цій родині, і займала вона ціле село. Ви скажете: ну і що, хіба мало великих сімейств на світі. Але справа в тому, що сім'я була особлива – мир і лад панували в тій сім'ї. Ні сварок, ні лайки, ні, Боже збав, бійок і чвар. Дійшов слух про цю сім'ю до самого владика країни. Він вирішив перевірити, чи правду говорять люди. Прибув він в село, і душа його зраділа: кругом чистота, краса, достаток і світ. Добре дітям, спокійно старим. Здивувався владика. Вирішив дізнатися, як жителі села добилися такого ладу. Прийшов він до глави сім'ї; розкажи, мовляв, як ти досягаєш такої згоди і миру в твоїй родині. Той взяв аркуш паперу і почав щось писати. Писав довго, видно, не дуже сильний був у грамоті. Потім передав лист владика. Той узяв папір і почав розбирати каракулі старого. З великими труднощами він їх розібрав і здивувався. Три слова були написані на папері: любов, вибачення, терпіння. І в кінці листа: сто разів любов, сто разів вибачення сто разів терпіння. Прочитав владика і запитав: - І все? - Так, - відповів старий, - це і є основа життя всякої хорошої сім'ї. І, подумавши, додав: - І світу теж.

Саме тому дана проблема не може бути вирішена поза процесом цілеспрямованого формування толерантності, який має здійснюватися у загальноосвітніх закладах. Виховання на основі вічних, істинних цінностей - не тільки і не стільки педагогічна проблема, це проблема розвитку всього суспільства.

Актуальність проблеми толерантності пов'язана з тим, що сьогодні на перший план висуваються цінності та принципи, необхідні для загального виживання і вільного розвитку (етика і стратегія ненасильства, ідея терпимості до інших і чужих позицій, цінностей, культури, ідея діалогу і взаєморозуміння, пошук взаємоприйнятних компромісів тощо). Цінності толерантності - це миролюбність, терпимість до етнічних, релігійних, політичних, конфесійних, міжособистісних розбіжностей, визнання можливості рівноправного існування «іншого».

В особистісному аспекті цінності толерантності визначаються людськими чеснотами: це – мистецтво жити в світі різних людей та ідей, здатність мати права і свободи, при цьому, не порушуючи прав і свобод інших людей. У той же час, толерантність - це не поступка, поблажливість чи потурання, а активна життєва позиція на основі визнання іншого.

Педагогіка співробітництва і толерантність – це поняття, без яких неможливі будь-які перетворення в сучасній школі. Актуальність проблеми виховання толерантності зумовлена тим, що на цьому життєвому етапі починає складатися взаємодія між дітьми, які прийшли з різних мікросоціумів, з різним життєвим досвідом і з несформованою комунікативною культурою.

Для толерантного розуміння дітей в процесі їх взаємодії педагогу необхідно вивчити їх родинний досвід міжособистісних відносин. У школі важливо навчити дитину приймати іншу людину як значущу і цінну, а також критично ставитися до своїх власних поглядів. Учитель був і залишиться

значущою ланкою в навчально-виховному процесі. Щоб вирішити проблему формування толерантних відносин учнів, вчителю самому необхідно зрозуміти важливість співпраці у процесі толерантних відносин «вчитель - колектив - вчитель». Стати толерантним в одну мить неможливо, тому педагог, який визнає необхідність виховання толерантності в учнях, має починати з себе: з самоаналізу, самовдосконалення, подолання власних культурних недоліків тощо.

Вчитель насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вміє зрозуміти і пробачити їх недосконалості, вірить у те, що кожна дитина може стати хорошою людиною, вміє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі прикрощі та радості, знає душу дитини, ніколи не забуває, що він і сам був дитиною.

Є методи, які допомагають педагогу осягнути внутрішній світ дитини в його своєрідності і цілісності, проникнути в глибину його переживань, спираючись на почуття та інтуїцію. Даний підхід пов'язаний з процесом формування ставлення однієї людини до іншої, що передбачає толерантне, співучасте, тобто емпатійне ставлення на основі діалогу.

Педагог, що вміє підтримувати рівні, вимогливі, ділові відносини з учнями, виявляє повагу до них, не залишає без уваги жодного випадку учнівської неспішності, готовий і вміє своєчасно допомогти учням, вправі очікувати, що до його способу оцінювання знань діти будуть ставитися з достатнім ступенем поваги. Досвід кращих педагогів дав змогу визначити основні вимоги професійної діяльності толерантного педагога: виховувати з любов'ю і в ім'я любові; виховувати в душі миру; бути прикладом для дітей; уникати жорстких ієрархічних відносин; підтримувати емоційні прихильності, розвивати в учнів почуття взаємної поваги; визнавати значимість і здібності вихованців, а також поважати почуття і позицію кожного; створювати вільну і демократичну атмосферу в класі; бути готовим і здатним до діалогу, розуміння, солідарності; бути справедливим; вміти вислуховувати.

Толерантність являє собою нову основу педагогічного спілкування вчителя і учня, сутність якого зводиться до таких принципів навчання, які створюють оптимальні умови для формування в учнів культури поведінки, гідності, самовиявлення особистості, виключають фактор страху неправильної відповіді або вчинку.

Особлива увага звертається на виховання толерантності в підлітковому віці. Саме в цей період починає формуватися почуття культурної ідентичності людини, а відповідно підвищується інтерес до питань культурної приналежності. У підлітковому віці закладаються основи подальшої соціальної поведінки особистості, в тому числі: здатність до емпатії або конфліктність, соціальна ізолюваність, позитивне або завідомо негативне ставлення до іншого.

У старшокласників важливо виховувати такі якості, як політична обізнаність, свідомо участь у політичному житті суспільства, здатність йти на компроміс при розбіжностях і суперечках, справедливість у відносинах з людьми, здатність стати на захист будь-якої людини, незалежно від національності. Як і суспільство в цілому, школа повинна власним прикладом підтверджувати цінності толерантності і втілювати їх.

Роль педагога у толерантному вихованні учнів

Однією з умов виховання толерантності є освоєння вчителем певних демократичних механізмів в організації навчального процесу, в спілкуванні учнів один з одним і з учителем. Орієнтація педагога на осягнення смислів поведінки і вчинків дітей означає, що у виховній діяльності на перший план виходять завдання розуміння дитини.

Шлях до толерантності - це серйозний емоційний, інтелектуальний труд і психічне напруження, бо воно можливе тільки на основі зміни самого себе, своїх стереотипів, своєї свідомості. В основі педагогічної діяльності вчителя має бути сенс, а також спілкування на основі живого слова. Педагог

толерантний виступає відносно учня в ролі наставника. При інтерпретації педагогом поведінки дитини вихідною позицією є визнання дитини, повагу її «самості», індивідуальності, розуміння того, що її поведінка має для неї суб'єктивний, автентичний зміст.

Педагог агресивний, не здатний терпляче навчати, крикливий і байдужий до долі дітей, який використовує оцінку в якості дисциплінарного регулятора, є яскравим представником інтолерантної людини.

Мова йде не тільки про нетерпимість майбутніх і чинних учителів до представників будь-якої національної чи соціальної групи, а про нетерпимість до особистості дитини взагалі. Витоки цього в нерозумінні природи дитини; в несформованій чуйності, доброзичливості, у відсутності педагогічної тактовності та здатності до розуміння.

Симптомами нетерпимості педагога стосовно дитини є: амбіційність; настороженість у спілкуванні; роздратування; підвищена чутливість; різкі емоційні вибухи (обурення, ненависть), дискримінація поведінки; тактика залякування; негативна вербалізація на адресу дітей; агресивна і ворожа позиція по відношенню до дитини, до людини, несхожого на педагога. Сенс діяльності вчителя у формуванні толерантних відносин – сприяти підвищенню комунікативної компетентності учнів, тобто готовності і вмінню вступати в діалог, разом з іншими шукати істину і повідомляти про результати своїх пошуків у формі, зрозумілою кожному.

Виховання толерантності – виховання терпимості до іншого способу життя, думки, поведінки, цінностей. Цілі виховання толерантності: розвиток емпатичних здібностей у педагогів, дітей і батьків; виховання терпимості до інакомислення; розвиток комунікативних здібностей як основної ознаки особистості, оволодіння толерантною свідомістю; виховання неприйняття до прояву жорстокості, насильства до людей, природи, до всього навколишнього світу.

Головне в роботі педагогів - спрямованість змісту діяльності учнів, регулювання міжособистісних відносин. Спілкування має неминущу цінність

лише в тому випадку, якщо викличе потребу взаємного обміну думками, ідеями, сприяє прояву уваги і співчуття до людей. Успішне вирішення цього завдання багато в чому залежить від характеру вільного спілкування школярів, їх психологічної схильності до контактів в колективі.

Найбільш сприятливою для формування толерантності є колективна творча діяльність з суспільно значущим змістом, коли розширюються її межі та учні можуть проявити своє особистісне ставлення до більш широкого кола людей, однолітків. Для цієї мети можуть бути використані всі види навчальної та позаурочної роботи, зміст яких націлене на формування моральних взаємовідносин між людьми.

Виховання культури толерантності має здійснюватися за формулою: "батьки + діти + вчитель". Заходи, в яких беруть участь батьки, служать хорошим прикладом взаємодії двох найважливіших чинників у житті дитини: школи і сім'ї, що об'єднали свої зусилля в навчальному процесі, спрямованому на виховання відкритого, неупередженого ставлення до людського різноманіття.

Особливої актуальності проблема виховання толерантності набуває в умовах багатонаціональних колективів, де навчаються діти з сімей самих різних національностей. Слід не допускати ситуацій, коли проявляється нерівність дітей в їхніх правах та обов'язках.

Різниця національно-етнічних особливостей, яким учні часто надають оцінний відтінок, а також специфіка сімейного укладу, побуту, традицій накладають певний відбиток на поведінку і на взаємовідносини дітей з оточуючими. У цих умовах при організації позакласної та позашкільної роботи вкрай необхідно зближувати інтереси учнів різних національностей.

При правильній організації колективна творча діяльність дозволяє захопити дітей спільною справою, зняти наявну міжособистісну напруженість у відносинах між окремими групами дітей, розкрити їх кращі сторони, показати достоїнства і проблеми школярів, вчити дітей знаходити

компроміси при колективному плануванні та виборі засобів реалізації наміченого.

Колективна творча діяльність, спілкування дітей сприяють формуванню толерантності, якщо діти при цьому набувають досвіду гуманної, партнерської взаємодії з педагогом, своїми однолітками, старшими та молодшими. З цією метою педагогу необхідно регулювати відносини між дітьми, їх спілкування, спільні дії. Колективний аналіз діяльності формує вміння доброзичливо давати оцінки, висловлювати думки про дії інших людей.

Важливо забезпечити психологічну захищеність дитини, успішність її відносин у класі, мікрогрупі. Для цього необхідно: при формуванні мікрогруп враховувати психологічні особливості, міжособистісні відносини учнів, їх сумісність, здатність і готовність до незалежності своєї позиції; забезпечувати реалізацію особистості кожного, затверджувати його гідність, досягнення успіху, визнання товаришами; створювати спеціальні ситуації, які дозволяють кожному школяреві проявити незалежність своїх суджень, шанобливе ставлення до думки інших; приймати самостійні рішення; не допускати придушення, утиску особистої гідності одних дітей іншими.

З метою розвитку контактів і збагачення досвіду необхідно використовувати різні способи формування мікрогрупи; домагатися самокритичності та об'єктивності дітей, за допомогою самооцінки і взаємооцінки, вміння коректно висловлювати думку про поведінку і дії інших. При аналізі підсумків спільної роботи особливу увагу доцільно звертати на оцінку взаємин дітей, комфортність кожного в груповій роботі, показувати значимість дій кожного у досягненні загальних результатів. Важливо, щоб педагог особистим прикладом показував, як треба ставитися до суджень інших, говорити і слухати інших, коректно відстоювати свою точку зору.

У педагогічній літературі поняття «взаємодія» визначається як універсальна форма розвитку, що змінює взаємодіючі об'єкти, явища і веде кожне з них в новий стан.

Позитивної толерантності відповідають такі типи взаємодії: діалог, співробітництво, опіка. У діалозі проявляється індивідуальність і досягається своєрідність іншого, тому що саме діалогова взаємодія передбачає рівність позицій в спілкуванні. У структурі діалогової взаємодії переважають емоційний і когнітивний компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень емпатії, почуття партнера, вміння прийняти його таким, який він є, відсутність стереотипності у сприйнятті інших, гнучкість мислення; а також через уміння «бачити» свою індивідуальність, вміння адекватно «приймати» (оцінювати) свою особистість. Подібна характеристика діалогової взаємодії є фундаментом толерантності і рівнем толерантних переконань.

Другий тип взаємодії - співробітництво - передбачає спільне визначення цілей діяльності, спільне її планування, розподіл сил і засобів на основі можливостей кожного. Це рівень толерантної поведінки, який може бути охарактеризований наступними ознаками: контактність; доброзичливість (відсутність агресії, в тому числі і самоагресії); відсутність тривожності; мобільність дій; ввічливість (чемність); терпіння; довірливість; соціальна активність. Отже, діалог і співпраця пов'язані з розумінням такої категорії, як «свобода».

Характеризуючи цей зв'язок, необхідно приділити увагу провідній думці теоретиків і практиків педагогіки співробітництва, які вважали, якщо надати дітям повну свободу, але не створити при цьому відносини співпраці, то випадає головне у вихованні внутрішньо вільної людини - загострення совісті. Саме у співпраці, в бажанні працювати разом, в тонкій грі зусиль кожного, у взаємному спонуканні, яке робить непотрібною вимогливість, і народжується совісне ставлення до людей, роботі, обов'язків.

Виховання в душі терпимості має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження по відношенню до інших. Воно має сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях.

Дев'ять правил Д. Карнегі

Щоб впливати на людей, не ображаючи їх і не викликаючи в них почуття

образи, пропонується дотримуватись дев'яти правил від Д. Карнегі:

1. Починайте з похвали і щирого визнання гідності співрозмовника.
2. Вказуйте на помилки інших не прямо, а опосередковано.
3. Спочатку поговоріть про власні помилки, а потім вже критикуйте свого співрозмовника.
4. Задавайте співрозмовнику питання, замість того, щоб йому щось наказувати.
5. Давайте людям можливість врятувати свій престиж.
6. Висловлюйте людям схвалення з приводу їх удачі і відзначайте кожен їхній успіх.
7. Створюйте людям гарну репутацію, яку вони будуть намагатися виправдати.
8. Вдавайтеся до заохочення. Створюйте враження, що помилка, яку ви хочете бачити виправленою, легко поправна.
9. Домагайтеся, щоб люди були раді зробити те, що ви пропонуєте.

Ми не зможемо відразу зробити толерантними ні свою поведінку, ні поведінку інших людей, і не треба картати себе за це. Потрібно зробити важливий, навіть маленький крок у цьому напрямку.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Педагогічна діяльність насичена різного роду напруженими ситуаціями, пов'язаними з підвищеним емоційним реагуванням. Причини цієї напруженості пов'язані із зовнішніми і внутрішніми чинниками. До зовнішніх умов педагогічної праці відносяться: характер вирішуваних завдань і відповідальність за виконувані функції, завантаженість робочого дня, високі інтелектуальні та емоційні навантаження, велика кількість учнів у групі, важкий, складний контингент тощо. Серед суб'єктивних, внутрішніх факторів виділяються індивідуальні властивості нервової системи, рівень чутливості до професійних труднощів, досвід, знання, навички.

Напруженими для педагога можуть бути складні ситуації взаємодії вчителя та учнів, пов'язані з порушенням дисципліни, ігноруванням педагогічних вимог; взаємодії з колегами та адміністрацією, засновані на розходженні поглядів, думок, розподілі та обсязі педагогічного навантаження; взаємодії вчителя з батьками учнів, що викликані розбіжністю в оцінці учня педагогом і батьками. У якій би ситуації спілкування і діяльності не виявлялася, напруженість здатна викликати стрес. А при частому повторенні подібних ситуацій формуються симптоми емоційного вигорання. Тому з метою зняття емоційної напруги та розвитку емоційної стійкості необхідно розвивати толерантну культуру педагога.

Необхідною умовою успішності педагогічної діяльності є прийняття дитини такою, якою вона є. Толерантний педагог, завдяки особливій тактиці побудови своєї поведінки по відношенню до дітей, домагається більшої результативності. У сучасній освіті роль особистості педагога істотно зростає.

Толерантність є практичною нормою спілкування і пов'язана із самовизначенням особистості, її цілісності в діяльності і спілкуванні.

Психологічні знання необхідні педагогу для володіння здібностями толерантної взаємодії з усіма суб'єктами навчального процесу.

За результатами деяких психологічних досліджень (А.Г. Асмолов, В.В. Бойко, Г.О.Євдокімова, Д.В. Зінов'єв, С.Д.Максименко, В.Г. Маралів, АА Реан, В.В.Рибалка, В.А.Семиченко, В.М.Синьов, В.А. Ситаров, Г.У. Солдатова,) визначено вплив комунікативно-педагогічної толерантності на ефективність навчальної та виховної діяльності вчителя і обґрунтовано закономірності розвитку педагогічної толерантності як професійно важливої якості вчителя в процесі його діяльності; виявлено взаємозв'язок комунікативно-педагогічної толерантності з особистісними якостями вчителя і з'ясовано індивідуально-психологічні характеристики, які лежать в основі формування педагогічної толерантності.

У психології толерантність як феномен вивчається порівняно недавно. Розуміння толерантності як поваги і визнання рівності, відмови від домінування і насильства, визнання багатовимірності і різноманіття людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваги якоїсь однієї точки зору знаходить відображення в роботах А.Г. Асмолова, Г.У. Солдатовой. Толерантність, на думку Є.В. Магомедової, необхідно розглядати на двох рівнях людської свідомості: на раціонально-логічному і емоційно-чуттєвому.

Толерантність розглядається з трьох позицій: у контексті антропологічної проблеми «Я і Ти», в аксіологічному аспекті проблеми цінностей і в праксеології, зокрема, діяльності, спілкування (Л. Фейєрбах, М. Бубер, С.Л. Франк, Г. Зіммель, Н.А Бердяєв, П.Ф. Комогоров, С.М. Шалютін). З позиції гуманістичного підходу, толерантність - це прояв свідомого, осмисленого і відповідального вибору людини, її власної позиції та активності з побудови певних відносин (К. Роджерс, Е. Фромм, М. Хоркхаймер, М. Рокич, Л.І. Рюмшина).

Психологічний зміст толерантності не може бути зведений до окремої властивості, характеристики. Це складний, багатоаспектний і

багатокомпонентний феномен (Г. Кристал, О.Б. Скрябіна, С.Л. Братченко). Толерантність не може бути результатом лише зовнішніх впливів: вона не стільки формується, скільки розвивається. Сприяти становленню толерантності – це створювати умови для її розвитку (О.Б. Скрябіна, П.Ф. Виноградова, Н.Я. Макарова та ін.). Толерантність як особливий спосіб взаємин передбачає діалогічний підхід до міжособистісної взаємодії (С.Л. Братченко, П.Ф. Комогоров).

Науковий аналіз і синтез перерахованих результатів досліджень психологів дозволили сформулювати визначення педагогічної толерантності як володіння вміннями і навичками толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу.

Педагогічна толерантність є соціальною категорією і проявляється в установці на прийняття іншої людини, на емпатичне розуміння, на відкрите і довірче спілкування. Педагогічна толерантність може бути виражена через соцікультурний підхід і обов'язково пов'язана з процесом спілкування. Комплексна діагностика педагогічної толерантності вчителя загальноосвітньої школи (О.Б.Нурлигаянова) дозволила стверджувати, що комунікативно-педагогічна толерантність є професійно важливою якістю вчителя, оскільки сприяє підвищенню ефективності його виховної та навчальної діяльності. Методологічною умовою дослідження проблеми толерантності є вивчення якостей особистості вчителя, що впливає на формування педагогічної толерантності та особливості сприйняття партнера по спільній діяльності.

З'ясовано, що на комунікативно-педагогічну толерантність позитивно впливає низький рівень тривожності, щирість і товариськість у відносинах з оточуючими, емоційна залученість, природність і безпосередність у поєднанні з високим рівнем інтелекту. Упевнена адекватність вчителя, яка проявляється як життєрадісність, спокій і відчуття себе в безпеці сприяє зняттю напруги у взаєминах з усіма суб'єктами освітнього процесу, прийняттю іншої людини такою, яка вона є.

Проведена класифікація емпіричних даних дозволила виділити чотири типи особистості вчителів з високим рівнем комунікативно-педагогічної толерантності (перший тип: сильний характер, стриманість, довірливість; другий тип: високий інтелект, довірливість, консерватизм темпераменту, групова залежність, низький рівень тривожності; третій тип: імпульсивність, наївність, консерватизм темпераменту; четвертий тип: висока покірність, доброзичливість, уважність і дипломатичність).

Аналіз факторних навантажень кожного показника комунікативної та соціокультурної толерантності дозволив визначити три компоненти педагогічної інтолерантності вчителя: цілеспрямована активність перевиховання партнера під свої погляди і переконання; оцінка партнерів на основі своїх звичок, установок і настрою, демонстрація нездатності співчувати; небажання прийняти індивідуальність іншої людини і невміння прощати помилки партнера.

Зі стажем роботи зменшується або збільшується частка таких компонентів комунікативно-педагогічної інтолерантності як невміння вчителя приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненнями з некомунікабельними партнерами і невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

Показник дивергентності (кількість позитивних зв'язків) у педагогів з високим рівнем комунікативно-педагогічної толерантності вище, ніж у інтолерантних педагогів. Структура особистості толерантного педагога відрізняється більшою організованістю і інтегративністю. Фактори особистості утворюють цілісну структуру на відміну від розрізної структури якостей особистості інтолерантних педагогів.

При оцінці особистості учнів вчителі з високим рівнем педагогічної толерантності використовують диференційовані характеристики. Для таких вчителів ідеальний учень відрізняється активністю, самостійністю, ініціативністю, а у вчителя з низьким рівнем толерантності – він тільки працюючий, сидючий, тихий.

Соціальна дистанція між суб'єктами навчально-виховного процесу у педагогів з недостатньо розвинутою толерантністю характеризується офіційністю, скороченням міжособистісних відносин до мінімуму. Вчителі з високим рівнем педагогічної толерантності мають меншу соціальну дистанцію, і вона з усіма суб'єктами освітнього процесу позитивна.

Толерантність не може бути гарантована ні знаннями-уміннями-навичками, ні набором тих чи інших «психічних рис», ні зовнішніми умовами як такими. Толерантні відносини не дані людині, а задані - так само, як у гуманістичному трактуванні людини йому задана можливість, потенціал реалізації здорового і конструктивного початку, який актуалізується не тільки за певних умов, але і за відповідних зусиль самої людини.

В кожній конкретній життєвій ситуації зовнішні умови і внутрішній стан людини є основою для її активності, вільному і відповідальному самовизначенню. Тому толерантність – це особливий принцип існування того світу, який людина будує на основі розуміння множинності і різноманіття буття, а також визнання і прийняття неминучості співіснування відмінностей.

Усвідомлення сили різноманіття робить багатоаспектним саме життя людини. Вона прагне будувати свій світ і своє буття таким, щоб бути відкритою для співіснування та взаємодії з іншими.

Психологічні дослідження свідчать, що толерантність пронизує всі сфери соціального та індивідуального життя людини, є важливим виміром практично будь-якого психологічного процесу і стану, однією з ключових характеристик людського життя. З усвідомлення різноманітти видів і форм толерантності стає ясно, що навряд чи коректно вести мову про «толерантну (інтолерантну) особистість» як таку. Коректніше говорити про рівень або ступень прояву толерантності (інтолерантності), про варіанти і форми, про ті чи інші акценти і аспекти застосування принципів толерантності в конкретних ситуаціях.

Багатоаспектність і неоднорідність психологічного змісту толерантності означає, що неможливо з достатньою повнотою описати толерантність з опорою тільки на один зміст поняття, тільки в одному вимірі. Тому має сенс виділити не всі, а лише основні, найбільш важливі психологічні виміри міжособистісної толерантності, які можна розглядати як пріоритетні напрями її дослідження та розвитку.

Традиційно для опису складних психологічних процесів і явищ (наприклад, спілкування) використовується тріада компонентів – когнітивний, емоційний і поведінковий. З'явилися спроби застосування цієї схеми і для толерантності. Когнітивний компонент толерантності (за О.Б. Скрябіною) в найбільшій мірі досліджений і тому найчастіше описується. Центральним моментом тут є визнання складності, багатовимірності різноманіття світу і інтерпретативної природи індивідуальних суджень про нього, і тому неможливо звести усе різноманіття точок зору до «загальної істини».

Когнітивний компонент толерантності полягає в усвідомленні та прийнятті людиною складності, багатовимірності - як самої життєвої реальності, так і варіативності її сприйняття, розуміння і оцінювання різними людьми, а також відносності, неповноти та суб'єктивності (щонайменше - часткової) власних уявлень і своєї картини світу.

Толерантність у когнітивному «вимірі» найяскравіше проявляється саме в ситуаціях протиріч - при розходженні думок, зіткненні поглядів, що дозволяє розглядати цю розбіжність як прояв плюралізму, багатства індивідуальних сприйнять і інтерпретацій.

Когнітивна інтолерантність - навпаки, виходить з позиції наявності «норми», «відповідності правильному» і тому відкидає саму можливість множинності поглядів, зводячи всякі розбіжності між поглядами і оцінками різних людей до помилок, або навмисної протидії. Толерантності притаманна і така важлива якість, як здатність людини до розбіжності з співрозмовником

в думках, тобто виникне ний когнітивний «конфлікт» не має перетворюватися в конфлікт між особистостями.

Емоційний компонент толерантності полягає в тому, що роль емпатії в толерантних відносинах досить очевидна і з цим погоджуються майже всі дослідники. Емоційна складова толерантності має особливе значення завдяки тому, що саме в цьому вимірі комунікативної ситуації співрозмовники мають можливість знайти якусь спільність, відновити розрив людських зв'язків, який багато в чому і робить людей роз'єднаними і нетерпимо налаштованими один відносно іншого.

Емпатія дозволяє компенсувати (або хоча б пом'якшити) можливі розбіжності між співрозмовниками в когнітивної або поведінкової площинах, перешкоджаючи їх переростанню в міжособистісне протистояння і нетерпимість. В якості окремої складової емоційного компонента може бути названий і особливий вид емоційної стійкості – «афективна толерантність» (за Г. Кристалом, 2001), суть якої полягає в здатності справлятися з емоційною напругою, терпимо ставитися до хворобливих переживань, тривозі. Розвинена афективна толерантність дозволяє людині краще усвідомлювати як власні емоційні процеси, так і переживання інших людей, не дратуючись і не приписуючи їм негативного сенсу. Інший аспект цього виду толерантності пов'язаний з терпимим ставленням до різних емоційних проявів інших людей.

Поведінковий компонент толерантності становить найбільш видиму частину «айсберга толерантності» і традиційно привертає особливу увагу. До поведінкової толерантності відноситься велике число конкретних умінь і здібностей, серед яких виділимо: здатність до толерантного вислову і відстоювання власної позиції як точки зору; готовність до толерантного ставлення і до сприйняття висловлювань думок і оцінок інших людей; здатність до «взаємодії різномислящих» і вміння домовлятися (погоджувати позиції, досягати компроміс і консенсус); толерантна поведінка в

напружених ситуаціях (при відмінності в точках зору, зіткненні думок або оцінок).

Саме ці аспекти когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів толерантності розкриваються в Декларації принципів толерантності, де стверджується, що толерантність – це насамперед правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовиявлення і способів проявів людської індивідуальності».

Існує ще один умовний «компонент толерантності» толерантності – вербальний, який обмежується лише «знанієвою складовою». Якщо когнітивний компонент передбачає реальну зміну сприйняття, розуміння, мислення, інтерпретації в напрямку реалізації принципів толерантності, то вербальний компонент – найбільш простий і поверхневий «вимір» толерантності (часто, по суті, декларативний), який може свідчити про знайомство людини з ідеями толерантності та здатності більш-менш виразно розповісти про це.

Наступний компонент, який умовно можна назвати «особистісним компонентом» або, точніше - особистісний вимір толерантності. Основний зміст особистісного виміру толерантності включає в себе відповідну ціннісно-сміслову систему – в якій центральне місце займають цінності поваги людини, цінності її прав і свобод, рівноправності людей щодо вибору світогляду і життєвої позиції, відповідальності за власне життя і визнання цього за кожною людиною та інші цінності демократичного громадянського суспільства.

Особистісний компонент толерантності можна важити основою відносно до всіх інших компонентів і розглядати його як «системоутворюючий фактор», що інтегрує і регулює дію всіх інших психологічних складових толерантності. Можна погодитися з відомим дослідником психології спілкування Л.І.Рюмшіною, що при вивченні толерантності як стійкої позиції в руслі ціннісно-сміслового підходу вона ця позиція постає як проблема особистісних установок, цінностей і смислів, бо

саме вони визначають внутрішній світ особистості, її відчуття і переживання, а також є мотиваційно-регулюючим фактором, що визначає реальну поведінку особистості. Такий підхід представляється перспективним, оскільки дозволяє зрозуміти внутрішні механізми прояви толерантності.

Отже, основними вимірами міжособистісної толерантності є: • особистісний • когнітивний • емоційний • поведінковий • вербальний. Доцільно мати на увазі, що таке «структурування» (як і будь-яке інше у сфері психології) - дуже умовно, тому що між компонентами існують складні взаємозв'язки і взаємовпливи. В якості головного психологічного базиса міжособистісної толерантності може виступати усвідомлений, ціннісно-осмислений особистісний вибір, відповідно до якого людина, маючи власну думку, позицію, поважає і визнає право іншого сприймати і мислити інакше. Вона має бачити цінність різноманіття думок і бути готовою будувати взаємодію на основі розуміння і врахування інших точок зору.

Людська психіка і толерантність

Сутність толерантності слід шукати в природі людини, яка прагне до самопізнання й самовдосконалення. Прагнення змінити себе, покращити себе, знайти в собі суто людську природу. може стати справжньою основою толерантності. Істинна людська природа проявляється як альтруїзм, здатність до самообмеження, самопожертвування й самовідданості та, найголовніше, у вірі в безмежну можливість удосконалювати самого себе.

Намагання до співробітництва, взаєморозуміння, дружби, на жаль, найчастіше перетворюється на марну фразеологію, тому що між людьми, колективами, країнами втрачено довіру, без якої не існуватиме ні щирості, ні терпимості, ні взаємодопомоги, ні взаєморозуміння. Приказати або нав'язати толерантність неможливо. Проблема в тому, як знайти необхідну в кожному конкретному випадку ступінь толерантності, ступінь терпимості до іншої людини, подій, явищ, ситуацій тощо.

У сучасному суспільстві відбулися і відбуваються радикальні зміни, що, безумовно, вплинуло на еволюцію толерантності людей. Стосовно одних явищ їх толерантність суттєво підвищилася, а щодо інших – навпаки знизилася. Щодо еміграції, масової зайнятості людей торгівлею, сферою обслуговування, вільного вираження й самовираження, у багатьох толерантність зростає. Люди стали толерантніше відноситися до негативних явищ у суспільстві: поблажливо ставляться до крадіжок, особливо коли йдеться про розкрадання держави, до хабарництва, проституції, досить лояльно ставляться до вільних статевих відносин, що постійно пропагуються в ЗМІ. Частина молоді навіть вбачає в таких стосунках ідеали та взірці для наслідування.

Цю «толерантність без берегів», без меж до усього, що беззаконно діється навколо нас і що творимо ми самі, можна пояснити занепадом моральних установ у пострадянському суспільстві. Багато норм та ідеалів колишнього суспільства себе дискредитували або зникли з ужитку, а нові ще не створилися. Невизначеність вимог та правил сучасного життя, відсутність у частини суспільства сформованих загальнолюдських моральних норм і веде до толерантного ставлення щодо багатьох негативних явищ у суспільстві.

Явно проглядається тенденція до зниження толерантності. Це полягає у прояві агресивності, ворожості, нетерпимості, що викликає у людей цей спектр негативних емоцій або дій. Причиною цього явища є посилення розшарування в суспільстві, розподіл на багатих і бідних. Дуже агресивно та нетерпимо люди ставляться до держави, уряду, Верховної Ради тощо – до усіх «на горі». Демонструється також ворожість до жебраків, безхатченків, біженців та ін. Будь-яка людина (просто тому, що вона інша, не така як я), будь-яке явище, яке не сприймається позитивно, можуть викликати немотивовану агресію.

У дослідженнях присвячених вивченню особливостей агресивності, було виявлено, що у людей середньовікової групи з чітко визначеними смисложиттєвими цінностями рівень агресивності знижується. Більша

осмисленість життя сприятиме зниженню ворожості, підвищенню рівня толерантності. Чіткі внутрішні орієнтири і цінності роблять життя людини усвідомленим (свідомим) і наповнює змістом. За відсутністю цих якостей у людини зростає агресія й інтолерантність.

З психологічної точки зору такі якості особистості як агресивність і впертість, непохитність у своїх поняттях і принциповість протиріччя толерантності, що заважають її розвитку. Однак ці якості дозволяють індивіду проявляти себе у суспільстві, а тому вони так же бажані у психіці індивіда, як і схильність до компромісів, терпимість і власне толерантність.

Посилення ступеня толерантності залежить від багатьох факторів: гнучкості мислення, вміння вести діалоги, здорового глузду, здатності передбачати наслідки рішень, що приймаються. Все це якості, що характеризують психологічні особливості толерантної особистості.

Відсутність толерантності викликається багатьма причинами, зокрема пригніченим станом психіки, зумовленим соціальними і психологічними факторами (соціальними бідами, економічною кризою, голодом, хворобою тощо).

Конфлікти й протиріччя між людьми неминучі, але завдання полягає в тому, щоб знайти достойний вихід з такої ситуації. Надзвичайного значення набуває виховання нового типу особистості, вільної від приниженості, яка усвідомлює власну значимість, засвоїла цінності не тільки своєї, а й світової культури.

Отже, серед передумов толерантності на передній план виступають відмінності й протистояння. Існують всі підстави вважати їх такими, що самовідтворюються у людському суспільстві. Навіть, якби людство говорило однією мовою, мало єдину релігію і культуру, то й тоді існували б штучно визначені групи за відмінностями й протистоянням. Прикладом такої універсальної людської тенденції є вболівальники різних футбольних команд

Толерантність і свобода особистості мають підпорядковуватися певній дисципліні, якщо співтовариство прагне не зруйнуватися, а встояти.

Толерантність і дисципліна співіснують разом, що на сьогоднішній час є проблемою. Тобто «вмонтованого в суспільство» механізму, котрий би розумно поєднував толерантність і дисципліну, не існує.

Рівень розвитку людської толерантності визначається не рівнем розвитку інтелекту (хоч його значення не слід применшувати), а ціннісними характеристиками людини, для якої здатність любити, жаліти, прагнути до співробітництва та взаєморозуміння є природним станом.

Розподіл людей на толерантних й інтолерантних досить умовне. Кожна людина у своєму житті вчиняє як толерантно, так й інтолерантно. Однак, схильність поводити себе так чи інакше може стати стійкою особистісною рисою. Які ж є основні риси толерантної особистості? Це: прихильність до інших людей; поблажливість; терпіння; відчуття гумору; чуйність; довіра; альтруїзм; терпимість до відмінностей (національних, релігійних і т. п.); вміння володіти собою; доброзичливість; вміння не осуджувати інших; гуманізм; вміння слухати співрозмовника; допитливість; здатність до емпатії (співпереживання).

Специфіка формування толерантної культури підлітків визначається індивідуальними рисами темпераментів підлітків у поєднанні з системою моральних цінностей, засвоєних ними. Знання особливостей типів темпераменту дозволяє розширювати діапазон сприйняття інших людей, зрозуміти природу їх реакцій і вчинків в різних ситуаціях, допускаючи широкий спектр їх емоційних проявів.

Толерантна особистість відрізняється від інтолерантної. Цих відмінностей досить багато.

1.Знання самого себе. Толерантні люди намагаються розібратися у своїх достоїнствах і вадах. Вони ставляться до себе критично і не прагнуть в усіх своїх прикростях і напастях звинувачувати оточуючих. Інтолерантні люди помічають у себе більше достоїнств, ніж вад. У своїх проблемах вони схильні звинувачувати оточуючих.

Психологи виявили, що у толерантної особистості значно більший розрив між «Я-ідеальним» (уява про те, яким би я хотів стати) і «Я-реальним» (уява про те, яким я єсть), ніж у інтолерантної людини, у якій обидва «Я» практично сходяться. Толерантні люди, знаючи про свої достоїнства й вади, менше задоволені собою, але у зв'язку з цим мають вищий потенціал для саморозвитку.

Захищеність. Інтолерантній людині важче жити у злагоді не тільки з оточуючими, але й з самою собою. Вона остерігається свого соціального оточення й навіть самої себе: боїться своїх інстинктів, почуттів, живе з відчуттям постійної для себе загрози. Толерантна людина за звичай відчуває себе у безпеці, тому не прагне захищатися від інших людей. Відсутність загрози або впевненість у тому, що її можна подолати – важлива умова формування толерантної особистості.

Відповідальність. Інтолерантна людина вважає, що події, які відбуваються, від нього не залежать. Вона прагне зняти з себе відповідальність за те, що відбувається з нею і навколо неї. Ця особливість призводить до формування забобонів щодо інших людей. Позиція така – не я ненавиджу та спричиняю шкоду людям, а вони ненавидять мене і шкодять мені. Толерантні люди не перекладають відповідальність на інших, вони завжди готові відповідати за свої вчинки.

Потреба у визначенні. Інтолерантні люди розділяють світ на дві частини: чорну й білу. Для них не існує відтінків. Є тільки два сорти людей – погані й хороші. Вони роблять акцент на різницю між «своїми» й «чужими». Їм важко ставитися до подій нейтрально. Вони або схвалюють їх, або ні. Толерантна людина, навпаки, бачить світ у всій його різноманітності.

Орієнтація на себе – орієнтація на інших. Толерантні люди більше зорієнтовані на себе в роботі, творчому процесі, теоретичних роздумах. У проблемних ситуаціях вони схильні звинувачувати себе, а не оточуючих. Такі люди прагнуть до особистісної незалежності більше, ніж до

приналежності до зовнішніх інститутів, тому що їм не треба за когось ховатися.

Здатність до емпатії. Ця здатність визначається як соціальна чутливість, вміння формулювати правильні судження про інших людей.

В одному з експериментальних досліджень виявлялась здатність до емпатії у толерантних та інтолерантних студентів... Протягом 20 хвилин студенти однієї статі й віку розмовляли на різноманітні теми віч-на-віч. Кожен формував свою уяву про співрозмовника. Виявилось, що інтолерантні люди оцінювали своїх партнерів за своїм образом і подобою, тобто ті виглядали в їх очах інтолерантними особистостями. Толерантні студенти виявилися більш докладними в своїх судженнях і адекватно оцінили як толерантних, так й інтолерантних співрозмовників.

Відчуття гумору. Відчуття гумору і здатність посміятися над собою – важливі риси толерантної особистості. Такі люди вміють посміятися над своїми вадами, і вони не прагнуть до переваги над іншими.

Авторитаризм. Для інтолерантної особистості надзвичайно важлива суспільна ієрархія. Коли американських студентів просили назвати людей, яких вони вважають великими, інтолерантні назвали імена лідерів, які мали владу над іншими (Наполеон, Бісмарк та ін.), а толерантні в силу своїх власних особливостей назвали вчених, артистів (Чаплін, Ейнштейн і под.). Інтолерантну особистість влаштовує життя в авторитарному суспільстві із сильною владою. Така особистість впевнена, що жорстка дисципліна дуже важлива. Толерантна людина віддає перевагу життю у вільному демократичному суспільстві.

Таким чином, ми маємо два шляхи розвитку особистості: інтолерантний і толерантний. Перший шлях характеризується уявленням про власну винятковість і прагненням переносити відповідальність на оточуючих, відчуттям загрози, що нависла, потребою у жорсткому порядку і бажанням сильної влади. Другий – це шлях вільної, усвідомлюючої себе

людини, з позитивним ставленням до оточуючих і доброзичливим відношенням до світу.

Тести

За допомогою деяких психологічних тестів ми зможемо оцінювати внутрішній стан, виявляти те, що ховається у підсвідомості, і завдяки цьому знаходити вихід із скрутного становища або вирішувати будь-які проблеми. Завдяки тестам фахівці ставлять діагнози, підбирають способи лікування, прогнозують. Гарно підготовлений тест повідомлятиме про те, що відбуватиметься в середині організму, і підказуватиме, на які фізичні і психічні недуги слід звертати увагу.

Підсумки тестування іноді розчаровують або, навпаки, радують. Той чи інший вияв емоцій є небажаним. До результатів слід ставитися спокійно й тверезо, відокремлюючи зерна від плевел, достоїнства від недоліків. Тести досить суб'єктивні. Вони не дають цілковитої, вичерпуючої характеристики особистості, а лише відкривають певні сторони, схильності її, звички і допомагають розпізнавати стиль стосунків з оточуючими. Інколи у тестах містяться відповіді на ті питання, які ми навіть не зважуємося собі ставити.

Отже, спробуємо...

Тест *«Чи конфліктна Ви особа?»*

Конфлікти – це біда і неодмінний супутник нашого метушливого життя. Вони обтяжують спілкування, псують людські відносини, створюють умови для виникнення неврозів, психосоматичних захворювань, пухлин та багатьох інших відхилень. Але найчастіше у цьому ми винні самі, або наші зусилля у подоланні розбіжностей є марними. Як же це розпізнати?

Якщо оберете відповідь «а», то запишете 4 очки, за відповідь «б» – 2 очки, за відповідь «в» – 0 очок.

1. Уявіть собі, що у громадському транспорті починають сперечатися (сваритися).

Як Ви будете діяти?

- а) не буду втручатися;
- б) можу втрутитися, стати на бік потерпілого або того, хто правий;
- в) завжди втручаюся й до кінця обстоюю свою точку зору.

2. На зборах Ви критикуєте керівництво за допущені помилки?

- а) ні;
- б) так, але залежно від мого особистого ставлення до керівника;
- в) завжди критикую за помилки.

3. Ваш безпосередній керівник розповідає про свій план роботи, який, на Вашу думку, здається нераціональним. Чи запропонуєте Ви свій план, який Ви вважаєте ефективнішим?

- а) так, якщо мене підтримають інші;
- б) певна річ, я буду відстоювати свій план;
- в) боюся, що через це виникнуть деякі неприємності (наприклад, можуть не виплатити преміальні і т. ін.).

4. Чи подобається Вам сперечатися зі своїми колегами, друзями?

- а) тільки з тими, хто не ображається, і коли суперечки не псують наших стосунків;
- б) так, але стосовно принципових, суттєвих питань;
- в) я сперечаюсь з усіма і за будь-якого приводу.

5. Припустімо, хтось намагається пролізти попереду Вас, без черги. Яка Ваша реакція?

- а) думаєте, що і ви не гірше за його, і також намагаєтесь обійти чергу;
- б) обурюєтесь, але нишком;
- в) відкрито висловлюєте своє обурення.

6. Уявіть собі, що розглядається нова розробка вашого колективу, у якій є сміливі ідеї, але є й помилки. Ви знаєте, що Ваша думка буде вирішальною при визначенні подальшої долі цієї праці. Як Ви будете поводитись?

- а) я висловлюся і про позитивні, і про негативні сторони цього проекту;

- б) виокремлюю позитивні сторони проекту і запропоную надати можливість продовжити працю;
- в) критикуватиму, тому що, на мою думку, щоб бути новатором слід працювати без помилок.

7. Уявіть, що теща (свекруха) говорить Вам про необхідність економії і бережливості, а також про Ваше марнотратство, а сама весь час скуповує дорогі дрібнички. І саме зараз вона хоче знати Вашу думку про свою нову покупку. Що Ви скажете на це?

- а) схвалю покупку, якщо вона доставила їй задоволення;
- б) відзначу, що річ немає художньої цінності;
- в) посварюся через це.

8. Якщо у парку Ви зустріли б школярів, котрі палять та лаються поганими словами, як Ви будете реагувати на це?

- а) думаю, навіщо мені псувати свій настрій через чужих, погано вихованих юнаків;
- б) роблю зауваження;
- в) якби це було в іншому місці, я б їх вишпетив.

9. В ресторані Ви помічаєте, що офіціант Вас обдурив. Ваші дії?

- а) я не дам йому чайових, хоч і збирався це зробити;
- б) попрошу, щоб він ще раз при мені перевірів рахунок;
- в) це дасть мені підставу для скандалу.

10. Уявіть себе в будинку відпочинку. Адміністратор займається сторонніми справами замість того, щоб виконувати свої прямі обов'язки: слідкувати за прибиранням в кімнатах, урізноманітнювати меню... Вас це обурює?

- а) так, але якщо я й висловлю йому свої претензії, це навряд щось змінить;
- б) я знайду спосіб поскаржитися на нього;
- в) роблю зауваження персоналу, що обслуговує: кухарю, технічним працівникам і т. ін.

11. Ви сперечаєтесь зі своїм сином-підлітком і впевнюєтесь, що він має рацію. Чи визнаєте Ви свою помилку?

а) ні;

б) так, визнаю;

в) який я буду мати авторитет, якщо визнаю свою несправедливість.

Підсумки тестування

Від 30 до 44 очок: Ви тактовні, не любите конфліктів, вмiєте їх згладжувати, уникаючи критичних ситуацій. Якщо доводиться сперечатися, то Ви враховуєте, як це може відбитися на Вашому службовому становищі або дружніх стосунках. Ви прагнете бути приємним для оточуючих, але кому потрібна допомога, не завжди наважуєтесь надати її. Чи розумієте Ви, що тим самим можете загубити повагу інших людей?

Від 15 до 29 очок: про Вас говорять, що Ви конфліктна особа. Ви настирливо відстоюєте свою думку, незважаючи на те, як це вплине на службові або особисті стосунки. І за це Вас поважають, хоча іноді поряд з вами буває важко.

Від 10 до 14 очок: Ви буваєте дріб'язкові, часто шукаєте привід для суперечок, більшість з яких непотрібні. Легко вибухаєте, не терпите заперечень, вам подобається критикувати, але коли це вигідно. Ви не образитесь, якщо Вас називатимуть організатором скандалів? Подумайте, що укривається за такою поведінкою.

Тест «Ваші нерви»

Скажений темп життя постійно збільшує навантаження на нашу нервову систему. Найчастіше це проявляється у вигляді роздратованості, гарячності, нервозності... Як же ми долаємо повсякденний клопіт і неприємності? Наскільки в порядку нерви? Яким чином удається оволодівати собою у важливих, критичних ситуаціях? Приблизну відповідь на ці питання дає адаптований варіант тесту англійського психолога В. Коулмана. Відповідайте коротко «так» або «ні»:

1. Чи стає Вам моторошно, якщо Ви знаходитесь у кромішній темряві й до того ж ще на самоті?
2. Чи вважаєте Ви, що маєте занадто багато обов'язків?
3. Чи хвилюєтесь Ви через те, як думають про вас оточуючі люди?
4. Чи часто Ви стріпуетесь, коли дзвонить телефон?
5. Чи непокоїтеся Ви через дрібниці?
6. Чи турбуєтесь Ви про своє здоров'я?
7. Чи непокоїтеся Ви через гроші?
8. Чи сильно Ви переживаєте, якщо пропускаєте свою зупинку у транспорті?
9. Чи мордує Вас безсоння від хвилювань в той час, коли треба спати?
10. Чи відчуваєте Ви іноді потребу випити снодійне?
11. Чи необхідно Вам інколи приймати заспокійливі ліки?
12. Ви вважаєте себе скутим?
13. Тремтить Ваш голос, коли Ви сердитесь або дуже хвилюєтесь?
14. Вас збентежити легко?
15. Ви легко розслабляєтесь?
16. Чи схильні Ви до неспокою сильніше, ніж більшість Ваших знайомих?
17. Визнали би Ви, що майже завжди непокоїтеся через що-небудь?
18. Ви засмучуєтесь легко?
19. Чи страждаєте Ви від нападів паніки?
20. Чи охоплювало Вас коли-небудь бажання все кинути й втекти?
21. Страждаєте Ви на такі хвороби (розлад травлення, шкіряний сип і т. ін.), які активізуються під час напруження або стресів?
22. Часто Вас дратує гамір?
23. Дратують Вас дрібні адміністративні вимоги (обов'язки)?
24. Чи засмучуєтесь Ви, коли Вам не щастить?
25. Засмучуєтесь Ви, коли над Вами насміхаються?
26. Ви перевіряєте декілька разів, чи зачинені входні двері, перш ніж лягти спати?

27. Чи хвилюєтесь Ви перед тим, як йдете на вечірку, в гості і т. ін.?
28. Якщо до Вас збираються з візитом гості, чи багато Вам необхідно часу для підготовки до їх прийому?
29. Чи легко Ви червонієте?
30. Подобається Вам знайомитися з новими людьми?

Результати тестування

Підрахуйте свої очки. По всіх питаннях, окрім №15, за відповідь «так» – 1 очко, «ні» – 0 очок. У питанні №15 за відповідь так – 0 очок, «ні» – 1 очко.

Від 21 до 30 очок – Вас не можна віднести до терплячих та спокійних людей. Вас дратує все, навіть незначні речі та неприємності. Ви гарячі, швидко втрачаєте самовладання, неврівноважені, занадто неспокійні, сором'язливі, можливо, невпевнені в собі. Це руйнує нервову систему і викликає конфлікти з оточуючими.

Від 11 до 20 очок. Ви відноситеся до найпоширенішої групи людей. Вас дратують лише серйозні неприємності. . е драматизуючи повсякденні негаразди, Ви легко забуваєте про них. До неприємностей Ви вмієте «повернутися спиною».

10 та менше очок. Ви досить спокійна людина і реально дивитесь на життя. Вас нелегко вивести з рівноваги. Або цей тест недостатньо досконалий, і Ваші вразливі сторони в ньому не проявилися. Судіть самі.

ТЕСТ "ЧИ РІШУЧА Я ЛЮДИНА?"

Інструкція: подайте відповідь "так" чи "ні" на поставлені запитання.

№	Зміст запитання	Так	Бали	Ні	Бали
1.	Чи зможете ви легко пристосуватися до нових правил і стилю роботи?		3		0
2.	Чи скоро ви звикаєте до нового колективу?		4		0
3.	Чи можете ви висловити свою думку, якщо вона не збігається з думкою інших?		3		0

4.	Чи погодитесь ви перейти на нову роботу без коливань при умові підвищенню окладу?		2		0
5.	Чи схильні ви заперечувати свою вину?		0		4
6.	Чи пояснюєте ви причини своєї відмови істинними мотивами, чи прикриваєте їх різними "пом'якшуючими" обставинами?		2		0
7.	Чи зміните ви свій погляд у результаті серйозної дискусії?		3		0
8.	Чи станете ви виправляти текст та пропонувати документ при умові, що думка вірна, але стиль вам не подобається		2		0
9.	Чи купите ви річ, яка вам дуже сподобалась, але не дуже потрібна?		0		2
10.	Чи плануєте ви свої вихідні наперед, чи маєте надію на "які-небудь"?		1		0
11.	Чи завжди ви виконуєте дані вами обіцянки?		3		0
12.	Чи можете ви змінити свою думку під впливом симпатичної вам людини?		0		3

Підрахуйте відмічені відповіді. Сума балів:

0-9: ви не рішуча людина;

10-20: Ви обережна людина, коливаєтесь, маєте спокусу погодити з вищим керівництвом;

20-28: ви достатньо рішуча людина, однак, покладаючись на себе, ви не ігноруєте поради інших;

сума **понад 29** балів: вам не відома нерішучість, віра в непогрішність своїх дій - ваш суттєвий недолік.

Як ви вважаєте: Що можна рекомендувати нерішучій людині?

Що можна побажати, якщо людина надмірно рішуча?

ТЕСТ "НАСКІЛЬКИ Я ТОЛЕРАНТНИЙ?"

1. Чи засмучуєтесь ви, якщо вашу цікаву ідею не підтримали?

- А) так; Б) ні
2. Ви зустрічаєтесь з друзями і хтось пропонує розпочати гру. Чому ви віддаєте перевагу?
- А) щоб брали участь лише ті, хто добре грає;
Б) щоб грали і ті, хто ще не знає правил
3. Чи спокійно ви сприймаєте неприємну для вас новину?
- А) так; Б) ні
4. Чи дратують вас люди, котрі з'являються в громадських місцях нетверезими?
- А) мене це не цікавить; Б) мені це неприємно
5. Чи знаходите ви контакт з людьми, які мають інші ніж ви, звичаї, професію, соціальне становище?
- А) мені важко це зробити; Б) на такі речі я уваги не звертаю
6. Як ви реагуєте на жарти, об'єктом яких стаєте ви самі?
- А) мені це не подобається;
Б) я відповім на ці жарти ще гостріше
7. Чи згодні ви з думкою, що багато людей "сидять не на своєму місці"?
- А) так; Б) ні
8. Як ви реагуєте, якщо ваш друг (подруга) привертає до себе загальну увагу?
- А) мені це не дуже приємно, адже увагою обділений я
Б) я лише радію за друга (подругу)

Інструкція: підрахуйте бали і запишіть по 2 бали за відповіді

1-6, 2-6, 3-б, 4-а. 6-6, 7-6, 8-6.

Результат: **0-4** балів: ви непохитні й, даруйте, вперті. З вашим характером важко підтримувати нормальні стосунки з оточуючими.

6-12 балів: ви здатні твердо відстоювати свої переконання, але. безумовно, можете і вести діалог та змінювати свою думку, якщо це необхідно.

14 -16 балів: твердість ваших переконань чудово поєднується з великою тонкістю, гнучкістю вашого розуму. Ви можете приймати будь-яку ідею, з розумінням ставитися до парадоксального на перший погляд вчинку.

Анкета «Чи виявляєте ви толерантність?»

1. Неприємна вам ситуація, в якій доводиться відмовлятися від придуманого вами плану, тому що точно такий же план вже запропонували ваші друзі?
 - а) так; б) ні.
2. Ви зустрічаєтеся з друзями, і хтось пропонує почати гру. Чому ви віддаєте перевагу?
 - а) щоб брали участь тільки ті, хто добре грає;
 - б) щоб грали і ті, хто ще не знає правил.
3. Ви спокійно сприймаєте неприємні для вас новини?
 - а) так; б) ні.
4. Чи викликають у вас неприязнь люди, які в громадських місцях порушують правила поведінки?
 - а) якщо вони не переступають допустимих меж, вас це взагалі не цікавить;
 - б) вам завжди були неприємні люди, які не вміють себе контролювати.
5. Чи можете ви легко знайти контакт з людьми, у яких інші звичаї, інше положення?
 - а) вам дуже важко було б це зробити;
 - б) ви не звертаєте уваги на такі речі.
6. Як ви реагуєте на жарт, об'єктом якого стаєте?
 - а) вам не подобаються ні самі жарти, ні жартівники;
 - б) якщо навіть жарт і буде вам неприємний, то ви постараетесь відповісти в такій же жартівливій манері.
7. Чи згодні ви з думкою, що багато людей сидять не на своєму місці, роблять не свою справу?
 - а) так; б) ні.

8. Ви приводите в компанію друга (подругу), який (яка) стає об'єктом загальної уваги. Як ви на це реагуєте?

- а) вам неприємно, що таким чином увага відвернута від вас;
- б) ви лише радієте за неї (нього).

9. У гостях ви зустрічаєте літню людину, яка критикує сучасне молоде покоління, звеличує минулі часи. Як реагуєте ви?

- а) йдете раніше під пристойним приводом; б) вступаєте в суперечку.

Підрахунок очок.

Запишіть по 2 очки за відповіді: 1б, 2б, 3б, 4а, 5б, 6б, 7б, 8б, 9а.

Ключ до тесту **0-5** очка: Ви непохитні і, вибачте, вперті. Де б ви не знаходилися, може виникнути таке враження, що ви прагнете нав'язати свою думку іншим. Щоб досягти своєї мети, часто підвищуєте голос. Маючи такий, як у вас, характер, важко підтримувати нормальні стосунки з людьми, які думають інакше, ніж ви, не погоджуються з тим, що ви говорите і робите.

6-12 очок: Ви здатні твердо відстоювати свої переконання. У той же час ви можете вести діалог і, якщо вважаєте за потрібне, змінювати свої переконання. Але часом ви буваєте зайво різкими, проявляєте неповагу до співрозмовника. І в такий момент ви дійсно можете виграти суперечку з людиною, у якої більш слабкий характер. Але чи варто «брати горлом», якщо можна перемогти і більш гідно?

14-18 очок: Твердість ваших переконань відмінно поєднується з великою гнучкістю вашого розуму. Ви можете прийняти будь-яку ідею, з розумінням поставитися до парадоксального, на перший погляд, вчинку, навіть якщо ви їх не поділяєте. Ви досить критично ставитеся до своєї думки і здатні з повагою і тактом відносно до співрозмовника відмовитися від поглядів, які, як з'ясувалося, були помилковими.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА

Виховання толерантності та злагоди стає однією з провідних завдань педагогіки ХХІ ст. Формування стратегій згоди, співіснування, розумного рівня компромісу в професійній діяльності розглядається більшістю вчених у контексті педагогічної культури викладача, яке трактується і як багатокомпонентна якість його особистості, і як умова успішного соціального та професійного самовизначення.

Загострення геополітичних, міжнаціональних, етнічних, екологічних, релігійно-моральних протиріч у загальнопланетарному, міждержавному масштабах і на рівні інтересів різних спільнот людей з полярними поглядами, переконаннями, віруваннями викликає необхідність осмислити шляхи досягнення згоди. Для цього важливо взяти загальновідому систему цінностей, в основі якої лежать такі поняття як консенсус, компроміс, терпимість, прийнятність, прощення, ненасильство, співчуття, розуміння, співпереживання інше.

Зміст досліджуваного нами поняття зазначено у "Декларацію принципів терпимості" (1995 р.): "толерантність означає ... правильне розуміння всього різноманіття культур, форм самовираження і прояву людської індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті, переконань". У процесі навчання студент опановує основи культури толерантної поведінки? набуває початкові навички не тільки професійного, а й соціального спілкування. Беручи участь у різноманітній пізнавальній діяльності, він стикається з тими чи іншими конфліктними ситуаціями, які вимагають прийняття продуктивних рішень. Володіючи досвідом вирішення проблемних ситуацій, випускник вузу до моменту його закінчення здобуває знання, уміння і навички аксіологічного характеру, так необхідні в емоційно-вольовій сфері.

У процесі вузівського навчання застосовуються різноманітні засоби і способи формування толерантності: включення в зміст освіти протилежних, взаємовиключних сторін, властивостей, відносин у досліджуваних об'єктах, процесах і явищах; звернення до такого типу мислення, який орієнтується не стільки на розчленування "протиборчих" властивостей і відносин, скільки на їх єдність, що забезпечує цілісність існування досліджуваного об'єкта чи процесу, їх внутрішню гармонію.

Важливе джерело формування толерантності - педагогічне спілкування викладача зі студентом, коли перший постає в якості зразка, еталона прояви цієї якості в найрізноманітніших ситуаціях: під час аудиторного і позааудиторного неформального спілкування; в період керівництва дипломними, курсовими, реферативними роботами студентів, в ході виробничої практики, а також диспутів, творчих зустрічей і наукових конференцій.

Молодий педагог повинен бути готовий до того, що впровадження інноваційних підходів і нововведень в організацію навчального процесу має усвідомлюватися керівниками, методистами та вчителями з урахуванням того, що ці нововведення та їх наслідки можуть викликати як позитивну, так і негативну реакцію. На жаль, і в освітньому просторі ВНЗ, і в практиці навчальних закладів іноді проявляється псевдотолерантність, коли певні питання вирішуються на рівні обопільних послуг або адміністративним тиском, що набагато простіше, ніж втовкмачувати студенту (педагогу) ті чи інші доводи і викликати відповідну мотивацію до певних дій.

Немає належної терпимості у вирішенні протиріч між знанієвоцентристським і діяльнісним підходами: у процесі викладання вузівських навчальних курсів, коли студента прагнуть "напихати" максимально можливим числом фактів і відомостей на шкоду розвитку його мислення. Неправомірна перевага віддається теоретичному навчанню, абстрактним, модельним конструкціям і уявленням на противагу стратегіям практико-перетворювальної діяльності.

Все це свідчить про те, що важко знайти зважену точку зору, враховуючи багатополярність самого об'єкта дослідження толерантності, а також різноманітність застосовуваних методів і підходів. Не тільки в освітньому просторі, але і в науково-педагогічному співтоваристві складно знайти якесь єдино можливе рішення.

Готуючись до участі в конференції або семінарі, починаючому педагогу доцільно ознайомитися з питаннями, по яких відбуватиметься дискусія, зорієнтуватися в розмаїтті підходів до обговорюваних проблем толерантності. Така підготовка характеризує цей процес як взаємодію і творчу співпрацю його учасників. Участь у цій роботі молодих педагогів дає їм можливість набувати власний досвід аналізу протиріч та розуміння обговореної проблеми. Ці протиріччя треба враховувати у своїй роботі, не перебільшуючи їх, не загострюючи і не пропонуючи швидких і радикальних заходів їх негайного вирішення.

Толерантність педагога виявляється в ситуації, коли необхідно виявити справжні причини виникнення того чи іншого протиріччя, що потребує глибокого аналізу і значних витрат сил і часу.

Ця якість нами розглядається в логіці професійної компетентності вчителя. Дане поняття аналізувалося багатьма вченими: Б.С.Гершунським, Н. В. Кузьміної, В. А. Сластеніним, В. А. Сітаровим, Є. П. Білозерцевою, А. Л. Бусигіної та іншими дослідниками.

Серед можливостей формування толерантних якостей з психолого-педагогічних позицій в рамках професійної компетентності найбільш значущими нам представляються логіка побудови навчальних дисциплін, вибір способів реалізації тієї чи іншої форми знань.

Мова йде про конструювання змісту вузівської освіти з урахуванням глобальних і особистісно значущих орієнтирів, актуальних для самореалізації конкретного суб'єкта навчального процесу. Педагог повинен усвідомити: конкретна дисципліна, яку він викладає, хоча має для нього безсумнівну

особисту значимість та наукову самоцінність, є лише ланкою в ланцюзі безперервної підготовки студента до майбутньої діяльності.

Толерантність може розглядатися, з одного боку, як засіб досягнення поставлених виховних та освітніх завдань, з іншого, – як одна з цілей процесу виховання. Необхідною умовою успішності педагогічної діяльності є прийняття дитини такою, якою вона є. Толерантний педагог, завдяки особливій тактиці побудови своєї поведінки по відношенню до дітей, домагається більшої результативності. Аналізуючи особливості толерантності вчителя у педагогічному процесі, Ю.П. Поваренко визначає два види толерантності педагога: соціальна (або соціально-психологічна) і психологічна (або психофізіологічна).

Основи соціальної толерантності педагога

Наявність соціальної толерантності дозволяє вчителю ефективно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу, а сформованість психологічної толерантності забезпечує високу стійкість вчителя до численних професійних стресів і сприяє ефективній побудові професійної кар'єри.

У соціальній толерантності виділяються динамічні і операційні структурні компоненти. Динамічна сторона толерантності визначається змістом мотиваційної сфери вчителя (готовність прийняти учня, таким, який він є), системою його цінностей, інтересів, переконань і соціальних установок. Операційну основу соціальної толерантності складають конкретні знання, вміння та здібності (знання про психологічні особливості людей, здатність спілкуватися з різними людьми, здатність контролювати процес спілкування та ін). Під педагогічною толерантністю треба розуміти володіння педагогом вміннями і навичками толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу; установку на толерантність: як активну позицію щодо формування толерантності своєї особистості, особистості

учнів та їх батьків; як якість особистості; як норму своєї поведінки, як складову педагогічної етики.

Педагогічна толерантність є соціальною категорією і проявляється в установці на прийняття іншої людини, на емпатичне її розуміння, на відкрите і довірливе спілкування. Навички толерантності як характеристики освіченої людини сприяє спокійному освоєнню будь-яких знань, занять і коректній, безконфліктній участі в будь-якій комунікації. Одним із соціальних інститутів, що сприяють формуванню толерантних почуттів, є утворення, в якому плідно використовується діалог, співпраця, повага між усіма суб'єктами освітнього процесу. Соціально-психологічний аналіз прояву толерантності в процесі педагогічної діяльності вчителя свідчить про те, що вона є професійно важливою якістю особистості вчителя і робить вплив на ефективність його праці, а також на взаємини з усіма суб'єктами освітнього процесу.

З точки зору педагогічної толерантності як якості особистості педагога, який проявляється у взаємодії найбільш цікаві два види професійної діяльності вчителя: навчальна і виховна. І та і інша діяльність спрямовані на формування здібностей учнів до організації та здійснення різноманітної за змістом спільної діяльності.

Проблема педагогічної толерантності як професійно важливої якості педагога ґрунтується на професійних знаннях і професійних здібностях. Професійно важливі якості визначають не ставлення до професійних функцій, а процес і результат їх виконання.

Педагогіка толерантності висуває певні вимоги до особистості вчителя. Це, перш за все, такі якості: відношення до людини як самоцінності, ставлення до себе як до самоцінності, тобто самосприйняття, самоповага, віра у свої можливості, потреба і здатність до перетворення себе, ставлення до професії як способу самореалізації. Педагогіка толерантності ґрунтується на зміні ставлення до учня. Виходячи з позиції, що особистість може бути вихована тільки особистістю, виділяють особистісні установки, які вчитель

реалізує по відношенню до учнів: щирість у вираженні власних почуттів, переживань і думок, активне слухання і емпатія почуттів і станів дітей, вираз свого розуміння їх почуттів і безумовне прийняття кожного учня як особистості.

Педагогічна толерантність має першорядне значення в роботі педагогів, і саме тут, на жаль, відчувається досить істотний дефіцит поваги і терпимості. У повсякденній педагогічній практиці нерідко можна зустріти прояви педагогічної інтолерантності різного ступеня – від байдужості до відвертого і жорсткого знецінення та приниження самого учня за «неправильні погляди». Аналіз психолого-педагогічної та спеціальної літератури свідчить про те, що толерантність не стільки формується, скільки розвивається, і допомога у становленні толерантності – це створення умов для розвитку особистості.

Толерантність - це особливий спосіб взаємин і міжособистісної взаємодії; толерантність як соціальна категорія розкривається через повагу і визнання рівності, відмову від домінування і насильства. Педагогічна толерантність є соціальною категорією і проявляється в установці на прийняття іншої людини, на відкрите і довірче спілкування. Вона може бути виражена через соціокультурний підхід і обов'язково пов'язана з процесом спілкування.

Комунікативно-педагогічна толерантність

Оскільки педагогічна толерантність є професійно важливою якістю, то вважається за необхідне проаналізувати ефективність діяльності педагога і в першу чергу навчальну і виховну. При цьому в дослідженнях використовуються такі діагностичні методики збору емпіричних даних: методика з визначення сумарного показника толерантності Д.В. Зінов'єва; методика В.В. Бойко для вивчення комунікативної толерантності; методика «Коефіцієнт ефективності виховної діяльності» Н.Б. Авалуева; опитувальник Кеттелла з метою: виявити у

викладачів наступні якості (ступінь врівноваженості, дратівливості, емоційної стійкості, екстраверсії, тривожності і пр.) і зіставити з толерантністю. Ці методики використовувалися в експерименті, де брали участь 12 викладачів педагогічного коледжу з різним педагогічним стажем. В якості методів дослідження виступили: метод спостереження, опитування педагогів, тестування, узагальнення та математико-статистичні методи обробки матеріалів досліджування. Даний підхід до визначення вибірки досліджуваних дозволив виявити загальні закономірності педагогічної толерантності незалежно від навчального предмета, віку педагога.

Діагностика педагогічної толерантності викладачів педагогічного коледжу дозволила стверджувати, що комунікативно-педагогічна толерантність є професійно важливою якістю, оскільки сприяє підвищенню ефективності виховної та навчальної діяльності педагогів навчального закладу. Умовою дослідження проблеми толерантності є вивчення якостей особистості вчителя, що впливають на формування педагогічної толерантності та особливостей сприйняття студентів спільної діяльності. На комунікативно-педагогічну толерантність впливає низький рівень тривожності, а також щирість і товариськість у відносинах з оточуючими, природність і безпосередність у поєднанні з високим рівнем інтелекту. Упевнена адекватність викладачів коледжу проявляється як життєрадісність, спокій і відчуття себе в безпеці, що сприяє прийняттю іншої людини такою, яка вона є.

Комунікативно-педагогічна толерантність, де провідним компонентом є доброта, виявляється в перші роки професійної діяльності. Зі збільшенням стажу роботи комунікативно-педагогічна толерантність зменшується, збільшується частка таких компонентів як невміння вчителя приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненнями з некомунікабельними студентами та невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

У педагогічній діяльності толерантних викладачів коледжу використовуються такі типи взаємодії, як діалог, співпраця, опіка. У структурі даних взаємодій переважають емоційно-вольові і когнітивні компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень емпатії, почуття партнерства, вміння прийняти його таким, який він є, відсутність стереотипності у сприйнятті інших, гнучкість мислення, вміння адекватно «приймати» (оцінювати) свою особистість.

Практичні результати проведеного дослідження дозволили оптимізувати процес професійного становлення особистості викладача, ефективно використовувати ці методики в педагогічному процесі широким колом осіб (адміністрацією, психологічною службою, предметно-цикловими комісіями коледжу).

Сучасні умови розвитку суспільства висувають нові вимоги до педагога, що передбачають розвиток та вдосконалення його педагогічної толерантності. Отже комунікативно-педагогічна толерантність може бути розглянута як професійно важлива якість педагога, що впливає на ефективність його праці, а також на взаємини з усіма суб'єктами освітнього процесу.

**Психологічні основи
комунікативно-педагогічної толерантності**

Психологічними
дослідженнями

стверджується, що

найбільша ефективність як навчальної, так і виховної діяльності педагогів спостерігається в період від 4 до 7 років стажу роботи. У цілому спостерігається зниження ефективності педагогічної діяльності залежно від періоду професійної діяльності вчителя. При аналізі факторних навантажень кожного показника комунікативної та соціокультурної толерантності, визначені три компоненти педагогічної інтолерантності вчителя. Показники першого компонента відображають активність педагога з перебудови, перевиховання партнера під свої погляди і переконання. Показники другого

компонента свідчать про те, що педагоги судять про партнерів, керуючись своїми звичками, установками і настроями, а так само не відчують дискомфорту, в якому опинився партнер, не вміють пристосовуватися до характерів і звичок інших людей, демонструють не здатність до співпереживання та емпатії. Показники третього компоненту характеризуються небажанням вчителя прийняти індивідуальність іншої, не вміють прощати помилки партнера у спільній діяльності за відсутності доброзичливості в міжособистісних стосунках.

Можна констатувати, що педагоги недостатньо приділяють уваги організації спільної діяльності з учнями. У ході здійснення такої діяльності частина її учасників не реалізують свої потенційні можливості, хоча в окремих учнів діяльність може викликати ефект і міра особистого внеску виявитися максимальною. Емпіричні дані демонструють те, що педагоги в меншій мірі займаються організацією спільної діяльності з учнями в позаурочний час, що негативно позначається на процесі виховання. Ефективність педагогічної діяльності змінюється в залежності від стажу професійної діяльності.

Аналізуючи динаміку компонентів педагогічної толерантності залежно від стажу педагогічної діяльності можна відзначити, що для вчителів більш характерне прагнення перевиховати партнера по взаємодії «під себе». Низький рівень ефективності педагогічної діяльності на різних етапах професійної діяльності вчителя забезпечується різними компонентами інтолерантності педагогів, а саме на початку (1-3 роки) і наприкінці (21-40 років) професійної діяльності – це активна позиція з перевиховання партнера, в середині (4 - 20 років) – це більш пасивна позиція, що характеризується «бездіяльністю» педагогів і «неприйняттям» партнера у взаємодії.

Комунікативно-педагогічна толерантність в різні періоди професійної діяльності вчителя має різну структуру. У період стажу 1-3 роки спостерігається високий рівень комунікативно-педагогічної інтолерантності

представленої наступними компонентами: прагнення педагога підігнати учнів під себе, невміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненні з некомунікабельними якостями у партнерів, нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, в якому опинився партнер, погана пристосованість до характерів, звичок, установок або домагань інших, невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

Структура комунікативної інтолерантності в період професійної діяльності педагога 13-20 років представлена наступними компонентами: невміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненні з некомунікабельними якостями у партнерів, невміння прощати іншому його помилки, незручність, ненавмисно заподіяні неприємності, категоричність або консервативність в оцінках людей, невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

Структура комунікативної інтолерантності в період професійної діяльності педагога 21 - 40 років відрізняється такими компонентами: невміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненні з некомунікабельними якостями у партнерів. Таким чином, на кожному етапі професійної діяльності комунікативно-педагогічна толерантність представлена різними компонентами і має свою структуру.

На педагогічну толерантність позитивно впливає низький рівень тривожності, а також щирість і товарицькість у відносинах з оточуючими, емоційна залученість, природність і безпосередність у поєднанні з високим рівнем інтелекту. Низька напруга, розслабленість сприяє зняттю напруги у взаєминах з усіма суб'єктами освітнього процесу. Педагог з високим рівнем комунікативно-педагогічної толерантності має високі загальні розумові здібності, відрізняється зрілістю суджень, йому характерна емоційна стабільність. Завдяки даним якостям особистості педагог легко адаптується до взаємодії з різними суб'єктами професійної діяльності. Високий рівень

комунікативно-педагогічної толерантності забезпечується різним поєднанням якостей особистості.

У психологічних дослідженнях виділено чотири типи особистості вчителів з високим рівнем педагогічної толерантності. Перший тип: сильний характер, стриманість, довірливість; другий тип: високий інтелект, довірливість, консерватизм темпераменту, групова залежність, низький рівень тривожності; третій тип: імпульсивність, наївність, консерватизм темпераменту; четвертий тип: висока покірність, доброзичливість, уважність і дипломатичність). Педагоги з різним рівнем комунікативно-педагогічної толерантності мають свою структуру якостей особистості. Чим вище рівень комунікативно-педагогічної толерантності, тим вище організованість даної особистості.

Ведучими факторами особистості є: сердечність, емоційна стійкість, безпечність, соціальна: сміливість які підсилюють один одного і сприяють зниженню дратівливості. При оцінці особистості учнів вчителі з високим рівнем комунікативно-педагогічної толерантності використовують диференційований підхід з урахуванням інтелектуальних, вольових та моральних якостей особистості. Для вчителів з високим рівнем педагогічної толерантності ідеальний учень відрізняється активністю, самостійністю, ініціативністю. Для педагогів з низьким рівнем толерантності працююча, тиха, слухняна дитина набагато важливіше, ніж її самостійність.

З'ясовано, що високий рівень толерантності вчителя забезпечується різним поєднанням рис особистості за Кеттеллем. Встановлено, що толерантні-інтолерантні педагоги мають різні когнітивні складові, зокрема толерантні педагоги використовують диференційовані оцінки особистості учня. Структура педагогічної толерантності має специфіку у вчителів з різним стажем роботи. Високий рівень комунікативно-педагогічної толерантності забезпечується різним поєднанням індивідуально-психологічних якостей особистості вчителя.

Специфіка педагогічної толерантності вчителя загальноосвітньої школи полягає в тому, що ті, хто володіють високим рівнем толерантності, характеризуються такими якостями: повагою, емпатією, добрим ставленням до учнів, умінням прощати помилки інших людей, прийняттям індивідуальності партнера по взаємодії, відсутністю схильності до консерватизму поглядів і переконань.

Соціальна дистанція між суб'єктами навчально-виховного процесу у педагогів загальноосвітньої школи характеризується офіційністю відносин, зведенням міжособистісних відносин до мінімуму. Вчителі з високим рівнем комунікативно-педагогічної толерантності мають меншу соціальну дистанцію, і вона з усіма суб'єктами освітнього процесу позитивна. Таким чином, високий рівень комунікативно-педагогічної толерантності сприяє підвищенню ефективності педагогічної діяльності вчителя загальноосвітньої школи та є його професійно важливою якістю. Даний рівень толерантності забезпечується різними якостями особистості, завдяки яким можна визначити типологію особистості вчителя з високим рівнем педагогічної толерантності. Високий рівень педагогічної толерантності забезпечує адекватне сприйняття партнера по взаємодії, що в свою чергу підвищує ефективність професійної діяльності вчителя.

Основою толерантної культури педагога є толерантність у спілкуванні (комунікативна толерантність). Саме в цьому виді толерантності найяскравіше проявляються всі основні аспекти цієї проблеми. Комунікативна інтолерантність проявляється в ситуаціях, коли партнери по спілкуванню знаходяться на різних рівнях розвитку і сприйняття дійсності. Якщо говорити про процес педагогічного спілкування, то нетерпимість може бути викликана причинами психологічних відмінностей (відмінності в рівнях інтелектуального розвитку, відмінності темпераментів, відмінності естетичних і моральних аспектів).

Толерантність в педагогічному спілкуванні - комплексне поняття, яке має морально-етичний характер і охоплює професійні риси педагога у

високому розумінні цього слова. Професійно-педагогічна толерантність - це не тільки терплячість, психічна стійкість, але і врівноваженість, справедливість, почуття такту, людяність, доброзичливість, спостережливість, близькість до учнів, мудре терпіння, чуйність, вимоглива доброта, відсутність фальші у взаєминах і спілкуванні з учнями, ненасильство . Однак без комунікативної толерантності (знання педагогом основ культури мови, володіння риторичними навичками, вмiле застосування норм мовного етикету тощо) професійно-педагогічна толерантність навряд чи відбудеться.

Комунікативна толерантність педагога проявляється в його умінні побудувати педагогічне спілкування на рівні діалогу, рівноправних взаєминах, довіри і доброзичливості. Діалог - це найбільш природний, повноцінний і розвиваючий спiсiб спілкування. Хтось може сказати: «Про яку рівноправність може йти мова в навчальному процесі?» Насправді, рівноправність у взаєминах і виконанні соціальних ролей різні речі. Рольова поведінка педагога припускає деяке дистанціювання від учнів (відхід від панібратства), але дистанція передбачає горизонтальне розташування, воно не має асоціюватися зі сходженням на п'єдестал, з якого починається спілкування.

Роль вчителя часто змушує його бути вимогливим, в той час як роль учня – виконувати, сприймати ці настанови. Але оскільки кожен з нас буває в амплуа різних ролей, то можна зрозуміти, побачити і відчути, що відбувається в даний момент з іншими людьми і як можна, змінюючи себе, власну мову, вчинки і реакції, змінювати почуття, думки та стан оточуючих.

У житті людина спілкується з людьми різних національностей, віросповідань, мовних сімей, різних рас, тому важливо навчитися поважати культурні цінності, як свого народу, так і представників іншого, навчитися знаходити компроміси. Крім того, толерантність як якість особистості вважається необхідним для життя в нових несподіваних умовах. Люди, що не

володіють толерантністю, проявляючи категоричність, виявляються нездатними до змін, яких вимагає від нас життя.

Поняття «толерантність», в яке ми вкладаємо такі смисли, як повага, милосердя, великодушність, терпимість, в системі моральних цінностей займає чільну позицію, являючи собою якість досконалої людини. Всі люди бажають толерантного до себе ставлення і чекають, щоб панувала атмосфера милосердя і прощення. Кожен протягом усього життя очікує стосовно себе любові і поваги, мріє про толерантність і поблажливість. Цього ж хоче і учень. Адже помилки можуть здійснювати всі. І у невивчених уроків теж можуть бути свої причини. І ще більшої любові і поваги заслуговує учень, який отримавши поблажливість, вивчив, підготував урок на наступний день, проявив повагу і до себе, і до вчителя.

Нехай не сподівається на прощення той, хто сам не прощає; ... хто не поважає інших – не отримає поваги до себе; ... хто сам не любить інших, не заслуговує любові до себе; ... той, хто не ставиться з терпимістю й ласкавістю до всіх інших, не має право на прощення і поблажливість по відношенню до себе. Ми постійно намагаємося "вчити" своїх учнів. Вчити – це нормально, але за умови, що вас поважають і потребують ваших порад. Інакше включається механізм опору і виходить зворотний ефект. Учитель має право: вчити, якщо сам постійно вчиться; виховувати творчу особистість, якщо сам у змозі що-небудь створювати; бути вимогливим, якщо вимогливий і суворий до себе; мати успішних, організованих і результативних учнів, якщо сам прагне формувати в собі ці якості; розраховувати на розуміння своїх учнів, якщо в змозі розуміти інших.

Розуміння визначається бажанням і умінням відчувати себе на місці учня, поглянути на проблему його очима. Це можливо, якщо є почуття своєї гідної рівності з учнем, чому вчитель теж має навчатися.

ЧАСТИНА II.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

САМОПІДГОТОВКА ПЕДАГОГА ДО ТОЛЕРАНТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СУБ'ЄКТАМИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутнього педагога полягають у такому:

- забезпеченні високого рівня загальнонаукових професійних спеціалізованих знань та практичних навичок;
- формуванні вміння впроваджувати інноваційні технології навчання і виховання з урахуванням вікових та психофізіологічних особливостей учнів, різних моделей суб'єкт-суб'єктних відносин на основі співпраці та партнерства, особистісно орієнтованого, діяльнісного та індивідуального підходів;
- розвитку навичок організації виховної та позакласної роботи в умовах полікультурного середовища;
- створенні умов для усвідомленого професійного самовизначення, самовдосконалення та саморефлексії;
- розвитку високого рівня педагогічної майстерності та професійної креативності тощо.

Теоретична підготовка майбутніх учителів доповнюється їх практичним навчанням під час практики спостереження, активної та самостійної практики, шляхом набуття власного професійного досвіду. Це забезпечує їх готовність до навчально-виховної діяльності в сучасному складному середовищі, у тому числі в класах з поліетнічним контингентом.

Формування толерантного сприйняття і толерантної взаємодії здійснюється на основі розвитку особистісних характеристик студента, що активізує його інтерес до обраної професії. Цей процес може відбуватися на основі творчого поєднання цільового, змістового, організаційного та

результативно-рефлексивного компонентів. Передбачається також врахування психолого-педагогічних особливостей учнівського складу.

Доцільно реалізувати вищезгадане через зміст освітніх програм трьох типів: гуманітарний блок з полікультурним спрямуванням; програми спеціальної (предметної) підготовки; програма виховної роботи на основі етноментальної спрямованості (регіональні варіанти).

Найважливішими особистісними характеристиками сучасного педагога є: толерантне ставлення до всіх учасників навчально-виховного процесу; відповідальність за учнів та результати їх навчання; схильність до емпатії; розуміння важливості мотивації та об'єктивного оцінювання учнів; прагнення розвивати в них критичне мислення, толерантність, повагу, колегіальність, адекватне сприйняття різних педагогічних ситуацій тощо.

Запропоновані методичні рекомендації мають на меті надати допомогу молодому педагогу в його професійній та особистісній самореалізації. Для цього пропонуються матеріали, що включають різні пропозиції щодо самооцінки дій педагога, аналітичну інформацію, сценарії виховних заходів, тести, алгоритми організації роботи учнів в групах; надаються правила й пам'ятки щодо результативності комунікативних навиків і вмінь, словник педагогічних понять тощо.

Професійні стереотипи

Діяльність педагога автономна, він часто позбавлений можливості глянути на себе збоку. Це обставина робить здійсненням, з одного боку, формування індивідуального стилю, а з іншого – може привести до «заскніння» знайденого одного разу образу, до професійної деформації особистості. Вона виявлятиме себе у втраті інтересу до нового, у впевненості, що вчити слід «як раніше», в прагненні виліплювати з тих, кого навчаєш, за своєю подобою; у стандартизації поведінки. Нижче показані педагогічні стереотипи.

«Монблан» – викладач, який дуже високо піднісся над слухачами (студентами, учнями). Він закоханий у свою спеціальність, веде наукові

дослідження. Ті, кого він навчає, спочатку захоплюються ерудованим наставником, але потім починають усвідомлювати, що вони йому заважають, нецікаві. Викладач залишається самотнім, студенти (учні) не шукають з ним спілкування.

«Китайська стіна» – викладач, котрий своєю недоступністю нагадує саме цю споруду. У нього чітко визначилося відношення до студентів (учнів) як до ворожого стану, від якого слід з усієї сили оборонятися. Для оборони підходять усі способи і засоби: жорстка дисципліна, грубе гримання, педагогічна диктатура з усіма наслідками, що випливають з цього.

«Робот» – викладач підпорядкував свою діяльність виконанню керуючих інструкцій і приписів. Розпланований за хвилинами урок, як швидкий потяг рухається точно за розкладом. Горе тому, хто насмілиться затримати його своїми питаннями або нерозумінням. Робот примусить замовкнути будь-кого. Важко спілкуватися з подібним викладачем.

«Гамлет» – викладач, який весь час сумнівається. Кожна його дія аналізується із залученням студентів: «Чи правильно його зрозуміли?» «Як тлумачити його слова?» та под.. З'ясування стосунків витискає зміст заняття.

«Локатор» – викладач, який у процесі навчання працює не з усіма слухачами (студентами), а вибірково, тільки з тими, на «яких робить ставку», наприклад, з найсильнішими, ерудованішими. Решта залишається поза увагою викладача. На заняттях відсутнє цілісне спілкування, його заміняє ситуативне, фрагментарне.

«Друг» – викладач, який намагається бути «на рівних» з тими, кого навчає. Спочатку таке ставлення приваблює слухачів (студентів), але потім відбувається переоцінка викладача-«друга» за іншими параметрами і часто не на його користь.

«Генерал» – суто вимогливий викладач. Жорстко домагається завдань, вимог. Завжди впевнений у своїй правоті. Цей стиль розповсюджений досить широко.

Основні типи педагогічних середовищ
--

1. Перенасичене педагогічне середовище – це колектив, для якого

характерним є снобізм та перенасиченість. Принцип роботи вчителів такий : «Все знаємо, все розуміємо. Не бажаємо вчитися». Колектив впевнений у власній успішності; самооцінка межує з апломбом; не потребує нічиєї критики, ніякого визнання. Головним показником діяльності школи є те, що усі випускники вступають у ВНЗ.

2. Нормальне педагогічне середовище – це добротний колектив, де вміють радіти успіхам колег. Не втрачена здатність шукати, створювати, слухати. Високий інноваційний потенціал. Більшість вчителів (викладачів) поруч з професійними додатково мають і творчі інтереси. У колективі дотримуються вікових співвідношень.

3. Слабка насиченість педагогічного середовища – колектив, де сторонні інтереси й цілі переважають професійні. Зміщені цінності. Життя в колективі розгортається на побутовому рівні. Досягнуто якоїсь (певної) планки успішності; при цьому відсутні бажання займатися дослідницькою працею. Педагогічне життя має носити млявий характер, багато що приїлося. Усі вважають свою школу звичайною й про інше не мріють.

Ціннісне обґрунтування виховної системи
--

Ведучий замисел виховної системи полягає у

створенні в класному співтоваристві комфортної системи життєдіяльності, яка стимулює інтерес учнів до реалізації потреби стати самим собою, виявленні та розвиткові своїх здібностей, індивідуальної і колективної творчості, оволодінні вміннями та навичками самопізнання, само побудови і саморефлексії.

Головним цільовим орієнтиром системи є сприяння розвитку освіченої, моральної особистості, спроможної до самопізнання, саморозвитку й самовиявлення.

Досягнення такої мети можливе, якщо вирішуватимуться такі завдання:

- Сприяти формуванню в класі духовно багатого, морально чистого й емоційно сприятливого середовища розвитку учнів;
- Уважно та обережно відносячись до будь-яких виявів індивідуальності дітей, підтримувати та забезпечувати її становлення;
- Збуджувати цікавість дитини до самої себе, допомагати формуванню адекватної самооцінки і відчуття самоповаги.

Шлях досягнення цільових орієнтирів передбачає індивідуальне та колективне ціннісне самовизначення через усвідомлення та прийняття таких цінностей, як:

- *свобода* (реалізація права вибору одного з можливих варіантів виявлення своєї активності у поєднанні з особистою відповідальністю за виконання прийнятого рішення);
- *оптимізм* (впевненість в собі, своїх силах і можливостях; хто усім незадоволений, той усім неприємний);
- *вимогливість* до себе (це шлях пізнання і саморозвитку, досягнення накреслених цілей);
- *допитливість* (прагнення все знати і всього навчитися; пізнаючи світ, пізнавай і самого себе);
- *самовизнання* (сприяє емоційній врівноваженості, появі та здійсненню бажання реалізуватися самому);
- *людяність* (співчування, жалість, взаєморозуміння, вміння прийти на допомогу);
- *веселий настрій* (радість і задоволення, які отримує дитина від життя; джерелом радості може стати будь-яка справа та й сам процес праці, коли подолання перешкод оцінюється як перемога, і таким чином, приносить задоволення);
- *співтворчість* (побудова індивідуальної і колективної життєдіяльності на основі творчих спрямувань дітей і дорослих);

– *толерантність* (повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур світу, існуючих форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності);

Важливу роль у здійсненні спроектованого замислу виховної системи відіграють правила побудови життєдіяльності у класному колективі: воля і труд гарні сходи дають; усяка людина у справі пізнається; в міру трудів і нагорода; добре – уважаємо, а погане – викоріняємо; веселість ділу не завада; у хорошій артілі всяк при ділі; з ким живеш – з тим маєш славу; здоровим будеш – усе добудеш.

Характеризуючи сутність людини, Г.К. Селевко виокремлює такі чотири основні види ставлення:

Основні види ставлення	Виявлення ставлення в особистісних якостях
I. Ставлення до людей	товариськість – замкненість колективізм – індивідуалізм альтруїзм – егоїзм ввічливість – грубість тактовність – нетактовність правдивість – неправдивість гуманність – жорстокість щирість – облудність (лицемірство) добррозичливість – заздрість принциповість – безпринципність некорисливість – жадібність доброта – злостивість життєрадісність – апатичність оптимізм – песимізм
II. Ставлення до діяльності	ініціативність – безініціативність діловитість – безтолковість далекоглядність – безтурботність загайність – квапливість працелюбство – лінощі
III. Ставлення до речей	акуратність – неохайність економність – марнотратство щедрість – скупість практичність – непрактичність
IV. Ставлення до самого себе	Самокритичність – некритичність вимогливість – невимогливість скромність – хвальковитість самовладання – розгубленість

	самовпевненість – недовірливість хоробрість – боягузливість чесність – безчестя
--	---

Уміння та навички, які потрібні в роботі з самопізнання та саморозвитку педагога

Самоспостереження

Кожному слід уважно придивлятися до себе й свого

життя. Будь-який випадок у житті – це своєрідна школа набування дитиною життєвого досвіду, культури спілкування й поведінки. Людина, яка не здатна до самоспостереження, не може відповідати за свої дії та вчинки. Необхідно постійно слідкувати, чи вдається зберегти гармонію, єдність між своїми поглядами, переконаннями, судженнями, з одного боку, та повсякденними вчинками – з іншого. Самоспостереження допомагає сформувати систему вимог до себе.

Самоаналіз

Діти повинні намагатися зрозуміти себе на основі рефлексії своєї поведінки, вчинків, бажань. Самоаналіз вимагає щирості у відношенні до самого себе, волі і безперервного тренування. У самоаналізі таїться один з важливих резервів особистості, адже знаючи, що «в мені», людина найповніше зможе охарактеризувати своє «реальне Я». А знаючи реальне, людина цілеспрямовано й ефективно діятиме не шляху до «Я – ідеального». Самоаналіз є основою формування у школяра адекватної самооцінки.

Самооцінювання

Самооцінка є важливим регулятором поведінки особистості. Від неї залежить характер стосунків з оточуючими, наявність або відсутність критичності, вимогливості до себе, правильне розуміння своїх успіхів або невдач. Основними критеріями самооцінки виступають: виконання загальнолюдських моральних норм (гуманізм, правдивість, чесність, добросовісність, товарискість і т. ін.); корисність того, що ти залишаєш для себе й оточуючих.

Критерії та способи дослідження ефективності виховної системи

Мірилом ефективності функціонування виховної системи найдоцільніше обрати критерії, які

дозволятимуть оцінювати результативність здійснюваної діяльності з досягнення цільових орієнтирів. До таких критеріїв можна віднести такі: розвиненість пізнавального потенціалу школяра; моральну спрямованість особистості; сформованість в учнів початкових вмінь самопізнання, самореалізації та самоствердження; креативність особистості учня; задоволення учня самим собою та життєдіяльністю у класному колективі.

Діагностичний інструментарій

Предмет діагностики	Методи дослідження
Ставлення до оцінок	Методика «Як ти ставишся до оцінок?» А. Герасимова
Розвиток особистісних якостей учнів	Методика «Інакшість» А. Герасимова
Креативність учнів	Короткий тест творчого мислення П. Торренка
Дружба в житті учнів	Методика «Дружити треба вміти» А. Герасимова
Моральна вихованість учнів	Методика «Розмірковуємо про життєвий досвід» Н.Є. Щуркової, адаптована В.М. Івановою, Т.В. Павловою, Є.Н. Степановим
Вивчення рівня розвитку розумових операцій	Тест Р. Кеттеяла
Вивчення задоволеності школярів життям	Методика «Вивчення задоволеності учнів життям» А.А. Андрєєва

Критерії і способи дослідження ефективності виховної системи

Критерії	Показники	Методики
I.Інтелектуальна розвиненість	1.Опанованість освітньої програми. 2.Розвиненість пізнавальних інтересів. 3.Здатність до проведення наукового пошуку	Аналіз успішності поточної та підсумкової. Шкільний тест розумового розвитку (ШТРР).
II.Моральна	1.Сформованість	Тест Н.Є. Щуркової

розвиненість	основних моральних якостей особистості. 2.Соціальна активність учнів.	«Роздуми про життєвий досвід. Методика С.М. Петрової «Прислів'я» для визначення схильності особистості. Педагогічні спостереження.
III.Комуникативна розвиненість	1.Комуникабельність 2.Сформованість комуникативної культури учнів	« на погляд інших» (аналіз порт фоліо). Методика Р.В.Овчарової по виявленню комуникативних нахилів учнів. Педагогічне спостереження.
IV.Розвиненість креативних здібностей.	1.Здатність до оригінального мислення. 2.Прагнення до творчості.	Тестування. Педагогічне спостереження.
V.Сформованість класного колективу.	1.Стан емоційно-психологічних стосунків в колективі. 2.Сформованість власного обличчя (індивідуальності) класного колективу.	Методика А.Н. Лутошкіна з визначення ступеня задоволеності учнів своїм колективом. Соціометрія.
VI.Задоволеність учнів і їх батьків життєдіяльністю класного співтовариства.	1.Комфортність, захищеність особистості учня, його ставлення до основних напрямів життєдіяльності в класі. 2.Задоволеність батьків результатами навчання і виховання своїх дітей.	Методика А.А. Андрєєва «Вивчення задоволеності учнів шкільним життям». Методика Є.Н. Степанова для виявлення рівня задоволеності батьків роботою освітнього закладу.

Роль комуникативної культури у вихованні

Процес спілкування є багатомірним і багаторівневим, звідси і широка диференціація: спілкування пряме і побічне, неопосередковане й опосередковане, ділове і особисте, міжперсональне і міжгрупове.

У спілкуванні люди виявляють, розкривають, розвивають і формують свої якості, оскільки спілкуючись, Людина засвоює загальнолюдський досвід (соціалізація), суспільні норми, що склалися історично, цінності, знання й способи діяльності. Спілкування, як предметна діяльність, – найважливіший фактор соціальної взаємодії (соціалізації). Спілкування, взаємодія за своїм

призначенням багатофункціональні: це і пізнання людьми у спілкуванні предметного світу, і взаємопізнання, формування міжособистісних відносин і вплив людини одна на одну.

У спілкуванні має значення комунікативна компетентність, яка характеризується як передача – прийняття значень інформації, що містять два аспекти: предметний, або змістовний, та інтерпретаційний. Інтерпретаційний аспект комунікації пов'язаний з тим смислом, який надають учасники спілкування тим, кому передають інформацію, тим самим впливаючи на характер і зміст соціальної взаємодії.

Підвищення комунікативної культури відбувається впродовж життя людини в результаті того, що індивід шляхом проб і помилок засвоює правила взаємодії, зміст міжособистісних ролей, формує репертуар поведінкових дій, удосконалює комунікативні засоби, засвоює поняття та виробляє вміння пристосовуватись до стресових впливів тощо. Проте цей процес у повсякденному житті є стихійним, неусвідомлюваним і часто малоефективним. Вироблення професійної комунікативної культури можливе лише з урахуванням власної схильності до певної манери спілкування та усвідомлення її недоліків, які можуть бути завуальовані.

Комунікативна культура – це важлива невід'ємна складова загальної культури особистості, яка дозволяє людині правильно орієнтуватися в будь-якій комунікативній ситуації, уміло використовувати комунікативні знання й уміння, враховуючи індивідуальні комунікативні особливості учасників цієї ситуації.

Слід враховувати, що ділове спілкування – це складний, багатоплановий процес взаємодії між людьми на основі обміну інформацією в сфері професійної діяльності; організація спільної діяльності з урахуванням функціональних якостей партнерів по спілкуванню. Функції ділового спілкування: контактна; інформаційна; спонукальна; координаційна; функція розуміння; емотивна; функція встановлення стосунків; функція надання впливу.

Професійна комунікативна культура складається з таких показників (за Т.І. Івановою).

Рівноправність. З людиною можна спілкуватися, маючи на увазі тільки свої інтереси. Це умовно називається "Я-підхід". Однак можливий і так званий "Ви-підхід", коли не забуті інтереси партнера. Прагнення домогтися тільки свого й ігнорування чужих потреб призводить до маніпулювання й тиску на партнера. Це нікому не подобається. У результаті - конфронтація й боротьба. Пам'ятаючи ж про інтереси іншого, людина буде шукати компроміс. При цьому співрозмовник буде теж схильний до поступок і співробітництва. Отже, у будь-яких зіткненнях і конфліктах спочатку з'ясуйте наміри й очікування вашого партнера і його побоювання. Викладіть йому свої інтереси й страхи. А потім разом з ним шукайте варіанти рішення, які найбільшою мірою задовольняють обидві сторони.

Толерантність. Згадайте, як часто нас дратують будь-які прояви "неправильної" поведінки людей. Своє сприйняття людина вважає за еталон і оцінює з цих позицій чужі вчинки й думки в категоріях "погано", "неправильно", "чорне - біле", приймаючи суб'єктивні критерії за об'єктивні. Такі люди безапеляційно дають оцінку співрозмовникові, не сумніваючись, що власна позиція, бачення реальності - правильні й об'єктивні. Треба розглядати прояв різних стилів поведінки в конфліктних і стресових ситуаціях, коли необхідно щось доводити, переконувати партнера. У чому полягає типова помилка в подібній ситуації? Люди так переконують свого партнера по конфлікту, ніби перед ними чистий аркуш паперу. Але необхідно пам'ятати, що в партнерів є свої погляди з цього питання, свої цінності. Культура спілкування людини виражається в тім, щоб не тільки ігнорувати настанови партнера, але й дбайливо ставитися до них. Настанови, погляди, позиції партнера спочатку визнаються: "Так, ви, напевно, праві". Але потім доцільно переконати його вагомими доказами. Отже, толерантна людина терпима, вона розуміє, що всі люди неповторні й самобутні. Тому вона не висловлює оцінки дій іншого, усвідомлюючи їх відносність, а виражає лише

свої почуття з приводу цих дій, а також поважає погляди партнера по спілкуванню.

Гнучкість. Конфлікт – це зіткнення позицій, інтересів. У ньому завжди є протиріччя, які потрібно розв'язати. У процесі пошуку рішення люди пропонують свої варіанти. Ніхто не може представити все поле альтернатив. Людина із досить закритими поглядами, бачачи лише частину, приймає її за ціле й не допускає можливості інших варіантів. "Я не бачу, значить, цього не існує". З такими людьми спілкування утруднене, вони нетерпимі до людей, негнучкі, відкидають усе, що не узгоджується з їхньою позицією. Отже, чужу позицію, нехай і помилкову, краще не відкидати відразу, а прийняти як новий підхід. Тільки виявивши всі можливі альтернативи, потрібно шукати кращу з них. Але для цього потрібно разом з опонентом домовитися про загальні критерії оцінки. Ними можуть бути загальні інтереси, що завжди знайдуться за будь-яких розбіжностей.

Референтність. Референтність виступає як джерело влади. Щоб мати сильний вплив на інших, потрібно стати для них референтною особистістю. Як цього домогтися? Референтних для нас людей відрізняє те, що вони до нас добре ставляться, поважають і тим самим демонструють свою віру в добре в нас, довіряють нам і цю довіру ми хочемо виправдати. Вони відповідають нашим очікуванням. Отже, щоб стати референтною людиною для оточуючих, потрібно намагатися бачити в них хороше, підкреслювати їхні гарні риси. Люди поведуться відповідно до того, чого очікують навколишні. У психології це називається ефектом Пігмаліона.

Інтернальність. У конфліктах завжди неминуче питання "Хто винен?" Відповідь на нього шукають обидві сторони. Саме на зіткненні думок з цього питання розпалюються емоції. Провина може перебувати в тобі самому або поза тобою (в інших людях і обставинах, особливостях ситуації, випадковості). У поясненні причин конфлікту не звалюйте все на зовнішні обставини й інших людей. Приймайте персональну відповідальність за свої

дії в конфлікті. Здатність прийняти провину на себе, попросити вибачення - це властивість зрілої особистості. До того ж, цей прийом обеззброює.

Етичність. Людина з високо розвиненою комунікативною культурою поведінки ніколи не буде принижувати іншу, не стане використовувати обман, маніпуляцію, нечесні прийоми. Це не етично. Неетична поведінка не тільки принижує того, хто використовує ці прийоми, але й руйнує його особистість. Культурна людина розуміє, що кожний має сильні й слабкі сторони, і навіть у конфлікті звертається до сильних сторін особистості, не зачіпаючи слабких.

Доброзичливість - здатність не тільки відчувати, але й показувати людям своє доброзичливе ставлення, повагу й симпатію, уміння приймати їх навіть тоді, коли не схвалюєш їхніх вчинків, готовність підтримати інших.

Автентичність - уміння бути природним у стосунках, не ховатися за маски або ролями, відкрита демонстрація іншим свого ставлення до різних проблем і людей, здатність бути самим собою в контактах з оточуючими.

Ініціативність - схильність до діяльної позиції в стосунках з людьми для того, щоб "йти вперед", а не тільки реагувати на те, що роблять інші; здатність установлювати контакти, не чекаючи ініціативи з боку оточуючих; готовність відкрити свій внутрішній світ іншим, тверда переконаність у тім, що відкритість сприяє встановленню здорових і міцних стосунків з оточуючими, щирість, уміння говорити про свої думки й почуття.

Самопізнання - дослідницьке ставлення до власного життя й поведінки, прагнення скористатися для цього допомогою з боку оточуючих, готовність приймати від них будь-яку інформацію про те, як вони сприймають тебе, але водночас - уміння бути автором своєї самооцінки; ставлення до конфронтації з іншими людьми, її подолання, що є новим цінним досвідом для більш глибокого самопізнання.

Емпатійність - відсутність страху при безпосередньому зіткненні з почуттями інших людей, уміння не тільки відчувати щось у спілкуванні з людьми, й показувати це, виражати готовність приймати емоційну експресію

з боку інших, але при цьому не намагатися нав'язувати оточуючим свої почуття.

Бар'єри, що існують у спілкуванні

Бар'єр темпераменту: зіткнення в спілкуванні людей діаметральних темпераментів може не лише формувати бар'єри на шляху до взаємодії, але й призвести до конфлікту.

Бар'єр негативних емоцій, які здатні різко підсилити чи послабити невпевненість, скутість у спілкуванні. До фундаментальних емоцій, які здатні створювати серйозний бар'єр у спілкуванні, відносяться горе (страждання), гнів, відраза, презирство, страх, сором, провина, поганий настрій.

Бар'єр характеру: кожна риса характеру породжує свої проблеми й у певних ситуаціях однотипні конфлікти. Одним з найбільш поширених джерел конфліктів і образ - невідповідність самооцінки й оцінки оточуючих.

Бар'єр манери спілкування, яка як індивідуальна програма формується на базі темпераменту і рив характеру.

Бар'єр недостатнього розуміння важливості спілкування, який виникає як наслідок неадекватної установки людини на те, що повну інформацію оточуючим сповіщати не обов'язково; унаслідок недооцінки індивідом спілкування як соціально-психологічного механізму адаптації й соціалізації.

**Виховання толерантності:
прийоми для індивідуальної
та групової роботи**

Життя в мирі та злагоді передбачає наявність у кожного таких людських якостей, як взаєморозуміння, взаємоповага, відповідальність, доброзичливість, стриманість, поступливість, комунікабельність, терпимість... Окремо слід підкреслити важливість формування у людини такої якості, як терпимість.

На жаль, дух нетерпимості, неприязні до іншої культури, образу життя, віри, переконань, звичок існував завжди і продовжує існувати в наш час як у суспільстві і цілому, так і в окремих його інститутах. Не є винятком і школа.

Слід підкреслити, що предметом нетерпимості в школі може бути як національна, релігійна, етнічна, соціальна, статева приналежність дитини, так і особливості її зовнішнього вигляду, інтереси, захоплення, звички.

Однією з найчастіших причин звернення класних керівників за допомогою до психолога є проблема міжособистісних відносин в класі, в основі яких найчастіше лежать явища нетерпимості. Ситуація в країні, в суспільстві в цілому і зокрема в освіті, підштовхують до необхідності проведення спеціальної роботи з формування толерантності в шкільному середовищі.

Толерантність – це повага, прийняття і правильне розуміння існування багатоманітності культур, форм самовираження і способів виявлення людської індивідуальності в нашому світі.

Бути толерантним – значить визнавати те, що люди розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, інтересами, поведінкою і цінностями і мають право жити в мирі, зберігаючи при цьому свою індивідуальність. Толерантність – це глобальна проблема, і найефективнішим способом її формування у підростаючого покоління є виховання. Виховання в душі толерантності сприяє формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення та вироблення суджень, які ґрунтуються на моральних цінностях.

У педагогічній практиці накопичено немало методів, форм і прийомів роботи з виховання толерантності у школярів. Це, наприклад, організація діяльності дітей у класі, використання творів художньої літератури та кінофільмів, організація діалогових форм роботи (дискусій, диспутів, дебатів).

Запропоновані нижче заходи та вправи стануть додатком до тих заходів, що організовує вже класний керівник, і сприятимуть устанавленню доброзичливої атмосфери в класному колективі.

«Виявлення протиріч»

Прапор та герб Південної Кореї мають символічний знак – *монада*, у якому втілена стародавня східна теорія про дві сили: «Інь» (темної, земної, пасивної, жіночої) і «Ян» (світлої, небесної, активної, чоловічої). Увесь Всесвіт базується на взаємодії, співробітництві і боротьбі цих двох начал, які складають єдність хаосу. Значення, які відкриваються через осмислення монади, дозволять використовувати цей знак більше, ніж будь-який інший, для формування толерантної свідомості учнів.

У світі немає сили без слабкості, півдня без півночі, верху без низу, тепла без холоду, дня без ночі, життя без смерті, чоловіка без жінки... Учитель може запропонувати продовжити цей ряд.

В людині, як частинці цього безкінечного світу, також уживаються добро і зло, активність і пасивність, правда і брехня, свобода і залежність, мудрість і дурість... (Знову цей ряд може завершити учень). Перелічуючи пари антонімів, вчителю слід візуально звертатися до заздалегідь намальованої моделі монади.

«Корекція позицій»

Обтічність форми монади і кольорового малюнка всередині неї говорить про тенденцію до змін, нестійкість, поворотність усього, що відбувається. Можна навести безліч прикладів: сьогодні я люблю, а завтра ненавиджу; у школі я пасивний, а на вулиці – активний; учора я був здоровий, а сьогодні – хворий; в минулому році мені подобалася математика, а в цьому – біологія; з другом я добрий, а із зрадником ... (Вчитель пропонує учневі навести приклади із свого життя, коли в ньому відбувалися несподівані зміни). Усе тече, усе змінюється. І в різноманітних життєвих ситуаціях виявляються затребуваними як позитивні, так і негативні якості людини.

«Акцент на краще»

Звертаємося знову до образу монади. Темна пляма – на світлому тлі та світла пляма – на темному. Як не буває в житті ідеальної людини, так і у

найстрашнішому зловмисникові є паростки позитивного. Важливо намагатися сприймати себе та інших, безумовно такими, які вони є насправді, спираючись на позитивне в людині. «Я приймаю тебе і намагаюсь зрозуміти причину, чому ти так вчиняєш».

«Камінець у черевіку»

Кожна людина має своє уразливе місце, свою проблему, свій «камінець у черевіку», котрий заважає йому вільно просуватися у потрібному напрямку і дається взнаки на кожному кроці. Класний керівник просить учня знайти в собі те, що заважає йому жити у ладу з собою і з оточуючими людьми (пошук темної плями).

«Перлина в мушлі»

Природно те, що кожна людина є носієм властивих тільки їй індивідуальних позитивних якостей і гідності, які дозволяють їй вистояти у будь-яких, навіть найкритичніших, ситуаціях. Педагог пропонує учневі знайти в собі що складає його гідність (пошук світлої плями).

«Пошук толерантної позиції»

Згідно з Е. Берном, існує чотири життєві позиції у відношенні до себе та до інших:

Я – о'кей, ти – о'кей. Це позиція цілком здорової особистості, яка символізує достойне життя, позиція Героїв і Принців, Героїв і Принцес.

Я – о'кей, ти – не о'кей. Я – Принц, а ти – жабка. Це позиція зверхності, пихатості, нетерпимості по відношенню до людей, яких ця людина вважає негідними себе.

Я – не о'кей, ти – о'кей. Це позиція невдахи, який не вірить у себе, займається самоїдством, самоприниженням.

Я – не о'кей, ти – не о'кей. Це позиція безнадії, розпачу, втрати життєвого смислу.

«Ломка стереотипів»

Насправді світ, у якому ми живемо, не такий простий, щоб розділяти його на чорний і білий, а людей – тільки на хороших і поганих. Світ, що

оточує нас, різнокольоровий, а людина, як частка його, таємнича та багатогранна. І щасливою є та, яка зуміє відшукати якомога більше відтінків кольорів, мотивів у собі та інших. Чим багатше і строкатіше внутрішній світ людини й оточуючих людей, тим цікавіше жити.

«Ідеальний образ себе»

Вчитель просить дитину намалювати свою різнокольорову монаду, яка складається з тих якостей, які дитина допускає в собі, не розділяючи їх на чорні та білі, хороші та погані, чоловічі та жіночі. Ту ж вправу можна виконати й у відношенні до людини, на яку була спрямована нетерпимість дитини.

Подані заходи можуть бути використані класним керівником в індивідуальній бесіді з дитиною, у якій проявляється нетерпимість стосовно будь-чого або будь-кого. Окремі з них можуть служити також матеріалом для проведення класної години з відповідної тематики з подальшою організацією групової рефлексії. Однак слід відзначити, що практичне використання цих заходів передбачає гуманну позицію класного керівника щодо дітей, високу степінь довірливості у стосунках з ними, однозначне їх прийняття і підтримку.

На закінчення можна сказати, що педагогічних заходів з формування толерантності існує достатньо. Кожна педагогічна ситуація породжує нові прийоми, а кожний учитель використовує ті, що відповідають його індивідуальному стилю.

Основна мета використання методів виховання толерантності - це способи формування у дітей готовності до розуміння інших людей і терпимого ставлення до їх вчинків. Виділяють індивідуальні методи виховання толерантності (переконання, самопереконання, навіювання, стимулювання, методи вимоги, корекції поведінки та ін). Актуальними є також форми і методи виховання толерантності в учнівських колективах: бесіди; диспути, дискусії, зустрічі з цікавими людьми; вечори відпочинку; екскурсії; подорожі, вихід на природу; спільні творчі справи; дискусії; ігрові

та конкурсні програми; класні години; акції милосердя; ігрові тренінги; усні журнали.

Диспути і дискусії в середніх і старших класах слід проводити з чітко заданими позиціями учасників. Для формування толерантних відносин і підвищення згуртованості класу, групи доцільно використовувати тренінги, а рольові ігри – для вирішення та профілактики міжособистісних конфліктів.

Реалізація кожного методу виховання толерантності передбачає використання сукупності прийомів, тобто педагогічно оформлених дій. Можна виділити деякі прийоми виховання толерантності, пов'язані з організацією діяльності дітей у класі.

Прийом «Естафета». Класний керівник так організовує діяльність, щоб у процесі її організації взаємодіяли б учні з різних мікрогруп.

Прийом «Взаємодопомога». Педагог так організує діяльність дітей, щоб від допомоги один одному залежав успіх спільно організованої справи.

Прийом «Акцент на краще». Педагог в розмові з дітьми намагається підкреслити кращі риси кожного. При цьому його оцінка повинна бути об'єктивна і спиратися на конкретні факти.

Прийом «Історії про себе». Застосовується тоді, коли педагог хоче, щоб діти більше були поінформовані один про одного і краще зрозуміли один одного. Кожен може скласти історію про себе і попросити друзів програти її як маленький спектакль.

Прийом «Спілкуватися за правилами». На період виконання того чи іншого творчого завдання встановлюються правила, що регламентують спілкування і поведінку учнів: в якому порядку, з урахуванням яких вимог можна вносити свої пропозиції, доповнювати, критикувати, спростовувати думку своїх товаришів. Такого роду приписи значною мірою знімають негативні моменти спілкування, захищають «статус» всіх його учасників.

Прийом «Загальна думка». Учні «по ланцюжку» висловлюються на тему відносин з різними групами людей: одні починають, інші продовжують, доповнюють, уточнюють. Від простих суджень (коли головним є сама участь

кожного учня в запропонованому обговоренні) слід довести відповідні обмеження (вимоги), перейти до аналітичних, а потім – проблемних висловлювань учнів. Друга група пов'язана з організацією діалогової рефлексії, що сприяє формуванню ставлення учня до якої-небудь значущої проблеми, питання, яке проявляється у відповідній поведінці та вчинках. Для виховання толерантності можна застосувати такі прийоми в рамках проведення рефлексивної бесіди з дитиною.

Приєм «Рольова маска». Пропонується увійти в роль іншої людини і виступити вже не від свого імені, а від його обличчя.

Приєм «Прогнозування розвитку ситуації». Під час бесіди педагог пропонує висловити припущення про те, як могла розвиватися та чи інша конфліктна ситуація. При цьому як би ведеться пошук виходу з ситуації, що склалася.

Приєм «Імпровізація на вільну тему». Учні вибирають ту тему, в якій вони найбільш сильні і яка викликає у них певний інтерес, переносять події в нові умови, по-своєму інтерпретують зміст що відбувається і т. п.

Приєм «Зустрічні питання». Учні, розділені на групи, готують один одному певну кількість зустрічних питань. Поставлені запитання та відповіді на них колективно обговорюються. Можна використовувати художню літературу, кінофільми, інформацію про вистави та художні вернісажі тощо.

Приєм «Вигадай кінець історії». Пропонується завершити запропоновану історію. Придумати своє завершення проблеми відносин між людьми або тваринами, які є героями літературного твору.

Приєм «Мені подобається». Пропонується за фрагментами книги, кінофільму, музики тощо здогадатися, що подобається друзям у класі.

Приєм «Добрі слова». Пропонується згадати добрі слова, які говорять герої фільмів іншим людям (при цьому важливо, щоб ці слова були звернені до людей інших національностей, колишнім ворогам і т. п.).

Приєм «Творчість на задану тему». Темою може бути різні ситуації відносин. Учні вільно імпровізують на позначену тему (моделюють,

конструюють, інсценують, роблять літературні, музичні та інші замальовки, коментують, розробляють завдання і т. п.).

Прийом «Кіностудія». Учні складають пародію на відомий фільм, використовуючи сюжети з їхнього життя. Потім намагаються показати цю пародію.

Описані прийоми можуть застосовуватися класним керівником в індивідуальній бесіді з дитиною, котрі виявляють нетерпимість щодо чогось або когось. Окремі з них можуть служити також матеріалом для проведення класної години на відповідну тематику з подальшою організацією групової рефлексії. Однак слід зазначити, що застосування на практиці цих прийомів припускає наявність гуманної позиції класного керівника по відношенню до дітей, високий ступінь довірливості у відносинах з ними, безумовне їх прийняття і підтримку.

Вправа «Сінквейн». Використовується на факультативах у творчих гуртках, іншій позаурочній роботі тощо.

Сінквейн - це вірш, що складається з 5 рядків, яке вимагає синтезу інформації в коротких висловах. 1 рядок - тема, іменник про який піде мова. 2 рядок - 2 прикметники, опис ознак і властивостей об'єкта. 3 рядок - 3 дієслова, характерні дії цього іменника. 4 рядок - речення з 4 або більше слів, яке виражає особисте ставлення до предмета. 5 рядок - слово-резюме, характеризує суть предмета. • Толерантність • Любов • Авторитет • Доброта
Приклад: 1. Терпіння 2. Неворожа, конструктивна 3. Взаємодіяти, поважати, прислухатися. 4. Мудрість людська в терпимості. 5. Миролюбність.

Кожна ситуація народжує нові прийоми, кожен вчитель з безлічі прийомів використовує ті, які відповідають його індивідуальному стилю. Їх мета полягає в тому, щоб створити учасникам (учням) умови для повноцінного спілкування, змодельовати такі ситуації, в яких: знімається страх перед самотійним висловлюванням; розвивається готовність прийняти і надати допомогу в потрібній ситуації; розвивається навик аналізувати свої

вчинки і події, що відбуваються, усвідомлювати своє ставлення до навколишнього світу.

Рольові ігри

Принцип рольової гри при вихованні толерантності передбачає виконання кожним студентом (учнем) складної та відповідальної ролі, яка моделювала б у навчальних закладах ситуації, максимально наближені до реальності. У рольових іграх студенти (учні) брали б на себе ролі представників різних культур, вступали б в діалог. При організації такої роботи студенти (учні) одержуватиме більш широку інформацію про інші культури, знаходитиме їхні самотні й цільні риси, виявлятиме цінність і значення певних культур, намагаючи пояснювати особливості і форми поведінки їх представників.

Принцип рольової гри реалізувався через систему:

Завдань-ситуацій - які використовувалися з метою оволодіння молоддю новими знаннями про інші культури та етноси. Вони повинні були зробити діалог між іноземним та українським студентами, в якому вони розповідали один одному про звичаї та традиції власних країн. Кожен із учасників діалогу надавав співрозмовнику певну інформацію про свій народ, його форми поведінки, традиції, цінності тощо. У процесі розмови вони мали навчитися розуміти етнічні відмінності та прийти до висновку, що культурні цінності не є універсальними - тобто, навчитись проявляти толерантне ставлення до представників інших націй. Це, у свою чергу, сприяло формуванню у них міжкультурної толерантності.

Ситуацій-ілюстрацій - які демонстрували вірогідні способи вирішення конфліктів. Перед виконанням цього завдання було організовано загальну дискусію про причини виникнення конфліктів між людьми, підкреслювалася необхідність контролю за розвитком конфлікту, щоб гнів не вийшов за межі розумного. Під час інсценіровки діалогу студенти (учні) могли зрозуміти, що найкращий шлях вирішення будь-якого конфлікту - це взагалі уникнути суперечки.

Ситуацій-вправ - які стимулювали дії підлітків у сфері вирішення конфліктів з використанням толерантних підходів.

Ситуацій-оцінок - які були спрямовані на аналіз та оцінку прийнятих рішень.

Ситуацій-проблем - які дали змогу обґрунтувати шляхи та способи виходу з проблемних ситуацій, виявити причини виникнення інтолерантності у стосунках.

Для прикладу трьох останніх ситуацій доцільно запропонувати гру "Презентація субкультур". Заздалегідь студенти (учні) розділяються на групи та готують завдання. Їм необхідно було зібрати матеріал про уклад життя, форму поведінки, стилі спілкування, ціннісні орієнтації якої-небудь соціокультурної групи (це може бути етнічні, професійні групи, молодіжні субкультури), підготувати доповідь і виступити з нею. Спочатку викладач пропонував студентам (учням) розповісти про їх розуміння культури. Усі мали відзначити, що в образі життя певної культурної групи може бути незрозумілим для інших, викликати їх глузування, провокувати ненависть та агресію. Потім метою груп було знайти причини негативного ставлення до представників якої-небудь культури, а також стати на їх місце та переконати інших змінити своє ставлення на більш позитивне. У процесі обговорення можуть бути виявлено такі причини міжкультурної ворожості: культурні стереотипи, культурний егоїзм, побоювання усього невідомого, відчуття дискомфорту від вторгнення інших у звичне життя тощо. По завершенні заняття пропонується кожному учаснику закінчити фразу: "Культурні відмінності- це..."

Таким чином, використання рольової гри, створило умови для орієнтування молоді на цінності ненасильства, толерантності та справедливості, а також сприяло розвитку навичок групової роботи, умінню вести діалог. При реалізації завдання в діалозі підлітки мають навчитися враховувати реакції співрозмовників, тобто поряд з толерантністю певним

чином має формуватися їх мовна культура та навички міжособистісного спілкування.

У сучасних умовах виникає необхідність у більш тісному постійному зв'язку культури та виховання, оскільки все більша кількість людей переконується, що перетворення суспільства неможливе поза культурою та її основних складників: моралі, релігії, освіти, науки. Зростає соціальна значущість цілей освіти, спрямованих на формування толерантності. Вона актуалізована потребою до поновлення руйнуючих зв'язків у полікультурному розвитку країни, сучасною метою культурної політики і внутрішніми проблемами самої освіти.

Поради щодо комунікативних навичок і вмінь

Для педагога, а також лідера-організатора учнівського колективу є надзвичайно важливим, щоб він володів необхідними комунікативними вміннями і навичками. Йому потрібно вміти спілкуватися: чути і слухати, розуміти і вислуховувати, поважати свого співрозмовника. Пропонуємо пам'ятку для результативності такої праці.

Як говорити:

- Слідкуй за тим, щоб слухач правильно тебе зрозумів.
- Обміркуй фразу, перш ніж її висловити.
- Намагайся висловити думку достатньо коротко.
- Висловлюючи нову думку, слід впевнитись, що попередню співрозмовник правильно зрозумів.
- Висловлювайся ясно і виразно.
- Не намагайся, аби співрозмовник у всьому згоджувався із твоєю думкою.
- Розмовляй ввічливо.

Як слухати:

- Будь терплячим, дай висловитися товаришу.
- Твій настрій не повинен заважати тобі розуміти співрозмовника.
- Слухаючи, намагайся виділити та запам'ятати найсуттєвіші моменти.
- Не займай одразу негативну позицію по відношенню до того, що ти слухаєш.

- Пильнуй того, щоб для тебе та для того, хто говорить, слова мали однаковий смисл.
- Намагайся поставити себе на місце того, хто говорить.

Як розуміти товариша:

- Прогнозуй його дії в майбутньому.
- Точно перекажи, що було їм сказано.
- Узгодь програму подальшої взаємодії.
- Знайди шляхи вирішення виникаючих труднощів.
- З'ясуй, чим викликана його точка зору на явище, якщо вона не відповідає твоїй.

Якщо ти збираєшся висловити своє незадоволення діяльністю людини, пам'ятай:

- Критичні зауваження висловлюй не «за спиною» того, кого критикуєш, а йому безпосередньо і бажано наодинці.
- Присутність третьої особи підсилює захисну реакцію і збільшує проблему.
- Не порівнюй поведінку даної особи з поведінкою інших. В цьому міститься елемент приниження. Необхідно, щоб людина відчула, що вона само може виконати те, що потрібно, і краще, ніж до цього часу.
- Критикуй лише ті дії, котрі можна змінити.
- Показуй своє незадоволення голосом, але ні в якому разі гримасами.
- Уникай злості і сарказму.
- Не починай свою промову з виразу: «Я вже давно хотів сказати...», а також уникай слів «завжди» та «ніколи». За звичай вони свідчать про упередженість і, окрім того, нагадують про старі «гріхи». Це ускладнює сприйняття критики.
- Не чекай і не вимагай відкритого визнання вини. Достатньо, що тебе вислухали.
- Не вибачайся за свої зауваження.
- Якщо ти цього члена організації ніколи не хвалив, не чекай, що на твою критику він реагуватиме позитивно.

Як вислуховувати критичні зауваження:

- Дивись на людину, котра з тобою говорить.
- Зберігай спокій і дай зрозуміти, що слухаєш.
- Не створюй враження, що той, хто говорить, псує тобі настрій.
- Не жартуй, не змінюй теми розмови.
- Не приписуй співрозмовнику того, чого він не говорив.
- Якщо критичне зауваження висловлено не суворо, а питаннями, не використовуй цей факт як привід для полеміки.
- Уточнюй думку.
- Не припускай, що твій критик керується таємними ворожими мотивами.

- Дай зрозуміти співрозмовнику, що ти його зауваження зрозумів, наприклад, повтори їх своїми словами

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ УЧНІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ

Позаурочна сфера є складовою цілісної освіти. Її мета – формування молодого громадянина України, створення умов для духовного, творчого і фізичного розвитку вихованців.

Позаурочна діяльність – це педагогічний процес цілеспрямованої взаємодії підлітка і педагога. Основним змістом цього процесу стає розроблення проектів, де учні розкриваються через конкретні ситуації, особистісні та поведінкові характеристики, які свідчать про толерантність або інтолерантності підлітків.

Усталене у суспільстві насильство і свавілля можна виправити лише менталітетом добра, що включає в себе всі справжні цінності толерантного єднання і дає ключ до вирішення найбільш загальних соціальних проблем, пов'язаних з розробкою теоретичних і практико-орієнтованих проблем виховання толерантності. Саме тому формування толерантної культури підлітків, виховання їх толерантної свідомості залишається найважливішим завданням навчальних та позашкільних закладів. Можливість його вирішення багато в чому вбачаємо у правильно організованому процесі позаурочної діяльності.

Аналіз тенденцій розвитку виховання толерантної культури підлітків у процесі позаурочної діяльності, дозволив науковцям стверджувати, що складаються об'єктивні і суб'єктивні передумови формування педагогічної парадигми виховання толерантної культури, заснованої на принципах наступності виховання, його індивідуалізації та диференціації.

Складності в роботі у процесі позаурочної діяльності пов'язані з розв'язанням суперечності між потребою суспільства в соціально-адаптивних громадянах, які раціонально, зважено, критично сприймають різноманітні прояви навколишнього середовища, і нездатністю більшої частини підлітків до розумного компромісу.

Повернення інтересу до історії країни зв'язується з упорядкуванням історичних оцінок тих чи інших подій минулого. Проте вже виросло покоління, поза патріотичного виховання, поза розумінням віддалених подій історії нашої країни як своїх власних. Це покоління практико-орієнтоване, гіперпрагматичне, націлене на отримання конкретного матеріально вимірюваного результату або комфорту.

ЗМІ в гонитві за рейтингами «не помічають» історичної цінності і справедливості, байдужі батьки, не приділяють значення. Чи сформулюють вони потреби молодшої особистості в її історичній самоідентифікації? Вважаємо, що саме педагоги й вихователі спроможні це робити.

Потрібно повертати краще з минулого поступово, повільно - повному, враховуючи особливості сучасної генерації і нові умови життя, оскільки ні інших умов, ні інших учнів у нас немає.

При зверненні до проблеми вивчення подій минулого важливо враховувати особливості ментального плану (ментальний підхід). Під менталітетом розуміється стійка система внутрішніх глибинно-психічних соціокультурних настанов суспільства, що формується і змінюється як під впливом зовнішніх чинників, так і шляхом внутрішньо обумовленого саморозвитку.

В основу роботи «ментальних механізмів» покладено три основні функціональні установки: сприйняття, оцінки та поведінки.

Особливості сприйняття людиною і суспільством соціально-історичної інформації в різні часи різні, проте основа його є незмінною, що обумовлено збереженням в соціальній пам'яті якогось своєрідного «генетического коду», відновлюючого в загальних рисах національну психологію великої соціальної групи.

Як поглянути на історичні події очима сучасника епохи? Чи сприймалися в минулому ті чи інші події, норми або заборони так, як вони сприймаються сьогодні? Багато чого з того, що нам здається неприпустимим і неможливим, у минулому не помічалось. І, навпаки, на

багато чого, що викликало б раніше бурю емоцій, сьогодні ми не звертаємо уваги.

Оцінка, що залежить від існуючої системи цінностей (індивідуальних, групових, національно-етнічних чи соціальних) теж змінюється. Такі ціннісні нестиковки іноді помітні в так званих конфліктах «батьків і дітей». Додамо до цього зразки поведінкових моделей, манер і звичок, які багато в чому залежать від розвитку сучасної інформаційної цивілізації.

Динаміка сприйняття, оцінювання та поведінки, що враховується при зверненні до подій історії - своєрідний «діалог культур»: не в просторовому, а в тимчасовому сенсі. Це той самий «ментальний діалог», що з'єднує минуле з сьогоденням і майбутнім.

Історичний контекст зовнішнього прояву менталітету (як феномену глибинно-психологічного плану), пов'язаний з індивідуальною або колективною поведінкою, соціальною діяльністю багато в чому залежить від соціальних обставин життя суспільства, пануючої ідеології, державного устрою.

Це слід враховувати при оцінках подій і діяльності персоналій в різні історичні періоди своєї і зарубіжної історії. У цьому випадку, на наш погляд, об'єктивність і толерантність оцінок дуже близькі. Для того, щоб отримати відносно цілісне уявлення про історичні події у просторі та часі, культурі та психології тієї чи іншої епохи, необхідно мати знання з економіки, моралі, ціннісних установках і поведінці в суспільстві того часу. Для успішного проведення заходів про минуле важливо враховувати, що не тільки культурні стереотипи визначають особливості ментального діалогу (сучасного з минулим), а й стереотипи історичні.

Серед основних напрямів виховання толерантності у процесі позаурочної діяльності доцільно здійснювати моніторинг потреб підліткового соціуму у виховному та освітньому просторі навчального закладу, сприяти переходу підлітків від "людини освіченої" до "людини культури"; забезпечувати моніторинг системи позаурочного дозвілля та

його модернізації; поширювати знання учнів з історії та культури свого народу, формувати їх уявлення про різноманіття культур у світі; виховання позитивного ставлення до минулого свого народу; підвищення інформаційної педагогічної грамотності відповідно до сучасного розвитку інноваційних технологій, інтерактивних методик; удосконалювати систему підвищення кваліфікації працівників освіти для виховання толерантності підлітків у поліетнічному та полікультурному середовищі різних регіонів України.

Толерантність як характеристика трансформації суспільних відносин і об'єктивний чинник оптимального розвитку стосунків є одночасно характеристикою зрілості окремого суб'єкта. Вона виступає культурною сферою, яка набуває все більш виразних ознак.

Виховання в дусі толерантності передбачає турботу про розвиток у вихованців не тільки гуманних почуттів, а й інтелектуальних і волевих якостей, котрі уможливають адекватне розуміння складних і суперечливих реалій та здійснення відповідних вчинків.

Як правило, учні легко засвоюють теоретичні знання про терпимість до інших рас, мов, народів, про співчуття до скривджених долею, однак це ще не забезпечує формування толерантності як риси особистості кожного. В цьому плані цікаво може бути навчання учнів прагматичних прийомів толерантності, повинна вестись педагогічна робота закладання основ толерантності в процесі аналізу різних ситуацій.

Процес переосмислення тенденцій, фактів, явищ може відбуватись як на рівні свідомості (при застосуванні проблемних ситуацій, «мозкового штурму»), так і на рівні підсвідомості, коли висновок, істина, твір, за виразом А.П. Чехова, «доходить у духовці». Отже в полі толерантного ставлення учня (суб'єкта) потрапляють не тільки чужі для нього погляди, думки, але й власні образи та почуття. На тлі толерантності відбуваються вільний вибір варіантів збагачення потенціалу особистості як джерел її свідомої активності.

Явища суспільного і духовного життя мають оцінюватися (за Г. Баллом) як прийнятні чи неприйнятні не абстрактно, а конкретно, у певних своїх функціях і взаємозв'язках. З позицій наукового світогляду видається неприйнятним, коли неупереджений пошук істини підмінюється намаганням будь що підтвердити заздалегідь проголошені догми.

Пропонуються матеріали оціночного, аналітичного, порівняльного характеру щодо організації внеурочної виховної роботи, які мають сприяти усвідомленню та можливості формування толерантних відносин в учнівському середовищі.

Позаурочні виховні заходи з курсу історії України можна проводити у будь-якій організаційно-педагогічній формі: розповіді, бесіди, диспути, усні журнали, тематичний огляд преси, інформаційні випуски, зустрічі, тематичні клуби ("Цікаві діалоги", "Запитання - відповіді", "Україна і світ", "Українські персоналії", "З історії рідного краю" та ін.).

Особливо важливо вказати тут на те, що засвоєні історичні знання та власний досвід цієї роботи дають підстави учням брати участь у Всеукраїнських та міжнародних олімпіадах і конференціях з історії.

Молоді було запропоновано включитися в суспільно-політичну дискусію "Людина - Час - Пам'ятник", котра проходила в рамках історичних молодіжних програм "Блізкая гісторыя" у Білорусі та "Слідами історії" в Україні.

Теми дискусії:

- Пам'ятник є для нас виявом суспільної волі, якщо він не є нав'язаний тоталітарним режимом. Чи повинні ми це свідчення минулого розглядати тільки під політичним кутом зору?
- Наскільки правильним є твердження про те, що пам'ятники "не лукавлять", "не обманюють", "не мовчать" і "не перекручують факти"? В такому разі, чи допомагають вони нам краще зрозуміти історію?

- Під час бойових баталій, особливо ХХ століття, багато наших співвітчизників воювали у складі різних таборів, нерідко ворожих. Як ми тепер маємо ставитись до пам'ятників, поставлених на їх честь?

- Сьогодні ще існує багато пам'ятників, які декларують віджилі політичні ідеї. Чи мусимо ми їх знищити, залишити недоторканими чи перенести в інше місце?

- Зараз, у вік науково-технічної революції, чи допомагають нам пам'ятки історії не забувати минуле? Можливо, ми повинні шукати інші форми збереження духу минулих часів?

- Які пам'ятники потрібні суспільству сьогодні?

380 учнів з багатьох регіонів України та Білорусі висловили різноманітні погляди не тільки на історичні процеси, але й висвітлили власну позицію щодо моральної оцінки стану зберігання існуючих пам'ятників та будівництва нових.

Координатори проекту констатували той факт, що молодь має сьогодні не офіційно одностайну думку, а висловлює різні погляди щодо того чи іншого суспільно-політичного явища. І, як в кожній дискусії, важливою є не стільки різниця в поглядах, але й форма їх подачі своєму опоненту, рівень культури ведення діалогу¹.

Учасники акції створили приємну атмосферу доброзичливості і толерантності своїми послідовними та аргументованими трактуваннями своїх міркувань. Конференція за результатами дискусії відбулася у вересні 1999 року у м. Львові.

Пройшло понад десять років з цієї конференції, змінився час та життя українського суспільства. Ми запрошуємо викладачів та учнів ознайомитись із певним матеріалом дискусії старшокласників «Людина – Час – Пам'ятник» (уривками учнівських робіт). Цей матеріал може бути використаний для організації діяльності клубу "Продовження дискусії".

¹ Людина – Час – Пам'ятник Матеріали українсько-білоруської дискусії старшокласників. Львів – Мінськ, 1999. – С.3,4..

Для наступної роботи пропонуються такі питання і завдання:

- Ознайомтеся з думками молоді того часу.
- Які міркування з наведених ви не поділяєте? Дайте аргументовану відповідь вашому опоненту.
- Подайте власне визначення: пам'ятники - це...
- Чи згодні ви з думками, що пам'ятники - це краса площі чи вулиці; символічна форма спілкування поколінь; найбільш яскравий вияв духу тієї чи іншої епохи або підстава для роздумів над майбутнім?
- Чи вважаєте ви, що ставлення до пам'ятників з боку сучасного суспільства є індикатором його політичної свідомості та загальної культури?
- З'ясуйте, які пам'ятники є у вашій місцевості і в якому вони стані.
- Організуйте конкурс творів з теми «Пам'ятники на нашій землі».

Голяк Ганна
(с.Гординя, Самбірського р-ну,
Львівської обл.)

"...з чого ми розпочали будівництво незалежної України? -з насипання могил: запорізьким козакам, січовим стрільцям, жертвам голодомору і репресій, воякам УПА.

Пам'ятники - обличчя Землі. З давніх давин ставили їх люди... Звичайно не всім судилося стояти у віках. Скидали пам'ятники в революційній Франції, в "новонароджених" Сполучених Штатах Америки, в інших країнах світу. Але все це були одиничні випадки... Більшовики ж поставили справу боротьби з пам'ятниками на "конвеєр"... Взаємна озлобленість відбивається на пам'ятниках — символах слави і величі, та на жаль, не українського народу, а певної його верстви, певної ідеї, що матеріалізована в тій чи іншій постаті ...

Єдиний вихід із цієї заплутаної ситуації, як це зроблено в Іспанії: загальне примирення, забуття і прощення. Адже там теж франкісти повалили напівкомуністичний режим, там теж лютувала громадянська

війна, в якій сусід йшов на сусіда, а брат на брата. І що ж? Пройшли десятиліття, вирости нові покоління, і висока культура іспанського народу піднялася на таку моральну височінь, що дійшло до загального порозуміння: пробачені жорстокість, непримиренна ворожнеча, насильство, помилки, що були з обох боків. Поставлено і освячено пам'ятники і одним, і другим: в ім'я майбутнього забуто трагічне минуле. Бо іншого не дано. Отак би і в нас, та для цього нам, як мінімум, потрібний рівень культури іспанського народу та стабільність нашої економіки...

В моєму рідному селі є стрілецька могила із стилізованим березовим хрестом і написом «Борцям за волю України»..., пам'ятник-стела Євгену Коновальцю і Степану Бандері та пам'ятник героям-односельчанам - священику з передвоєнних літ Юрію Гошці, замордованому енкаведистами в червні 1941 року і сотнику УПА Івану Наконечному, що разом зі своїми друзями загинув тут же в Гордині 4 березня 1948 року. А от в сусідніх Дублянах, крім стрілецької могили і могили жертв фашистського терору (розстріляно 20 заручників – вояків УПА, членів ОУН 15 лютого 1944 року), є пам'ятник воїнам Радянської Армії з вічним вогнем, під яким поховано 82 бійці, пам'ятник тим, хто загинув у боротьбі з вояками УПА, а за кількасот метрів звідси, під лісом, символічна могила із дубовим хрестом. На плитах викарбовано понад сто імен вояків УПА... Є і символічна могила односельчанам, що загинули в Другій світовій війні десь на полях Європи...

І от упродовж 8 років незалежності України усі ці пам'ятники мирно сусідують, і нікому з місцевих жителів не приходить в голову дика думка чинити над кимось із них якусь наругу. Такої культури, такої толерантності, плюралізму і поваги до пам'ятників мати б усім жителям України!

Вчитися цього нам треба на пошані до пам'ятників, що стоять на нашій землі... Маємо дивитись на всі пам'ятники із розумінням та повагою, бо так як нам ніколи не вдається переписати наново нашої історії, так і не вдається викреслити ті чи інші події, факти, імена...

Тож нехай стоять усі й усілякі пам'ятники на нашій землі, даймо можливість кожному поклонитись тому з них, який в нього цього заслуговує, гартуймося й єднаймося вже нині навколо тих, які однаково дорогі нам всім сущим на українській землі".

Кучинський Максим (с.Северинівка,
Жмеринського р-ну, Вінницької обл.)

"Пам'ятник... Від слова пам'ять? Пам'ятати. Не забути. В способі міркування людей завжди залишається місце після досягнення ними певного соціального положення (читай, влади) знайти можливість спробувати заставити наступні покоління пам'ятати про них тільки із позитивної сторони. І навіть поява в містах та селах три-чотири поверхових котеджів переслідує не дише ціль побудувати власне житло, але й звести собі пам'ятник, нехай і в такий незвичний спосіб...

Необхідно категорично відмовитись від встановлення пам'ятних знаків політичним діячам сьогодення. Це їх робота, її можна виконувати гірше або краще - але заставляти землю тримати гранітний пам'ятний знак людині, яка була, скажімо, добрим прем'єр-міністром, не варто, бо тоді логічно було б поставити пам'ятники кращим шахтарям, лікарям, прибиральникам і т.д."

Стиркін Роман (м. Лисичанськ,
Луганської обл.)

«У нашому місті багато пам'ятників загиблим: є пам'ятник-танк, пам'ятник воїнам-афганцям, пам'ятники на братських могилах. Але ми збираємо й вивчаємо матеріали і про воїнів ОУН-УПА.

На мій погляд, пам'ятників діячам, що захищали тоталітаризм, несли біду українському народу, не повинно бути. Але не можна допустити тієї помилки, яка була зроблена більшовиками: маю на увазі декрет РНК РРСФСР від 7 травня 1917 р. ".0 снесенни с площадей и улиц памятников,

возведенных царям и царским приспешникам". Чому? Та тому, що це історія.

Нашому суспільству потрібні різноманітні пам'ятники. Наприклад, колись на Оленячих горах у нашому місті поставили пам'ятник оленю. І всі ним милувалися, щось згадували..., а тепер він занедбаний. Рідна Україна співуча, її мова - наймелодійніша. То де ж пам'ятник "Україно – пісне моя". Або чому б не поставити пам'ятник віршеві В.М.Сосюрі "Любіть Україну";:

«Любіть Україну, як сонце любіть, /Як вітер, і трави, і води.../ В годину щасливу і в радості мить, /Любіть у годину негоди».

Колесникова Тетяна, (м.Лисичанськ,
Луганської обл.)

«На мій погляд, до всіх пам'ятників, поставлених загиблим героям, треба відноситись з повагою. І воїни Радянської армії виконували свій обов'язок, і воїни ОУН-УПА виконували свою присягу і боролися за незалежну Україну. Мені особливо подобається пам'ятник "Мати-Батьківщина", що височить у нас на Луганщині у селищі Міловому.

Повага до загиблих за Україну є історичною спадщиною нашого народу. Мій дідусь Микола розповідав, що у нашому місті, недалеко від середньої школи № 26 було німецьке кладовище, але потім його зруйнували. У ФРН є люди, які теж не діждалися з війни, хто батька, хто сина. Хай би пам'ять про загиблих німців була б відзначена меморіальною дошкою чи якоюсь іншою відзнакою. Бо Європа – це наш спільний дім. Хай буде мир і злагода у нашому суспільстві назавжди!»

Архипова Дарія (м.Марганець,
Дніпропетровської обл.)

«В 1917 році царизм змінили на комунізм і вирішили закреслити всю попередню історію: винищити царську родину, знищити собори, церкви, пам'ятники. У 1991 році ми добилися демократії. І вважаємо зараз, що можна знову почати з нуля. Історію не можна заховати в темний архів й забути про неї. Так само не можна нищити пам'ятники, що декларують віджилі політичні ідеї. Адже ми не ховаємо в темний кут пам'ятники Івану

Франку через те, що він написав поезію "Вічний революціонер", чи спалюємо збірки Дмитра Павличка через те, що він написав вірш "Я комуніст". Яке безглуздя тікати від зустрічі з минулим.

На запитання: "Які пам'ятники потрібні нашому суспільству сьогодні?", - я відповім: "Ніякі". Сучасне покоління переживає матеріальну та духовну кризу. Воно навіть вдається до актів вандалізму над пам'ятниками героям. 13 вересня 1989 року був поставлений пам'ятник на честь О.Домова, – героя Афганської війни. 24 березня 1999 року гранітну плиту було вкрадено. На щастя, друзі О.Домова знайшли злочинців, котрі намагалися продати вкрадене. Я вважаю, що причинами більшості таких злочинів є духовна деградація та матеріальна безвихідь. Тому спочатку треба розвинути у сучасної молоді почуття моралі, відповідальності, пошани до минулого, дати можливість реалізувати себе, виявити в неї почуття прекрасного. Добитися того, щоб майбутні пам'ятники були виявом суспільної волі, торкали душу й залишали слід у серці.»

Сидельникова Ганна (м.Марганець,
Дніпропетровської обл.)

«Я вважаю, що розуміти історію – це значить не тільки вільно орієнтуватись у подіях і датах різних часів, але й також мати свою думку про них, бути спроможним пережити в уяві ту чи іншу подію. Чим же для нас є пам'ятники, ці хвилюючі сторінки кам'яного часопису?

Пам'ятаю, яке велике враження справив на мене пам'ятник воїнам-визволителям на кордоні із Словаччиною... Мужня велетенська постать молодого бійця з прапором в руці, а на плитах надпис: "Україна - визволителям". На якусь мить ти стаєш часткою минулого, переживаєш усе те, що відбувалося, й замислюєшся над справжніми цінностями життя. На мою думку, ніщо не воскресить так відчуття неперевершеної радості й щастя у здобутій перемозі над фашистськими загарбниками, як пам'ятники, які мовчанням можуть сказати більше ніж слова.»

Бондаренко Наталя (м.Марганець,
Дніпропетровської обл.)

«Пам'ятники, якими би вони не були, є частиною нашої історії і нагадують нам про допущені раніше помилки, застерігаючи від їх повторення. А для нових, більш актуальних, місця у нас ще вистачить. Чим заважають нам Ленін і Дзержинський? Чому ми стираємо зі своєї пам'яті тільки ці особистості, активно вишукуючи їх негативні сторони? Чому забуваємо все те позитивне, що вони внесли у розвиток нашої країни. І той факт, що, свідомо забуваючи історичних осіб, ми користуємося їхніми відкриттями та присвоюємо собі їх досягнення, грає не на нашу користь. Чому ми не зносимо з лиця землі заводи і фабрики, котрі побудували теперішні "вороги народу"? А відповідь є дуже простою: це потрібно нам тому, бо воно приносить користь. А люди, котрим ми всім зобов'язані, не в зараз у пошані.»

Абодмасов Павло (м. Світловодськ,
Кіровоградської обл.)

«Найбільше в місті пам'ятників монументального мистецтва. Найшанованішим є пам'ятник Великому Кобзарю, який встановлено в парку його імені. На хвилі демократичних перетворень було демонтовано пам'ятники Леніну. Статуя ж вождя минулого досі височить в центрі міста не стільки як данина шани людині на постаменті, а з поваги до тих, хто дав нам життя, побудував місто, помилявся в переконаннях, але переступити за вічну межу хоче з ідеалами, яким не зрадив. В нашому місті майже 25 відсотків населення – люди пенсійного віку, а саме вони шанобливо відносяться до Леніна. З часом, я думаю, і цей бронзовий вождь піде на спочинок, як і його ідеологія.

Я хочу заглянути в минуле і помріяти про майбутнє. Помріяти про пам'ять, яка досі належним чином не пошанована. А пам'ять ця теж обпалена, обпалена болем втрати.

Це не лише моя мрія. Це мрія моїх дідуся і бабусі, мами і сотень краян. Її увічнив в проекті місцевий художник Анатолій Кохан. Проект

впродовж багатьох років лишається проектом. Я ж зроблю спробу побудувати історичний фундамент пам'ятника затопленому Новогеоргіївську і селам району. Рукотворне море поглинуло легендарну Оратанію, країну рахманів-прослов'ян, стародавнє українське Ельдорадо. Затоплено понад 240 тисяч гектарів землі, більше 500 населених пунктів. В їх назвах сива давнина і сум втраченого.

Час доводить, що пам'ятники можуть лукавити, обманювати, мовчати, спотворювати історію. Таке вже в нас суспільство. Та зрозуміти історію, осягти її можна не біля мармуротвого ідола, а в тиші архівів, музеїв, в бесідах, пошуках, помилках і прозріннях. Треба пропустити через свою душу те, що має стояти на постаменті.»

Цуркан Ася (сmt. Новгородка,
Кіровоградської обл.)

«На мою думку, споруджені раніше пам'ятники не слід руйнувати, хоч якими недоречними вони нам би не здавались. Це наша історія, наша пам'ять, наш біль і тривога. Але витратити кошти на зведення подібних пам'ятників сьогодні було б нерозумно. Нині нам потрібні не помпезні пам'ятники, а скромні пам'ятні знаки, котрі засвідчували б історичні події чи географічні назви, як, скажімо, пам'ятний знак у Добровеличківці, що символізує географічний центр України.

Треба шукати інші форми збереження духу наших часів. До наших днів збереглися величезні красені-дуби, посаджені в свій час талановитими людьми-поетами, письменниками, вченими.

Це можуть бути і гарно намальовані картини, які зображають історичні події. Або живі зелені пам'ятники, як, наприклад, дендропарк "Веселі Боковеньки" в Долинському районі на Кіровоградщині, Софіївський парк в м. Умані на Черкащині.

Через роки, через віки / Нехай шумлять гаї, садки./ Найкращим пам'ятником будуть /Ліси і сквери нашим людям. /Вічнозелену їх красу /В своєму серці пронесу.»

Єсакова Катерина (с.Кірове,
Токмацького р-ну, Запорізької обл.)

«Прийшов час, і ми вголос заговорили про те, що болить нам, хвилює, будить. Довгих 9 років ми спостерігали за руїною святинь в Україні і мовчали. Ми мовчали, бо нам було мало років, і ніхто не звертав уваги на наші погляди, сльози, здивування, нам виповнилося у 1991 році 6-7 років. Але чому мовчали ви – дорослі, тоді, коли з постаментів падали пам'ятники, коли бульдозерами волочили ваші вчорашні ідеали, коли обливали фарбою могильні плити, затоптували в землю історичні реліквії? Чому мовчите сьогодні, коли бачите, як в заморські країни відправляють меморіальні стелли із кольорового металу, знищують алеї слави, розкопують могили предків? Чого мовчите на торжищі нашої пам'яті? Що залишите нам, дітям своїм, окрім могил і зруйнованих обелісків?

Мені 16 років, я не маю права вчити вас, вчені мужі і державні політики, але я маю право голосу і використаю його як тільки зможу.

Є в нашому сусідньому селі Грушівка братська могила. На могилі пам'ятник. Лежать в цій могилі 86 хлопців, що полягли за наш край у 1943 році.

Кожного року дорослі і малі, вдови і ветерани приходять і приїзять з усіх навколишніх сіл сюди двічі: 19 вересня - в День визволення села і 9 травня - в День Перемоги аби помолитися за чужих синів, братів, батьків. Віруючі тут справляють панахиду, атеїсти стоять в мовчанні. Діти запалюють свічки. Артисти грають ту страшну трагедію минулої війни. Тут ніколи не буває байдужих. Лежать в братській могилі грузини, татари, росіяни, українці, євреї. А над їхнім прахом єдиний на всіх обеліск: безнаціональний обеліск.

Сьогодні ж пам'ятками історії не займається ніхто. По селах зруйновані старі кладовища, в містах занедбані алеї, парки, а в Європі скинуто з п'єдесталу Солдата-визволителя. Як живеться старій сивій матері, яка почула оголошення, що сина її, Івана, скинуто з п'єдесталу? Як

живеться вдові, що чоловіка з Праги не діждалась, а тепер дізналась, що братська могила фарбою облита.

Ми не є кращими чи гіршими від інших. Ми є українцями зі своїми неповторними позитивними й негативними рисами.

Пам'ятники нам потрібні, бо це пам'ятки історії. А які потрібні? На це дасть відповідь час. Пам'ятники будуть такі, якими будемо ми. Бо вони спочатку в уяві, а потім в граніті, дереві, камені. Бо вони в наших душах. То давайте зробимо так, щоб не були чорними наші душі, байдужими наші серця, щоб витворити моральний пам'ятник сьогодення для майбутнього.»

Деменко Володимир /м.Київ/

«Починаючи з давніх-давен, ще до прийняття Християнства на Русі, люди створювали ідолів, схожих на сучасні пам'ятники.

Цим ідолам люди поклонялись, приносили різні жертви, навіть людські. Але цей культ поклоніння ідолам так сильно закарбувався в генетиці людини, що ми бачимо його і сьогодні.

Після жовтня 1917 року пам'ятники починають виконувати не властиві їм функції – революційної пропаганди.

Візьмемо на прикладі Києва. На перехресті бульвару Тараса Шевченка та вулиці Комінтерну стоїть бронзовий вершник. Микола Щорс з'явився тут у 1954 році. А років сто назад майже на цьому місці стояв зовсім інший монумент - подорожній, на круглому постаменті. Він був відомий всьому Києву, як пам'ятник Бобринському, котрий побудував першу в імперії Царськосельську залізницю, а на Україні він побудував зразковий цукровий завод в містечку Сміла. Граф нерідко сам стояв біля станка або йшов за плугом.

Пам'ятник Гарматі, пам'ятник Танку, пам'ятник Трамваю, Автомобілю, Потягу. Пам'ятники з гвинтівками і з штиками, кулеметами і

тачанками, щитами і мечами... Скільки їх в Києві і по всій Україні! Що вони символізують?

Тоталітарна мілітаризація торкнулась мистецтва, перетворивши його в засіб залякування. Пам'ятники почали з'являтися всім, хто якось догодив радянському урядові.

"Таємна майстерня Господа Бога" - так назвав історію Гете. Не можна в неї втручатись брутально, або намагатись щось виправити. Можна і треба зберігати кожен сторінку, зберігати і вивчати.

Історія не складається тільки з рожевих сторінок, або з чорних. Так і в історії нашої країни були і рожеві сторінки, і чорні. Чому ми повинні знищувати пам'ятники більшовизму, чи пам'ятники періоду царського правління, чи пам'ятники інших часів? Чому, наприклад, в Італії не знищили пам'ятники фашизму, а залишили для повчання підростаючих поколінь, щоб вони не робили помилок своїх попередників?

На мою думку, треба не всі, а більшість пам'ятників старого режиму, перенести до музеїв, до місць, де ця людина, яка звеличена, зробила конкретний внесок. Головне, ніщо не повинно бути культовим.

А ще краще створити парки в великих містах, де були б присутні пам'ятники різних часів, навіть інших народів. Відвідуючи їх, люди повернуться в минуле, згадають події, людей, пов'язаних з ними.»

Босенко Юлія (м.Чугаєв,
Харківської обл.)

«В 1991 году пятнадцать республик-сестер освободились от "родства", получили независимость друг от друга и от коммунизма и принялись дружно уничтожать следы причастности к прошлому. Стремление переименовать, разрушить, отменить то, что было популярным во время существования Союза, достигло своего апогея.

Периоды тоталитаризма, на мой взгляд, крайне неблагоприятны для памятников. Вначале их активно воздвигают в немислимом количестве, а потом - так же активно ликвидируют. ... я категорически не согласна с этим.

Разве можно уничтожать творение рук талантливых скульпторов, нашу историю? Ведь никому не приходит в голову уничтожать пирамиды лишь потому, что время фараонов давно прошло.»

Федорченко Віталій
(м.Кіровоград)

«Історія - наука виключно об'єктивна. На мій погляд, вона не має права на класові, ідеологічні чи інші оцінки. Всі історичні події вже відбулися, і їх не можна змінити, переінакшити або зовсім забути. Однак вони були, в минулому часі їх творили наші предки, інколи дуже дорогою ціною, жертвуючи життями тисяч або навіть мільйонів людей.

Чи дізналися б ми про такі цікаві епізоди нашої історії, якби не пам'ятники та пам'ятки? Ні. Ось чому важливо зберігати всі пам'ятники рідної землі, в тому числі і ті, що декларують віджилі політичні ідеї.»

Сиваківська Мирослава
(м.Нетішина, Хмельницької обл.)

Цитує Василя Симоненка: /"За те, що ми в космос знялися,/ що нині здорові й живі, /я пам'ятник бабі Онисі/ воздвиг би на площі в Москві./ Щоб знали майбутні предтечі /в щасливій і гордій добі: /їх горе на утлі плечі /Онися взяла собі./ Щоб подвиг її над землею/ у бронзі дзвенів віки,/ щоб всі, ідучи повз неї,/ знімали в пошані шапки".

Дем'яненко Вікторія
(м. Свердловськ, Луганської обл.)

«Друга світова війна. Для західноукраїнських ветеранів - це війна за незалежність України, для східноукраїнців - це Велика Вітчизняна війна за визволення СРСР від фашистських загарбників. Гаразд, зараз ми майже всі знаємо істину про Радянську владу; проте, чомусь не щадимо тих нещасних ветеранів, що попали в колесо більшовицької машини й сміливо віддавали за неї своє життя. Яку силу духа, героїзм вони все ж таки проявляли під час тих страшних подій! Я добре розумію, що ні погляди ветеранів мого регіону, ні Західної України не змінити й зовсім неможливо підтягнути всіх до однієї думки.

Ми повинні ставитися з повагою до інших, непотрібно роздирати непорозуміннями Україну. Минуле живе в нас.

Питання щодо пам'ятників теж животрепетне, але чи стане воно тією кісткою, за котру буде чубитися наш народ, розділившись на ворогуючі табори? Звичайно, так легко зняти з п'єдесталу ідолів минулої епохи (Леніна, Сталіна), адже за їх правління лились ріки крові нашого народу, нищився цвіт української нації. Але спробуймо не повторювати їхніх же методів і перетворюватись на руйначів всього, що не вкладається в рамки наших уявлень та оцінок.

Врешті-решт, спробуймо зрозуміти душевний біль тих, для кого ці постаті стали одухотвореними цінностями їх світогляду, бо і їх іменами вони торували свої життєві дороги.

Проявляючи повагу до поглядів інших, ми показуємо рівень своєї культури, інтелігентності та й, зрештою, готовність жити в незалежній державі.

Сухоруков Олег (м.Харків)

Перебуваючи на столичному Хрещатику, слухав розповіді киян про те, які політичні баталії відбувалися навколо найбільшого у Києві пам'ятника вождю світового пролетаріату. Скільки коштів було затрачено на демонтаж цього пам'ятника. Стався демонтаж не просто пам'ятника, а частини, навіть епохи нашої історії, символом якої був В.І.Ульянов. Навряд чи навіть найзапекліші антикомуністи заперечать, що ця людина не тільки увійшла в історію, а й кардинальним чином змінила її. Інша річ, що можна довго і, на жаль, безрезультатно сперечатися навколо того, чи потрібні були ці зміни, чи можна було б уникнути багатьох трагедій і таке інше, але факт залишається фактом.

До речі, пам'ятник Олександрові Другому, який був поставлений у Фінляндії ще за часів, коли вона була частиною Росії, залишається і досі, хоча ця історична постать навряд чи заслуговує у фінів позитивних відгуків.

То чи маємо ми право руйнувати свою історію, чи можемо лишити самих себе без майбутнього?! Так, можемо, але не повинні! Адже Петро Перший і Іван Мазепа, Грушевський і Держинський, Бандера і Жуков - це все наша історія, яка б прикра вона інколи не була, але вона наша, ми повинні її знати, берегти і навіть, коли це потрібно, пестити.

...винні не ті, кого закарбовували у пам'ятниках, а ми самі. Бо це ми, збуджуючи в собі рабські інстинкти, власноруч із звичайних, хоча й видатних, людей робили напівбогів. Віддаючи данину дійсно багатосторонньо розвиненому Ульянову, необхідно зауважити, що навіть для такої талановитої людини того, що йому приписували, занадто.

Вже сьогодні в багатьох підручниках зазначається, що Шевченко чи Грушевський проявили себе не лише у притаманних саме їм сферах життя, а ще й були видатними філософами та соціологами, політологами та етнологами, економістами і таке інше, і це лише початок вже відпрацьованого сумного шляху перетворення людини на ідола. То ж будемо відповідальнішими перед іншими та, в першу чергу, перед собою. Потрібно у минулому залишити бажання знаходити кумирів та ворогів.

Деякі психологи вважають, що такий вже в нас менталітет, що з однієї крайнощі ми кидаємося до іншої. І, мабуть, ці твердження не безпідставні, якщо згадати, як колишній секретар ЦК КПУ з ідеологічної роботи є поборником не просто церкви, що вже викликає подив, а навіть глибоко опозиційним колишньому режимові. Чи не від таких політиків, які у значному для людини віці так легко змінюють свої політичні погляди, переглядають накопичені досвідом цінності та ідеали й походить щоденна невизначеність у ви рішенні багатьох принципових питань.

Та річ не лише в економічній неспроможності вирішення цієї проблеми саме таким чином, а в тому, що такі кроки можуть викликати соціальні катаклізми. Адже, по-перше, це може бути останньою краплею в чаші людського незадоволення. По-друге, не можна забувати, що наше населення, як показали останні вибори, у своїй більшості прихильники

лівих, а питання пам'ятників здебільшого стосується символів саме цих політичних сил.

І нехай у центрі харківської площі Незалежності стоїть пам'ятник, який декларує віджилу політичну ідею, нехай, тому що не така вже й віджила та політична ідея, яку він декларує, судячи з кількості її прихильників, а ще тому, що незалежність нашої держави, на честь якої перейменована наша площа, якщо вона справді незалежна, анітрохи не постраждає від того, що залишаться цей та інші пам'ятники. Не постраждає, а навпаки зміцниться від того, що не спричинимо нових приводів для соціальної напруги, збережемо історію та кошти, і, головне, дивлячись на них, будемо завжди пам'ятати і голодомор, і ГУЛАГ, і ще багато іншого, породженого «великим жовтнем». Адже ці пам'ятники щодня повинні змушувати нас осмислювати помилки минулого та не допускати їх в майбутньому.»

Купріянов Євген (м. Харків)

«У Харкові, як і в інших містах України, у радянські часи було знищено багато скульптурних пам'ятників державним діячам різного історичного періоду. Кожний режим прагнув увічнити своїх «героїв» і розвінчати діячів попереднього правління.

Було знищено кілька пам'ятників діячам царської сім'ї та царського уряду. Серед них були пам'ятники таким урядовцям, котрі багато зробили для розвитку нашого міста. Потім прийшла черга знищення пам'ятників уже радянським діячам, які зійшли з політичної сцени. Наприклад, на Московському проспекті в кінці 40-х років була встановлена величезна скульптура Й.В.Сталіна. Скульптура була виготовлена на високому художньому рівні й вдало прикрашала оточуючий міський пейзаж. А через кілька років вона була по-варварськи привселюдно знята з п'єдесталу. Дійсно, Сталін був тираном. Але навіщо було знущатися над скульптурою?

Кращим уроком для наших нащадків було б зберегти усі ці пам'ятники. Наша країна тоді зможе називатися демократичною і цивілізованою,

коли її громадяни будуть шанувати «свої» пам'ятники і з повагою ставитися до "чужих", коли зникнуть із нашого життя приклади вандалізму. Зберігання абсолютно всіх раніше встановлених пам'ятників - один з шляхів до суспільної злагоди і миру.

Лузанова Олеся (м.Харків)

«... нікого не дивує в Лондоні наявність меморіальної квартири В.І.Леніна. Можна погоджуватись чи не погоджуватись з його думками, але ні в якому разі не слід відкидати того, що ця неординарна постать залишила свій помітний слід в історії. Нікому не приходило навіть на думку обливати фарбою меморіальну дошку, споруджену на честь В.І.Леніна по вул. Кайзерштрассе, 53/46 у Мюнхені. Ленін - це історія, вважають мюнхенці, і вона повинна бути відзначена на карті міста.»

Краснопольський Василь (м.Тернопіль)

«Боляче було дивитись на пам'ятники бойової слави, які я бачив на трасі Тернопіль – Луцьк. Меморіальні дошки з літерами, яких уже майже не видно, солдатські пам'ятники з відбитою на постаменті плиткою заросли бур'янами. Хіба ж такою повинна бути наша вдячність? Чи ж не можна запозичити з нашого "тоталітарного минулого" хороші традиції, про які мені розповідала мама? Учні шкіл брали шефство над монументами: прибирали біля них, висаджували квіти. На Свято Перемоги біля пам'ятників проводилися мітинги-реквієми, а не тільки чергові покладання квітів. Це було справжнє патріотичне виховання, яке сприяло тому, щоб діти не росли Іванами Безрідними.

І коли державні особи з університетською освітою невважено вирішать знести той чи інший пам'ятник, вони будуть нічим не кращі від малограмотного комісара в шкірянці, що чинив так само у 1917-му і подальших роках, бо так "вимагають люди". Не думаю, що в місті або ж селі, де проводиться демонування певних пам'ятників, всі мешканці одностайно висловились "за". Таких опитувань, певно, ніхто не робить.»

Владимир Ольга (м.Тернопіль)

«Щодо ставлення до пам'яток минулого я вважаю, що ми не мусимо знищувати пам'ятники з віджилими політичними ідеями і не мусимо залишати їх на старих місцях (на великих площах, вулицях). Ми повинні утворити таке місто-музей, яке було б повністю призначене для збереження пам'ятників радянської доби.»

Луцкіна Тетяна (м. Херсон)

«Поважати минуле ми не вміємо. Нині навряд чи побачиш квіти біля якогось пам'ятника. Ми втрачаємо свою духовність. Пам'ятки продовжують залишатись цінністю тільки для дослідників історії та туристів.»

Ізюмова Ірина (м. Житомир)

«Під Житомиром (в Зарічанах) є німецьке кладовище, де поховані ті, що воювали в роки другої світової війни по іншу сторону барикади. І не всі ж добровільно йшли на війну. То треба нам повчитися, в якому порядку німці підтримують це місце.

А в якому стані могили наших героїв, пам'ятники сьогодні?

Вважаємо, що кладовища, пам'ятники історії - вимір нашої совісті, це свідчення нашої пам'яті.»

Онуфрик Роман (м. Чернівці)

«Образ скорботної Богоматері був близький і зрозумілий християнам усіх конфесій. У листопаді 1918 року в Чернівцях з'явилися нові господарі, які сповідували дещо інші принципи, хоч і були християнами (а чи були?). Як пише німецький історик Р.Вагнер, "нові румунські пани усунули більшість пам'ятників, в тому числі і хрест на площі Ринок, що мусив поступитися місцем національному монументу..." Монумент символізував зовсім інші переконання, принципи, погляди. Він зображав всемогутнього румунського піхотинця у повній бойовій викладці, з прапором і гвинтівкою в руках. Його вітала вдячна дівчина в національному строї, яка символізувала "визволену" (від чого?) Буковину.

Історія, кажуть, повторюється. І ще - те, що робиш комусь, повертається бумерангом тобі, і з більшою віддачею. У 1940 році за наказом

вже нової влади румунський монумент був безжалісно потрощений («мы наш, мы новый мир...») кувалдами, а на його місці встановили велику червону зірку, зроблену з рейок і обтягнуту щедро кумачем. Та, напевно, недовго зірка втішала серця більшовиків. За чиїмось грізним наказом його змінив бюст "геніального батька і вождя всіх народів".

Коли почалася війна, всесильного Йосифа терміново замінили бюстом фюрера, а після війни на його місце знову задоволено став "вождь" Тут не заперечиш, що пам'ятники - це відтворення суспільних течій, відбиток подій. Принаймні, ось ця зміна вождів є дуже промовистою декларацією політичних ідей.

Якщо будь-яку пам'ятку можна знищити, а потім "відтворити", тоді всякий сенс утрачує взагалі історія матеріальної культури людства. Написав цю думку і чомусь уявив не знищені, а збережені пам'ятники – такі собі своєрідні кладовища чи музеї пам'ятників: вождів в кашкетиках з простягнутою правицею, повержених орлів, торжествуючих биків.

Чи не забагато честі, чи, може, досить тієї пам'яті на листівках, архівних документах? І по них можна вивчати, досліджувати, аналізувати, а головне - вчитися.

Логіка історичних зламів невблаганна – революції, як правило, скидають з постаментів пам'ятники минулої епохи.»

Шинкаренко Катерина (м.Бердичів,
Житомирської обл.)

«Відрікатися не можна, існують пам'ятники, які декларують віджилі політичні ідеї і жорсткі шляхи їх досягнення, їх необхідно залишити для наших нащадків. Суспільство росте і розвивається, і якщо знищити такі пам'ятники, ми не залишимо дітям бодай найменшого уявлення про цілий період, епоху в історії України.»

Кошнерук Дмитро (м. Одеса)

«У 1996 році Народний Рух України на зібранні кошти вирішив встановити меморіальну дошку у пам'ять загиблих борців за незалежність

України. Меморіальна дошка з написом: «На цьому місці у 1918 році були безжалюбно розстріляні війська Директорії» була встановлена. Таким чином Народний Рух намагався хоч якось довести до мас правду про події тих часів. З'явилася ідея про створення на тому ж місці справжнього пам'ятника. Але через рік на день річниці Жовтневої революції Молодий Комсомол Комуністичної партії України вирішив відсвяткувати це, і меморіальна дошка – єдина в місті згадка про існування тут у 1918 році уряду Директорії – була зруйнована. Громадськість мовчала. Через півроку на цьому ж місці з'явилася знов меморіальна дошка, але вже зовсім з іншим змістом: «На цьому місці у 1918 році радянськими військами були розгромлені війська Центральної Ради». Змінено декілька слів (до речі, деякі суперечності - чи Директорія, чи Центральна Рада?) і зміст, який вкладали в пам'ятник його авторі, його ідея втрачені. Радянські війська залишилися героями-визволителями українського народу від його ворогів-націоналістів.

Але чи має право на існування такий пам'ятник у сучасній незалежній, суверенній Україні? Вважаю, що ні в якому разі.»

Беднарська Еліна (м. Маріуполь,
Донецької обл.)

«Памятник можна разрушить, но изменить историю – невозможно!

Нельзя изменить прошлое, но можно изменить свое отношение к нему.

Если даже памятник несет в себе отжившие идеи, но при этом является частью истории нашего народа, то нет смысла в его уничтожении. Просто надо изменить "угол зрения", и даже такие памятники "заговорят" по-новому.»

Безрукова Злата (м. Маріуполь,
Донецької обл.)

«Мне кажется, что памятники, построенные в последнее время, обладают одним удивительным свойством: они, как магнит, притягивают к себе людей. Это уже не безмолвные каменные "идолы", а "говорящие свидетели" сегодняшней жизни общества. Особенностью нынешних дней

становится то, что словно стирается граница между памятниками и людьми, живущими сейчас.

Именно к числу таких можно отнести памятный знак, посвященный жертвам аварии на Чернобыльской АЭС. Никому в Украине не надо объяснять масштабы этой беды.

Я считаю, что этот памятник не только проявление скорби по жертвам аварии, но и грозное предостережение потомкам. Он уже сейчас связывает наше прошлое, настоящее и будущее.

Единственный в Украине памятник Владимиру Высоцкому – один из самых молодых в Мариуполе. Установленный в 1998 году, он представляет собой барельеф с профилем Высоцкого и символами его творчества. Барельеф установлен на пьедестале, на котором начертано: "Мариуполь не дарит свою любовь случайным людям".

Памятник стоит не в парке, в тени развесистых деревьев, а в самой гуще городского движения, в центре пешеходного перекрестка. С утра и до позднего вечера тысячи горожан бывают в этом людном месте и могут в толпе, как бы вдруг, "встретить" этого выдающегося человека. Он напоминает им о невозможности примирения с социальной несправедливостью, равнодушием или невниманием к людям и ценностям, составляющим общественное достояние.

Очень важно, что наконец-то мы поняли, что для общества в целом, для каждого человека в отдельности и уж тем более для ПАМЯТИ размеры, размах, масштабы памятника – не самое важное.

Главное – это активность воздействия на людей, так как памятники, если они настоящие, непрерывно живут в людях, среди людей и для них.»

Сценарій

Сценарій

класної години «Що таке толерантність?»

(педагог може скорегувати зміст в залежності від віку учнів)

Мета: ознайомити учнів з поняттям «толерантність», з головними рисами толерантної та інтолерантної особистості; розвинути здатність адекватно пізнавати себе та інших людей.

Форма проведення: «круглий стіл» із сюжетно-рольовими завданнями і проблемними питаннями.

Перебіг класної години.

– Нашу зустріч мені хотілося б почати з розмови про вічне, про любов.

Звучить музика, розповідається казка.

Десь-колись на землі жила дівчина на ім'я Любов. Сумно їй було жити на світі без подружки. От і звернулася вона до старого, сивого, столітнього чарівника:

– Дідусю! Будь ласка, допоможи мені вибрати подружку, аби я змогла дружити з нею усе, відпущене мені Богом, життя.

Помислив Чарівник та й каже:

– Приходь до мене завтра вранці, коли птахи заспівають і роса ще не висохне...

Ранком, коли ясно-червоне сонце освітило землю, прийшла Любов в означене місце... Прийшла й бачить: стоять п'ять красунь, одна іншої краще.

– Ось, обирай, – мовить Чарівник. – Одну звать Радість, другу – Вдача, третю – Краса, четверту – Смуток, п'яту – Доброта.

– Вони усі прекрасні, – сказала Любов. – Не знаю, кого й обрати...

– Твоя правда, – каже Чарівник, – усі вони гарні, і ти зустрінешся у житті іще з ними, але обери одну з них. Вона й буде тобі подружкою на все життя.

Підійшла Любов ближче до дівчат і пильно подивилася в очі кожній. Замислилася Любов.

А кого обрали б ви? Чому?

Звучить музика і казка продовжується.

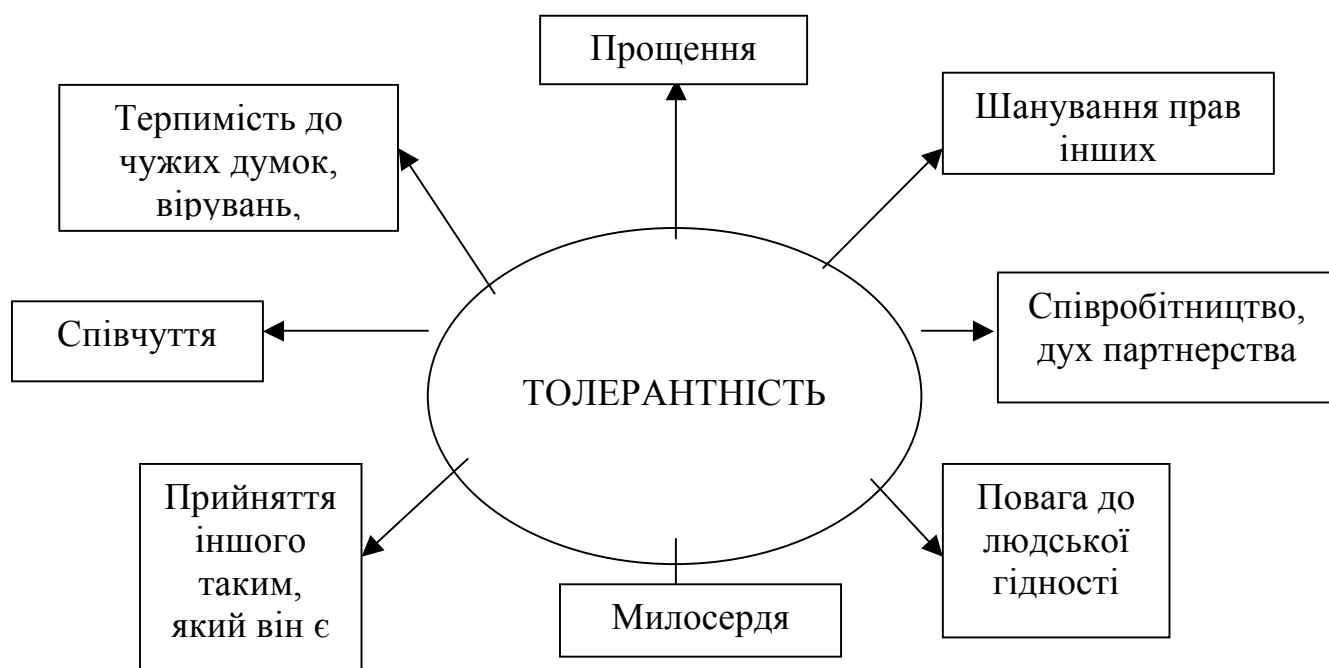
Любов підійшла до дівчини, яку звали Доброта, і простягла їй руку.

Чому Любов обрала Доброту?

Сьогодні наша розмова присвячена толерантності. 16 листопада Міжнародний день толерантності. Можливо, не усім знайоме це слово, і, на перший погляд, звучить воно зовсім незрозуміло. Але смисл, закладений в нього, надзвичайно важливий для існування й розвитку людського співтовариства. Сучасна культурна людина – це не тільки освічена особа, але й людина, яка має відчуття самоповаги і яку поважають оточуючі. Толерантність є ознакою високого духовного та інтелектуального розвитку індивідуума, групи, суспільства загалом.

Термін «толерантність» пояснюється як терпимість, прагнення й здатність до встановлення та підтримування спілкування з людьми.

Що ж таке толерантність? Узагальнімо усе сказане. Слово «толерантність» зобразимо у вигляді Сонця. (Концептосфера толерантності)



Визначення слова «толерантність» звучить по-іншому різними мовами світу:

- в *іспанській мові* воно означає здатність визнавати ідеї або думки, що відрізняються від власних;
- у *французькій* – ставлення, за якого припускається, що інші можуть думати та діяти інакше, ніж ти сам (сама);

- в *англійській* – це є готовність бути терпимим, поблажливим;
- у *китайській* – дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших великодушним;
- в *арабській* – прощення, поблажливість, м'якість, милосердя, співчуття, прихильність, терпіння до інших;
- у *російській* – здатність бути терпимими до будь-чого або будь-кого (бути витриманим, витривалим, стійким, вміти миритися з існуванням будь-кого або будь-чого).

Питання для бесіди:

Яке визначення імпонує вам найбільше? Чому, на ваш погляд, у різних країнах існують різні визначення?

Що об'єднує ці визначення?

Чому такою актуальною в наш час є толерантність?

У сучасному суспільстві зростає екстремізм, агресивність, розширення зон конфліктів. Ці соціальні явища особливо торкаються молоді, котрій через вікові особливості властиві максималізм, прагнення до швидких і простих рішень складних соціальних проблем.

В останні роки у підлітковому та молодіжному середовищі спостерігається катастрофічний сплеск усіляких форм асоціальної поведінки. Збільшується підліткова злочинність. Зростає кількість антигромадських організацій радикального напрямку, які втягують недосвідчену молодь у екстремістські угруповання.

Будь-яка людина в житті здійснює різні вчинки. В одних ситуаціях вона діє правильно і виявляє свої гарні якості, але інколи буває й навпаки...

Сценка «Перед вами дві дороги. Вибирайте...»

Молода людина та її дівчина гуляли по місту. На бордюрі сидів погано вдягнутий літній чоловік. Біля нього лежала пошарпана сумка. Він тихенько стогнав, а в очах стояли сльози.

- Почекай, я зараз підійду до нього, – сказала дівчина.

– Не думай навіть. Він брудний, ти можеш підхопити заразу, – відповіла молода людина, стиснувши її руку.

– Відчепись. Бачиш, у нього зламана нога. Дивись, у нього кров на калоші.

– А нам що до того? Він сам винний.

– Відпусти мою руку, ти робиш мені боляче. Людині потрібна допомога.

– Кажу тобі: вона сама у всьому винна. Працювати треба, а вона злидарює, краде, пиячить. Навіщо їй допомагати?

– Я все одно підйду. – Дівчина вирвала руку.

– Я тебе не пущу. Ти – моя дівчина і не смій спілкуватися з «усякими». Підемо звідси, – він намагається увести її.

– Знаєш що, я... Та як ти можеш? Йому ж боляче! Боляче, ти розумієш? Ні, ти не розумієш!

Дівчина відштовхнула хлопця і підійшла до чоловіка. Хлопець ще раз спробував затримати її. Вона рішуче висмикнула руку.

– Що з Вами? – спитала вона чоловіка. – Що з Вашою ногою?

– Я зламав її... кров у мене. Я не знаю, що мені робити і де в цьому місті лікарня. Я не тутешній. Мені дуже боляче.

– Зараз, почекайте Дозвольте, я подивлюся. Потерпіть. Треба викликати «швидку».

– Спасибі, леді, спасибі...

– Слухай, – звернулась дівчина до молодого людини, котра підійшла до них, – ти маєш «мобільник»?

Хлопець не відповів нічого. Дівчина запитливо подивилась на нього і раптом відчула гідливість, яка витікала з усієї його пози, погляду... Вона піднялася і наблизилась до хлопця.

– Йди звідси! Ніколи більше не дзвони і не приходь! Я знати тебе більше не хочу!

– Невже через якогось «безхатченка», «алкана» можеш так чинити? Дурість! Ти пожалкуєш про це.

Дівчина знизала плечима і знову присіла навколішки. Хлопець пішов геть.

– У Вас відкритий перелом, – проговорила вона. – Я піду й викличу лікаря. Потерпіть, – вона попрямувала до телефонного апарата.

– Дівчино! – покликав її мужчина. – Спасибі Вам! – дівчина обернулась і посміхнулася. – Ви обов’язково знайдете своє щастя.

Питання для бесіди:

Чому молодий хлопець не захотів допомагати?

Як би ви поступили у такому випадку?

Як ви зазвичай чините, якщо бачите, що людині потрібна допомога?

Як ми повинні ставитися до людей похилого віку?

Висновок. Вчинивши добро, людина сама стає краще, чистіше, світліше. Якщо ми будемо уважними до будь-якої людини, з якою ми вступаємо у взаємодію, хто б то не був, випадковий попутник, бродяга або друг, усе це і буде виявом доброти. Таким чином, ми маємо два шляхи розвитку особистості – толерантний та інтолерантний.

Робота в групах (2 групи)

Розділімося на 2 групи.

I група висвітлює основні риси, які властиві толерантності, II група – риси, властиві інтолерантності.

Толерантна особистість	Інтолерантна особистість
Повага до думки інших	Нерозуміння
Доброзичливість	Ігнорування
Бажання будь-що виконувати спільно	Егоїзм
Розуміння й приймання	Нетерпимість
Чуйність, допитливість (любов до знання)	Висловлення зневаги
Поблажливість	Роздратованість
Довіра, гуманізм	Байдужість, цинізм, немотивована агресія

Інтолерантний напрям характеризує уявлення людини про власну винятковість, низький рівень вихованості, відчуття дискомфортного існування в оточуючій дійсності, бажання влади, неприйняття протилежних поглядів, традицій та обрядів.

Толерантний напрям – це шлях людини, яка добре себе знає, комфортно відчуває себе в оточуючому середовищі, яка розуміє інших людей і ладна завжди прийти на допомогу, людина з доброзичливим ставленням до інших культур, поглядів, традицій.

Правила толерантного спілкування

Ми з вами говорили про толерантність та толерантну особистість. Спробуємо скласти правила толерантного спілкування.

Поважай співрозмовника.

Намагайся зрозуміти те, про що говорять інші.

Обстоюй свою думку тактовно.

Шукай кращі аргументи.

Будь справедливим, готовим визнати правоту іншого.

Намагайся враховувати інтереси інших.

Стримуй свої емоції, намагайся ними керувати, або вони будуть керувати тобою.

Сценарій

класної години для старшокласників «Толерантність»

Нині, коли ми навчилися літати у повітрі як птахи, плавати під водою наче риби, нам не вистачає лише одного: навчитися жити на Землі як люди

Б. Шоу

I. Вступна бесіда

Ведучий: Випускник школи. Яким він повинен бути, щоб найшвидше адаптуватися до тих умов, у які попадає після її закінчення? Адаптація людини до нових умов як у житті, так і у професійній діяльності можлива лише за наявності сформованих професійних і соціальних вмінь і якостей особистості. Однією з таких якостей є толерантність.

У житті людина спілкується з представниками різних національностей, культур, світів, конфесій, соціальних прошарків, тому важливо навчитися поважати культурні цінності як свого народу, так і представників іншої культури, релігії, навчитися знаходити точки зіткнення. Окрім того, толерантність як якість особистості є необхідною для успішної адаптації до нових несподіваних умов. Люди, які не мають такої якості як толерантність, проявляючи категоричність, виявляються нездатними до змін, які вимагає від нас життя.

Толерантність є порівняно пізнішим витвором культури, а отже і пізнішим породженням психіки людини, оскільки умови соціальної дійсності у більшій мірі сприяють формуванню «інтолерантності», явища за своїм змістом протилежного толерантності. Усвідомлення окремим індивідом актуальності толерантності передбачає його довготривалу духовну роботу над собою.

Пропонуємо зосередитися на таких питаннях:

- Як ви в дитинстві переживали образи?
- Через що ви засмучувалися?
- Хто жалів вас і співчував у важку годину?
- Що таке терпіння?
- Що таке толерантність?
- У чому вони подібні?
- Як ви розумієте вираз «толерантність у спілкуванні»?
- Чи усе можна терпіти?
- Де існує межа терпимості?
- «Розуміння і сприйняття себе» – як ви розумієте даний вираз?

Отже, ми бачимо, що термін «толерантність» є об'ємним і багатогранним.

1-й учень: В «Декларації принципів толерантності» ЮНЕСКО знаходимо таке формулювання: «Толерантність означає повагу, прийняття і розуміння багатоманітності культур іншого світу, форм самовираження й способів вияву людської індивідуальності»; «Толерантності сприяють знання, відкритість, свобода думки, совісті і переконань; «Толерантність – це не є терпиме ставлення до несправедливості (в розумінні внутрішнього спротиву), не відмова від своїх переконань або поступки чужим, не поблажливість або потурання, а активне відношення, визнання і повага прав і свобод людини. Погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим: свобода дотримуватися своїх переконань і надання цього права іншим, відмова від догм і абсолютних істин, визнання неоднаковості людей за зовнішнім виглядом, за соціальним становищем, мовою, поведінкою, цінностями і правом жити в мирі, зберігаючи свою індивідуальність – ось принципи толерантності. В результаті розширюються можливості у досягненні згоди між людьми через збагачення власного досвіду і варіативності комунікації з іншими, відмінними від нас».

2-й учень: Толерантність – це готовність, яка реалізується, до усвідомлення особистісними діями, що спрямовані на досягнення гуманістичних відносин між людьми і групами людей, які мають різний світогляд, ціннісні орієнтації, стереотипи поведінки.

3-й учень: У сучасному та у майбутньому людський рід розділяється й буде розділятися на суспільства, котрі ми називаємо державами і котрі розділені певними кордонами й режимами, які часто протистоять один одному. Якщо не всі держави багатонаціональні, то усі вони полікультурні. Кожного разу, коли утворюється нова держава, ми можемо бути впевненими, що відмінності себе вже виявили і скоро заявлять у весь голос про себе.

Жодне суспільство, про що із впевненістю свідчить історія, не може пишатися тим, що воно є толерантним. Сьогодні, на початку XXI ст., доводиться визнати, що прогрес досягнутий людством у різноманітних

сферах, не привів до взаєморозуміння між людьми. Як і раніше, могутнім є прагнення до однаковості, до абсолютного панування, до знищення незалежності, індивідуальності. Воно виявляється не тільки на рівні зовнішньої і внутрішньої політики держав, хоча саме в цій сфері його руйнівна сила найбільш наглядна, але й у повсякденному міжособистісному спілкуванні.

4-й учень: Ні одне суспільство не володіє імунітетом проти інтолерантності, якщо навіть у законах і конституції країни закріплені принципи мультикультурності і свободи переконань і їх висловлення, а також підтверджено відданість цим цінностям як смислу життя. І якщо у такій країні не зафіксовані випадки насильства на ґрунті нетерпимості у такому ж масштабі, як в країнах, де масове знищення, жорстокі вбивства та чисельні потоки втікачів, на жаль, стали фактом повсякденного життя, усе ж і там нерідко привічають або у крайньому випадку терплять менш помітні прояви нетерпимості та інші форми дискримінації, що не притягують особливої уваги засобів масової інформації, але залишаються реальними для людей, які потерпають від цього.

5-й учень: Найсильніше впливають на людську свідомість різні форми конфронтації на етнічному ґрунті, що найчастіше реалізуються безпосередньо через засоби масової інформації і набувають найбільш драматичний характер, коли фізичного насильства зазнає велика кількість людей. Хоча насильство за етнічною ознакою старе, як світ, цілком очевидно, що це не єдина причина для насильства, що мають місце в наші дні. Інші, не менш старі і не менш уїдливі причини насильства і знуцання, які ґрунтуються на статевих, релігійних, сексуальних і вікових відмінностях, а також наявності фізичних недоліків і недієздатності, все ще існують в нашому середовищі і усе ще досить стійкі. У даному випадку інтолерантність виражається у силових діях на стадіонах під час футбольних матчів або інших спортивних змагань.

Ведучий: З висловленого вище можна зробити такий висновок: толерантність перетворилася в ключову проблему для усього світу; не менш гострою є ця проблема і в країнах, які вважаються стабільними й вільними, які визнають толерантність як суттєву складову вільного суспільства й стабільного державного устрою. Слід чітко визначити, що таке толерантність.

Толерантність – не є пасивне, неприродне підкорення думці, поглядам і діям інших, не покірливе терпіння, а активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, національного, релігійного або соціального середовища.

II. Гра «Доповнити»: «Бути толерантним – це означає...» (усі відповіді записуються на дошці).

Викладач: Ми бачимо, що існує два шляхи розвитку особистості – толерантний та інтолерантний. Інтолерантний шлях характеризується уявою про власну винятковість, низьким рівнем вихованості, перевагою відчуття дискомфорту існування в оточуючому середовищі, бажанням влади, матеріального достатку будь-що, неприйняттям протилежних поглядів, традицій ті звичаїв, низьким рівнем емпатії.

III. Робота по групах. Необхідно продумати, зобразити та пояснити емблему толерантності (*працюють 3-4 групи*).

IV. Захист своєї емблеми.

У. Розробка рекомендацій з формування толерантності (*викладач пропонує декілька порад, інші учні формулюють самі*).

❖ Пам'ятайте, що найголовніші питання ставляться не людям, а самому собі, але відповіді на них слід шукати разом. Пізнання себе, управління собою повинно постійно турбувати кожну молоду людину. Особливої уваги потребує вміння управляти своїм емоційним станом.

❖ Вчіться через тренування відсторонюватися від свого звичного погляду і розглядати проблему і людей неупереджено, відпрацьовуйте психологічний погляд стороннього спостерігача.

❖ Стаючи дорослішим, більше уваги звертайте на появу і подолання своїх вікових і професійних стереотипів. Зміна поглядів, думок і поведінки вимагає багато зусиль, великої внутрішньої роботи й активності.

❖ Пам'ятайте, якщо інші не підтримують ваших поглядів, це не є показником їх безпідставності.

❖ Ставтеся з іронією до значущості своєї персони, частіше посміхайтесь.

❖ Не страждайте від того, що не все упорядковано, строго, правильно в оточуючій дійсності і людях, сприймайте світ, що вас оточує, таким, який він є, адже для нас цей світ один-однісінький.

❖ Взаємовідношення з однодумцями та опонентами стимулюють когнітивні й творчі процеси, більше спілкуйтеся з різними людьми.

❖ Намагайтеся бути реалістами, не чекайте легкості в процесі позитивних самозмін, а головне, не сподівайтесь на змінення оточуючих людей, але виявивши ці змінення, щиро порадійте.

❖ Якщо ви зацікавлені у продуктивному спілкуванні з людьми, звертайтеся до того позитивного, що вони мають, привертайте людей до себе гарною стороною. Ніколи не критикуйте особистість, а давайте оцінку тільки негативному вчинку(не «ти поганий», а «ти погано вчинив»).

❖ Будьте терпимими до людських вад і слабкостей. У будь-якій конфліктній ситуації вчіться знаходити і пропонувати оптимальне рішення. Вмійте визнавати свою неправоту і коли необхідно – вибачитися.

❖ Робіть вибір самостійно, пам'ятайте, що ніхто не може нам нав'язати толерантні відношення, і якщо ви вважаєте їх малоефективними і психологічно не готові їх сприйняти, це ваше право.

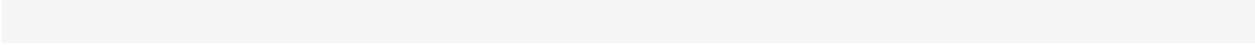
❖ Розвивайте спостережливість, увагу, вчіться розуміти емоційний стан іншого, вірно тлумачити його поведінку.

УІ. Заключне слово ведучого:

Я прийшов у цей світ не для того, щоб справджувати твої надії, не для того, щоб відповідати твоїм інтересам, не для того, щоб відповідати твоїм очікуванням. І ти прийшов у цей світ не для того, щоб відповідати моїм

очікуванням, не для того, щоб відповідати моїм інтересам, не для того, щоб справджувати мої надії. Тому що я – це я, а ти – це ти. Але якщо ми зустрілися і зрозуміли один одного це прекрасно! А якщо ні – ну що ж, нічого не зробиш.

Визначимо, що означає «ТОЛЕРАНТНІСТЬ».

- Терпимість до інших людей, думок, вчинків.
 - Прагнення до повноцінної реалізації своїх здібностей.
 - Вміння розуміти і пізнавати інших людей.
 - Стійкість життєвої позиції, цінностей, ідеалів.
- 

Словник

У зв'язку з поверненням старих та появою нових педагогічних явищ в освітньому середовищі або в педагогічному науковому знанні триває процес переосмислення поняттєвого апарату, тому пропонуємо сучасний довідковий словник.

Аксіологія педагогічна – наука про сприйняття, освоєння та оцінку нового у педагогіці. Основні категорії педагогічної аксіології: педагогічне співтовариство, оцінка та різновиди процесів освоєння нового, явища консерватизму і новаторства в педагогіці, особливості інноваційного середовища, готовність педагогічного співтовариства до сприйняття і оцінки нового тощо.

Акультурація (від лат. ad – до, при, на; cultura - освіта, розвиток) - процес сприйняття одним народом тих чи інших форм культури другого народу, що відбувається внаслідок спілкування цих народів;

– взаємодія індивіда та суспільства, в ході якого вимоги соціального середовища, соціальної групи узгоджуються з самооцінкою, домаганнями і реальними можливостями і очікуваннями його учасників.

Антисемітизм полягає в дискримінації єврейського населення. Прихильники антисемітизму вважають, що євреї істотно відрізняються від інших людей і що вони хочуть керувати світом, намагаючись досягти цієї мети шляхом міжнародної змови. Антисемітизм є однією з форм ксенофобії і призводить як до дискримінації індивідуумів, так і до переслідування євреїв як нації. Найбільш страхітливий прояв антисемітизму мав місце з приходом до влади Гітлера і, відповідно, з появою нацистської ідеології чистоти раси. Мільйони євреїв були вивезені з усіх країн в концентраційні табори.

Асиміляція (від лат. assimilatio)- це придушення відмінностей. Іноді індивідууми вибирають асиміляцію з доброї волі, але в більшості випадків цей процес здійснюється примусово. Асиміляція змушує одну групу відмовитися від своєї культури на користь іншої. Зазвичай меншість приймає культуру більшості.

Асиміляція - процес, в ході якого меншість, приймаючи цінності, норми поведінки і культуру більшості, в кінцевому рахунку поглинається цією групою;

- етнічна (від лат. ethnikos - уподібнення, наслідування, подібність) - вид об'єднавчих етнічних процесів, злиття одного народу з іншим, що з втратою одним з них своєї мови, культури, національної самосвідомості, в результаті чого відбувається певна (дуже часто кардинальна) трансформація національно-психологічних особливостей;

- 1) засіб досягнення етнічної однорідності; 2) злиття одного народу (або його частини) з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв і втрати своєї мови, культури та національної самосвідомості; розрізняють природну і насильницьку; 3) поступове злиття групи, що представляє культурну меншість, з масивом представників домінуючої культури суспільства.

Бар'єр психологічний – психічний стан, який виявляється в неадекватній пасивності особистості, що перешкоджає виконанню нею тих чи інших дій. Причинами виникнення психологічних бар'єрів можуть стати новизна і небезпечність ситуації, несподівана або негативна інформація, відсутність гнучкості і швидкості мислення.

Біженець - це людина, хто біжить від небезпеки або загрозованої життю ситуації. Людям, які шукають притулок, надається статус біженця. Можливий варіант економічних біженців, що біжать від економічної нестабільності, експлуатації, голоду і злиднів. Женевська угода дала визначення даному терміну. Воно включає тільки тих людей, які переслідуються на основі їх передбачуваної раси, релігії, національності, належності до певної соціальної групи або через політичні погляди. Африканське законодавство визначає біженця як людину, що шукає притулок від природних катаклізмів і голоду. Недавні Дублінські Угоди обмежують визначення Женевської угоди і відносять до біженців осіб, політично переслідуваних будь-якою державою.

Взаємодія педагога і вихованців у педагогічному процесі – взаємний вплив дорослого і дітей, у процесі якого здійснюється їхній взаєморозвиток. Каналами взаємодії у педагогічному процесі виступають діяльність, спілкування і взаємини вихователя та вихованців. Модель педагогічної взаємодії визначає характер педагогічної системи.

Взаєморозуміння – система почуттів і взаємин, яка дозволяє узгоджено досягнути цілей спільної діяльності чи спілкування. Максимально сприяє дотриманню інтересів і надає можливості для саморозкриття кожної особистості.

Вплив педагогічний – вплив педагога на свідомість і поведінку вихованців, на організацію життя і діяльності з метою формування у них певних якостей особистості та забезпечення успішного досягнення заданих цілей.

Геноцид – (від грец. *génos* - рід, плем'я і лат. *caedo* - вбиваю) - організовані дії, спрямовані на знищення національної, расової чи релігійної групи, в тому числі за допомогою створення життєвих умов, що призводять до повного або часткового вимирання її представників. Може здійснюватися через фізичне знищення, жорстку економічну блокаду, поширення наркотиків і алкоголю тощо;

- одне з найбільших і найтяжчих злочинів проти людства, що полягає у винищуванні окремих груп населення за національними, расовими, етнічними та релігійними ознаками, а також навмисне погіршення умов їх життя, розраховане на повне або часткове їх фізичне знищення, так само як і заходи, вжиті по штучному запобіганню дітородіння в їх середовищі. Міжнародна конвенція «Про попередження злочину геноциду і покарання за нього» (1948) встановлює міжнародну кримінальну відповідальність осіб, винних у геноциді.

Відвертість — здатність відкрито висловлювати думки і почуття; встановлювати зворотний зв'язок.

Виховання – процес цілеспрямованого керування розвитком особистості, заснований на ефективній взаємодії вихователя і вихованців, спрямований на досягнення поставленої мети; це мистецтво впливу на дитину, що допомагає, стимулює її самозміну, самобудування, самовдосконалення.

Виховна система – це умовно об'єднаний комплекс виховних цілей; людей, що реалізують їх у процесі цілеспрямованої діяльності; відносин, що виникають між її учасниками; освоєного середовища й управлінської діяльності по забезпеченню життєздатності цієї системи.

Гендер (від англ. gender) — В англійській мові для означення статі людини використовується два слова: *sex* та *gender*. Перше з цих слів означає стать людини, як сексуально-біологічну характеристику. Друге — стать, як систему статево-рольових стосунків. В українській мові, за аналогією, ми використовуємо слова «стать» та «гендер». Якщо стать стосується фізичних, тілесних відмінностей між чоловіком та жінкою, то поняття «гендер» торкається їх психологічних, соціальних і культурних особливостей.

Гендерна асиметрія — непропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) у різних сферах життя. Джерелом гендерної асиметрії є прихована дискримінація і панівні в суспільній свідомості патріархальні установки.

Гендерна дискримінація — дії, спрямовані на звуження прав і свобод, обмеження у можливостях людей однієї зі статей або будь-якої з їх вікових та інших груп (гендерна дискримінація може бути у відкритій і прихованих формах).

Гендерна культура — сукупність статево рольових цінностей у суспільних відносинах і відповідних до них нормативів поведінки, потреб, інтересів і форм діяльності. Зумовлена суспільним устроєм, національними шлюбно-сімейними звичаями і традиціями, релігійними віруваннями.

Гендерна нерівність — соціальний устрій, за якого соціальні позиції чоловіків і жінок суттєво відрізняються.

Гендерна рівність (від англ. gender equality) — рівність чоловіків і жінок перед законом у прояві своїх соціальних сил, можливість рівного вибору форм соціальної активності, свободи самовираження, самоутвердження.

Гендерні ролі (від англ. gender roles) — 1) зразки поведінки жінок і чоловіків, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю; 2) сукупність загальноприйнятних, з точки зору культури, норм і правил поведінки, які закріплюються за людьми в конкретній ситуації. Гендерні ролі відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються з часом.

Гетто (від італ. ghetto) – 1) у широкому значенні: райони в населеному пункті, де живуть переважно представники національних меншин; 2) у вузькому значенні: місце компактного проживання євреїв (термін застосовується з середніх століть).

Глобалізація – (від франц. globalization, від лат. globus – куля) – термін виник у літературі з менеджменту й бізнесу в 1970-х роках для позначення нових стратегій світового виробництва та розподілу; в суспільні науки він увійшов через географію й соціологію, а в гуманітарні – через антропологію та культурні дослідження.

В академічній мові термін «глобалізація» застосовується, коли йдеться про цілеспрямовано світові масштабні дії.

Гнучкість — уміння адекватно реагувати на потреби групи, виконуючи основні завдання тренінгу.

Гомофобією називається страх суспільства перед гомосексуалістами. Гомосексуалістів іноді називають збоченцями. Люди, схильні до гомофобії, помічають спочатку сексуальну спрямованість іншої людини і тільки потім розглядають його як особистість.

Громадянство – юридичний статус особистості, який надається їй після досягнення відповідного віку або за допомогою натуралізації і засвідчується врученням їй відповідного документу.

Гуманізм – (від лат. humanus – людяний, людський) – світоглядний принцип, переконання в безмежності можливостей людини і її здатність до самовдосконалення, вимога захисту гідності особистості, її свободи і прав на щастя.

Демократія (від грец. démos – народ, krátos – влада) – "правління народу". Цей термін означає не тільки голосування за своїх представників на виборах, а й можливість людини брати участь у діяльності товариства і приймати рішення нарівні з іншими людьми. При демократії враховується думка меншості, навіть якщо воно відрізняється від думки більшості. Іншими словами, демократія позначає здатність до прийняття компромісних рішень для благополуччя кожного члена суспільства.

Дискримінація (від лат. discrimination – розрізнення) може бути визначена як будь-яка форма підпорядкування або негативного відношення до окремих осіб чи груп. Дискримінація означає будь-яке розрізнення, виняток або перевагу, що заперечує або применшує рівне здійснення прав. У деяких випадках дискримінація визначається як негативне судження про будь-кого, а також утиск чийось прав через наявність у іншої людини деяких характеристик, таких як колір шкіри, стать, сексуальна орієнтація, національність, соціальний стан, етнічне походження і т. д. Положення про захист прав людини ґрунтується на принципі заперечення дискримінації. У міжнародних конвенціях з прав людини передбачається, що країна, яка їх ратифікувала, зобов'язана поважати і забезпечити всім людям, що знаходяться на її території і в межах її юрисдикції, права людини без будь-яких відмінностей, включаючи політичні або інші погляди, національне або соціальне походження, власність, народження або інший статус.

Дискримінація непряма - ситуації, в яких є певні обмеження або вимоги, за яких формально не визначають відмінності за етнічною ознакою, однак надають неоднакові послуги особам різної етнічної приналежності в плані отримання можливостей користування правами і свободами.

Дискримінація пряма - це дискримінація, що ґрунтується на чинності проведення відмінностей за ознакою етнічної приналежності певних осіб або категорій осіб.

Дискримінація систематична. До неї призводить політика і практика, укорінена в соціальних системах, і виражається в дискримінації деяких груп, таких як жінки і меншості.

Доброзичливість — позитивне ставлення до людей, повага до них, справжній інтерес до кожної учасниці і учасника процесу.

Домінування визначається як перевага однієї особистості (групи) над іншою в чому-небудь при одночасному впливі першої на останню, залежність - це протилежне домінуванню явище.

Експеримент – (від лат. *experimentum* – проба, досвід) – метод дослідження, що передбачає виокремлення суттєвих факторів, які впливають на результати педагогічної діяльності, і дозволяє варіювати ці фактори з метою досягнення оптимальних результатів (В.І. Загвязинський); спрямована і контрольована педагогічна діяльність по створенню та апробуванню нових технологій навчання й виховання, розвитку учнів, управління освітньо-виховним закладом.

Емоційно-афективний вплив здійснюється на почуття і емоції іншої людини або групи людей (аудиторії), наприклад, збудження ненависті по відношенню до когось чи чогось.

Емпатія (педагогічна) – здатність педагога зрозуміти погляди учня (студента), стимулювати його міркування (роздуми), передбачувати можливі складнощі в його діяльності, розуміти, як учень (студент) сприймає педагогічні ситуації.

Ентузіазм — здатність діставати задоволення від роботи з людьми, заряджати власним ентузіазмом групу, уникати нудьги і монотонності.

Ідеал – уявлення про найвищу досконалість, котра як взірць, норма і найвища мета визначає певний спосіб і характер дії людини.

Ідентифікація (від лат. *identifico* – ототожнюю) – процес постановки себе на місце іншої людини або ототожнення себе з певною соціальною групою; наприклад, етнічна ідентифікація - процес визначення себе як представника певної національності (етносу).

Ідентифікація національна – усвідомлення людиною своєї належності до певного етносу, нації, усвідомлення своєї близькості з нацією, спорідненості з нею.

Ідентичність – (від лат. *identibus* – тотожній, однаковий) – визначення власної особистості через приналежність до певної етнічної, професійної, мовної, вікової, релігійної, і т.п. групі (соціальна ідентичність) або через побудову індивідуального образу свого "Я" (особистісна ідентичність). Відповідь на питання "хто я?"

Імпровізація педагогічна – (від лат. *improvisus* – несподіваний, раптовий) – діяльність педагога, яка здійснюється в процесі педагогічного спілкування, без попереднього осмислення, обмірковування.

Індивідуальний стиль (педагогічний) – це своєрідний почерк, певна манера педагогічних дій і спілкування, властивих конкретному педагогові.

Інноваційна діяльність (нововведення) – механізм розвитку освітнього закладу.

Інноваційна культура педагога – система освоєних особистістю педагогічних засобів, що забезпечують інноваційний спосіб діяльності, системоутворюючим елементом якої є цінності "інноваційного плану". Інноваційна культура виконує раціонально - праксіологічну, організаційно-впорядковуючу, описово-пояснювальну, прогностико-управлінську, евристико-пізнавальну і комунікативно-трансляційну функції.

Інноваційна педагогічна діяльність – вищий ступінь педагогічної творчості; педагогічне винахідництво нового у педагогічній практиці, що спрямоване на формування творчої особистості, враховує соціально-економічні, екологічні, політичні, демографічні зміни у суспільстві і виявляється у цілепокладанні, визначенні мети, завдань, змісту й технології інноваційного навчання та виховання.

Інноваційне середовище – педагогічно доцільно організований простір життєдіяльності, який сприяє розвитку інноваційного ресурсу особистості; інтегрований засіб накопичення і реалізації інноваційного потенціалу освітнього закладу.

Інтернаціонал (від лат. inter – між, поміж; nation – народ, нація) – інтернаціоналізм таке бачення світу, коли людське життя, людські права та людська гідність є важливіші й істотніші, ніж національність; це – відмова від визнання будь-яких основних відмінностей між усіма членами людської раси. Люди, які вірять в інтернаціоналізм, борються з наслідками націоналізму, расизму, фашизму, антисемітизму, гомофобії та інших форм нетерпимості.

Звичайі - встановлені в громаді або в суспільстві зразки поведінки; - особливості життя, що стали через свідоме або несвідоме повторенням традицій для цілого народу або індивідууму; порядок суспільного життя, який історично виник, стиль дій і вчинків, що прийнято серед певної групи людей.

Комунікативність — уміння встановлювати контакти з людьми в процесі спілкування, вільно висловлювати й аргументувати думки, не тиснучи на оточуючих.

Комунікація (лат. communicato від communico – роблю спільним, зв'язую, спілкуюсь), визначається як спілкування, передавання інформації від людини до людини – специфічна форма взаємодії людей у процесі пізнавально-трудової діяльності за допомогою мови чи інших знакових систем.

Конструктивність — уміння побачити нову ідею, підтримати її, спрямувати людей на пошук результату; ефективно переформулювати висловлене.

Контакт особистий – перший момент встановлення зв'язку між двома партнерами, які вступають у спілкування і взаємодію. Види контакту:

фізичний (тактильний) – за допомогою дотику; візуальний – за допомогою погляду; вербальний – за допомогою слів; пластичний – виражений жестом; предметно-дійовий – коли предмет і дія виступають засобом встановлення зв'язку. Найбільшу цінність для виховання дитини має візуальний контакт - погляд очі в очі.

Конфлікт – (від лат. conflictus - зіткнення) - зіткнення двох або більше різноспрямованих сил; надзвичайно загострене протиріччя, пов'язане із значними емоційними переживаннями;

- політичний - стан політичних відносин між суб'єктами, що характеризується їх прагненням перерозподілити ресурси, цінності та статус на свою користь;

- міжетнічний - одна з форм відносин між національними спільнотами, що характеризується станом взаємних претензій, що має тенденцію до наростання протистояння до озброєних зіткнень, відкритих війн. Міжетнічні конфлікти є наслідком розпаду або дезінтеграції соціуму, дискримінації однієї нації іншою, порушенням угод, розриву соціальних відносин і зв'язків між людьми. Причинами їх є боротьба за розподіл і перерозподіл матеріальних і культурних цінностей між етносами, етнічними групами; соціальний – 1) це процес, в якому індивід чи група прагне до досягнення власних цілей (задоволення потреб, реалізації інтересів) шляхом усунення, знищення чи підпорядкування себе іншого індивіда чи групи з близькими або ідентичними цілями; може приймати дві форми: коли відбувається зіткнення інтересів між двома і більше індивідами, групами або коли люди вступають в активну боротьбу один проти одного. Конфлікт інтересів не завжди веде до відкритої боротьби; 2) зіткнення протилежно спрямованих, несумісних тенденцій у свідомості, в міжособистісній взаємодії або міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей, пов'язаних з гострими негативними емоційними переживаннями; 3) крайнє загострення розбіжностей сторін, що пов'язано з відмінностями в їх положенні в суспільстві та зумовленої реальної чи надуманої розбіжністю інтересів, цілей і цінностей.

Конфлікт педагогічний – це також протиріччя між суб'єктами. Буває двох видів: внутрішній (внутрішньо-особистісний) і зовнішній (міжособистісний і міжгруповий). В залежності від способу розв'язання виокремлюють продуктивні (конструктивні) і деструктивні конфлікти. Продуктивні конфлікти стимулюють розвиток окремої особистості або групи. Помилкове сприйняття тієї ж ситуації може призвести до деструктивного розв'язання проблем. Способи розв'язання конфлікту: прояв емпатії, компроміс, "третейський суддя", двосторонній аналіз, тимчасовий розрив зв'язку, ультиматум тощо.

Ксенофобія (від грец. xénos – чужий; phóbos – страх, боязнь) – ненависть до іноземного, термін використовується при описі ворожого ставлення до людей, які є поданими інших країн або представниками інших етнічних груп. Ксенофобія виражається в неповазі до їхніх традицій і культур.

Культура (від лат. cultura - обробіток, виховання, освіта, розвиток, шанування) - історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їхніх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях. Поняття "К." вживається для характеристики певних історичних епох (антична К.), конкретних суспільств, народностей і націй (К. майя), а також специфічних сфер діяльності або життя (К. праці, політична К., художня К.); в більш вузькому сенсі - сфера духовного життя людей. З точки зору соціології цей термін охоплює весь спосіб життя суспільства, і в цьому сенсі кожен, хто бере участь в житті суспільства;

- сукупність осмисленої творчої діяльності людей; багатофункціональна система, що вбирає в себе різноманітні аспекти людської діяльності. Категорія, що позначає створене людьми штучне середовище проживання та самореалізації, яка виступає джерелом регулювання соціальної взаємодії.

Меншість – це група осіб, що проживають в конкретній країні, і, за складом, їх менше половини всього населення. Представники меншості відрізняються від решти населення країни своєї етнічною приналежністю, релігією, мовою або іншими характерними особливостями. Іноді меншість розглядається як окрема нація, або група осіб, у зв'язку з положенням, яке вона займає в даній країні або території і яка усвідомлює себе такою, з твердою впевненістю у своїй своєрідності. Меншість, як правило, має найгірше соціальне і/або економічний стан і менший доступ до влади, ніж більшість.

Мігрант (від лат. migrants – той, хто переселяється) - це людина, яка переїжджає зі своєї рідної країни в іншу. Мігранти відрізняються від біженців: вони не тікають від небезпеки переслідування, більшість мігрантів переїжджає в іншу країну, щоб влаштувати краще життя для себе і своєї сім'ї. У сучасній термінології всі новоприбулі в країну люди, які не отримали статусу біженця, є мігрантами. Відмінності між ними часто суто адміністративні, так як багато мігрантів знаходилися в загрозованих життєвих умовах і на батьківщині.

Міграція – переміщення людей, пов'язані з постійною або тимчасовою зміною місця проживання. За тимчасовою ознакою поділяються на постійні та тимчасові; за географічною ознакою - на міжконтинентальні, міждержавні та внутрішньодержавні. Вони можуть мати економічні і позаекономічні (політичні, релігійні та ін.) мотиви.

Мораль – (від лат. moralis - моральність) - що відноситься до вдачі, характеру, складу душі, звичкам. Мораль особлива форма загальнодержавної свідомості, що регулює дії людей в суспільстві за допомогою норм. Моральні уявлення розкривають правила поведінки, які вважаються гідними, благородними і пристойними. Мораль визначає картину світу для кожної людини;

- моральність, сукупність норм і принципів поведінки людини по відношенню до суспільства й іншим людям; найдавніша форма суспільної свідомості; соціальний інститут, що виконує функції регулювання поведінки людини в усіх сферах суспільного життя;. На відміну від простого звичаю або традиції, моральні норми отримують ідейне обґрунтування у вигляді ідеалів добра і зла, належного, справедливості тощо. На відміну від права, виконання вимог моралі санкціонується лише формами духовного впливу (громадські оцінки, схвалення або засудження); предмет вивчення етики; у переносному значенні: повчальний, моральний логічний висновок з чого-небудь, урок.

Мотив – внутрішня спонукальна причина дій і вчинків людини. Мотив розкриває, заради чого відбувається діяльність.

Мотивація – система взаємопов'язаних та підпорядкованих мотивів діяльності особистості, що свідомо визначає лінію її поведінки.

Мультикультуралізм означає співіснування чи сприяння співіснуванню різних культур в одній країні. Це поняття використовується, коли йдеться про антирасистське майбутнє. Але може також означати взаємну ізоляцію культур.

Мультикультурна модель - стратегія в культурній політиці розвинених індустріальних країн, що припускає повагу до культури національних меншин, надання рівних умов для розвитку домінуючої і домінуючих культур, для вільного та безперешкодного оволодіння поряд з офіційною також рідною мовою. При такій стратегії уряд виділяє значні кошти для розвитку місцевих етнічних центрів, культурних пам'яток, будівництва шкіл та підготовки педагогічних кадрів для навчання молоді рідною мовою. М.М. орієнтована на збереження і розвиток культурної самобутності національних меншин і малих етносів, дослідження малих культур, публікацію книг на рідних мовах і діалектах. М.М. заохочує міжнаціональні контакти і виховує повагу до цінностей чужої культури. Особливо сприятливо вона позначається на підростаючому поколінні: діти вчать один у одного звичаїв і традицій іншого народу.

Нацизм - це ідеологія і політика німецького фашизму, яку характеризують расизм, антисемітизм, тоталітаризм, соціальна демагогія, агресія і вимоги переваги над іншими націями. Нацистський режим був відповідальний за смерті мільйонів людей з числа цивільного населення, частина з яких були спалені в концентраційних таборах. Деякі групи у наші дні ідентифікують себе з ідеалами нацизму. Вони називають себе неонацистами.

Націоналізм - це політична ідеологія, яка ставить інтереси однієї нації чи національної групи вище інтересів інших націй і різних зв'язків (сімейні, дружні, родові або людські); найвищою формою націоналізму є шовінізм.

Націоналізм - ідеологія, психологія та реальна політика, заснована на протиставленні націй, визнанні винятковості і переваги власної нації над іншими і прагненні забезпечити їй привілеї за рахунок інших національних груп;

- почуття належності до народу, об'єднаного спільним історичним, лінгвістичним, расовим чи релігійним зв'язком, з вірою в те, що цей народ пов'язаний з певною територією і/або становить національну державу, або прагне до його створення;

- різновид політичної ідеології, що зводять вимоги суверенітету конкретного етносу, його права на самовизначення у форму політичних вимог до влади.

Національна свідомість та самосвідомість особистості – усвідомлення себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінка себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта національної дійсності.

Нація (від лат. *natio* – плем'я, народ) - це група людей, які розглядають себе як єдине ціле і визнають загальний родовід, спільну історію і загальну територію.

Нелегали - це люди без будь-яких правовстановлюючих документів з причини незаконного в'їзду в країну, або проживання в країні без дозволу на проживання, або при прийнятті урядом нових регламентуючих нормативних актів, що позбавляють цих людей права залишитися в країні.

Нетерпимість (интолерантность) - це неповага до звичок і переконань інших людей, несправедливе поводження з ними з причини їх релігійних вірувань, відмінності статті або навіть одягу та зачіски. "Нетерпимість" не сприймає відмінностей і є однією з основ расизму, антисемітизму, ксенофобії та дискримінації; часто призводить до насильства.

Особистісне зростання – явище саморозвитку, в межах якого людина набуває здатності управляти поточними подіями, формувати добрі відносини з іншими людьми та под.. Воно реалізується через саморозвиток, тобто творче ставлення до себе, створення образу «Я»; через самопізнання, тобто самоаналіз, самооцінку та ін.; через самоспонування і самореалізацію, інакше програмування своєї діяльності.

Патріотизм (від грец. *patris* – батьківщина, вітчизна) - емоційне відношення до батьківщини - почуття любові і відданості, готовність служити їй і захищати її від ворогів; турбота про її процвітання; складне, багатогранне почуття;

- моральний і політичний принцип, одна з форм діалектичного поєднання особистих і громадських інтересів людини і суспільства. Патріотизм відрізняється від (політичного) націоналізму, але може легко послужити поштовхом до нетерпимого націоналізму.

Пацифізм (від лат. *pacificus* – миротворчий) – антивоєнний миротворчий рух, що виступає проти всяких війн, незалежно від їх характеру і цілей. Склався у другій половині XIX ст.; суспільно-політичний рух, який виключає дозвіл будь-яких конфліктів силовими методами і протипоставляє їм мирні переговори.

Позиція педагогічна – це покладання, яке подумки займає педагог по відношенню до дітей. Позицію характеризує дистанція – така собі

психологічна відстань, на якій тримає себе вчитель. Її визначає нахил педагога по відношенню до дитини – «зверху», «знизу», «поряд». Позиція пов'язана з ціле покладанням.

Політична культура – норми, переконання і цінності в політичній системі; сукупність типових для того чи іншого суспільства форм поведінки, що закріплюють прийняті в ньому норми, цінності та зразки взаємовідношень громадян з державою та іншими інститутами влади.

Порнографія – вульгарно-натуралістична, цинічна, непристойна фіксація статевих актів, самоцільна, спеціальна демонстрація геніталій, антиетичних сцен статевого акту, сексуальних збочень, зарисовок з натури, які не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність людини, спонукаючи негідні інстинкти.

Права людини – єдині норми для всіх людей без будь-яких дискримінацій, що є основними принципами демократичного, громадянського, відкритого суспільства.

Професійна комунікативна культура – це цільне інтегральне динамічне утворення, що характеризується наявністю у фахівця рис, які дозволяють йому легко встановлювати нові ділові контакти, гнучко орієнтуватися в комунікативній ситуації, швидко обирати необхідний стиль поведінки, уміло використовувати комунікативні вміння.

Раса – це група (сукупність) людей із загальними біологічними рисами, що передаються генетично по ланцюгу поколінь. Расові відмінності стосуються кольору шкіри, розрізу і кольору очей, форми черепа, губ, носа тощо. Основні риси фізичної організації людини (будова скелета, м'язів, мозку) однакові у людей всіх рас. Чистих рас вже давно немає, в процесі історичного розвитку відбувається їх змішання. Раси є зовнішнім, а не соціально-культурним розмаїттям людства, хоча слід визнати, що расова приналежність в сучасному житті може вплинути і на соціальний статус людини.

Расизм - сукупність теорій, які ґрунтуються на твердженні, що сутність людини і суспільства укладена в расовому початку, що люди різних рас спочатку фізично і психологічно нерівні і тому одні раси - підлеглі, інші - панівні, вищі. Сучасний расизм проявляється у ворожому ставленні до переселенців, і в невизнанні прав на збереження різних культур, у всьому, що пов'язано з расовою дискримінацією, нехтуванням національної рівноправності.

Расова (етнічна) дискримінація - будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевага, оснований на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, що є метою або наслідком знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній і культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя. (Стаття 1 Міжнародної Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965)

Релігія – (від лат. religio - благочестя, набожність) - одна з форм суспільної свідомості; сукупність духовних уявлень, заснованих на вірі в існування Бога або богів, надприродних сил, а також відповідна поведінка і специфічні дії; історично вироблений суспільний спосіб людського відношення до дійсності, що передбачає поділ реальності на доступну (буденну) і приховану (священну), а також віру в те, що священне становить суть, основу буття світу і людини.

Репресія – (від лат. repressio - придушення) - каральна міра, покарання, застосовувані державними органами; каральні заходи державних структур проти політичних противників і дисидентів. Державні репресії носять масовий характер: їх жертвами можуть ставати цілі політичні партії чи великі етнічні та соціальні групи.

Рівність для людей полягає в наявності однакових прав і можливостей.. Ідея рівності припускає, що хоча люди відрізняються один від одного своїми інтересами, здібностями, і способом життя, жодна людина не є важливіше іншого, хто б не були його/її батьки, і яке його/її соціальне становище. Люди повинні мати рівні можливості, щоб досягти успіху в різних галузях і сферах життя в залежності від прикладених ними зусиль.

Різність — це відмінності між окремими індивідуумами або групами, які, за визначенням, також мають щось спільне.

Розвиток – це зміна об'єкта або процесу (наприклад, навчального процесу або освітнього закладу в цілому, яке призводить до нової якості результату).

Свідомість – філософська категорія, що виражає спосіб «виявлення» людиною себе у світі. Зміст свідомості включає все багатство людської суб'єктивності - пізнавальну діяльність, емоції, оцінки, цілі, ідеали, цінності, норми тощо;

- у найзагальнішому сенсі термін позначає стан усвідомлення, яке відчувається або випробовується людиною, однак залишається прихованим від інших людей. Важливою функцією свідомості є спостереження за собою і своїм оточенням, а також відділення значимої інформації від інформації, що не має значення на певний момент, завдяки чому ми можемо займатися свідомим плануванням своєї діяльності. Свідомість грає першорядну роль у взаємодії людини з іншими людьми і навколишнім світом;

- вищий рівень віддзеркалення об'єктивної дійсності, притаманний лише людині. Продукт суспільно-історичного розвитку, функціональна властивість мозку, ідеальне відображення дійсності, регулятор цілеспрямованої діяльності людини.

Світогляд – система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціального суб'єкта та органічно включаються в його вчинки і норми мислення.

Сегрегації (від лат. segregatio - відділяти, видаляти) існує на трьох рівнях: 1) мікросегрегація - поділ деяких громадських місць (умивальні зали, зали очікування, пасажирські вагони); 2) меццосегрегація - виділення

спеціальних житлових районів і примус групи до проживання в них; 3) макросегрегація - створення спеціальних національних резервацій.

Синергетика – наука, що досліджує процеси переходу складних систем із неупорядкованого стану в упорядковане; встановлює такі зв'язки між елементами систем, при яких їхня сумарна дія в межах систем перевищує за своїм ефектом просте додавання ефектів дії кожного з елементів окремо.

Совість – це визнання відповідальності за минуле, теперішнє й за майбутнє. При порушенні загальнолюдських норм мотиви моральності включають голос, совісті в результаті чого виникають негативні емоції – докори совісті, які проявляються у формі сорому: людина переживає, мучиться. Совісна людина – гармонійна, вона перебуває в єдності з навколишнім світом, людьми і самою собою. Отже, совість – досить складна особистісна властивість, яка включає в себе знання, оцінне ставлення до своїх вчинків, почуття, практичні дії та ін..

Совість – ланка цілісного психічного життя людини, її духовності. Вона визначається цим життям і помітно впливає на нього. Взагалі будь-яка діяльність, як і поведінка людини в цілому, значною мірою перебуває під впливом совісті: працювати на совість, жити по совісті та ін.

Відчуття совісті – це усвідомлення своїх недоліків у ставленні до людей, до себе, своїх обов'язків, дій, вчинків, діяльності.

Солідарність - це близькість, спільність між країнами, націями, групами людей, індивідами, яка проявляється у співчутті, моральній підтримці, матеріальній допомозі і співпраці. Солідарність може бути пасивна (як співчуття) і активна (як матеріальна допомога та співробітництво).

Соціалізація (від лат. socialis – суспільний) – процес засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин; оволодіння навичками практичної та теоретичної діяльності. Здійснюється під впливом цілеспрямованих процесів (навчання, виховання) у навчально-виховних закладах та під впливом інших (стихійних) факторів (сім'я, вулиця, ЗМІ тощо). Поняття було введено в соціальну психологію в 40- 50-і рр. ХХ ст. вирішальну роль у соціалізації дитини відіграє сім'я; складний процес входження індивіда до соціуму. З одного боку, включає засвоєння певної системи цінностей (норм, зразків, знань, уявлень), що дозволяє індивіду функціонувати як члену суспільства. З іншого боку – процес здобуття власного соціального досвіду і активного самобудівництва особистості.

Соціальна дискримінація — дії, спрямовані на обмеження прав, свобод і можливостей людей на реалізацію власних потреб і бажань на соціалізацію через навчання, працю, відпочинок та розвиток особистих здібностей за ознаками фізичного, вікового стану, расової, етнічної, національної, статевої належностей.

Соціальна і гендерна справедливість — стратегічно важливі компоненти діяльності, спрямованої на сприяння демократичному розвитку

суспільства, передбачає подолання дискримінації і створення рівних умов для розвитку і соціалізації людини без будь-яких упереджень.

Соціальна спільність людей, об'єднаних конкретно-історичними умовами їх життєдіяльності, економічним, соціально-психологічним і духовним укладом їхнього спільного буття.

Соціальна справедливість передбачає справедливе ставлення до всіх людей, незалежно від соціального статусу, віку, фізичного стану, статі, національності, раси.

Соціальне виключення є протилежністю соціальної інтеграції. Воно зазвичай проявляється як результат дискримінації в галузі культурного розвитку, етнічного походження, сексуальної орієнтації, і т.д. Процес соціального виключення закінчується бідністю, ворожістю між групами і відмовою від таких необхідних соціальних гарантій, як освіта, охорона здоров'я, громадська діяльність. Приклад соціально виключеної групи - безхатченки.

Стереотип – відносно стійкий і спрощений образ соціального об'єкта, який створюється в умовах дефіциту інформації і нерідко упереджених уявлень, що існують в суспільстві. Дозволяє скоротити час реагування на реальність, яка змінюється, прискорити процес пізнання, але може виконувати консервативну і навіть реакційну роль, формуючи помилкове знання людей і серйозно деформує процес міжособистісної взаємодії.

Суспільна мораль – система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Суспільство інформаційне – (постіндустріальне суспільство) - суспільство високої інформаційної культури з розвиненими сферами виробництва інформації та інформаційних послуг;

- концепція суспільства кінця ХХ століття, що висуває на перший план зниження його залежності від промислового виробництва, виникнення нових галузей сфери послуг і акцент на ролі знання у виробництві, споживанні і дозвіллі;

- суспільство, в якому інформація і рівень її використання кардинальним чином впливають на економічний розвиток і соціокультурні зміни в суспільстві. Узагальнення, що охоплює всі сфери життя: в технічній сфері - широке впровадження інформаційних технологій у виробничу, економічне, ділове життя, в систему освіти та побут; в економічній сфері інформація перетворилася в товар; в соціальній – вона стає головним чинником зміни якості життя; в політичній - вільний доступ до різноманітної інформації, покликаної забезпечити на цій основі широкий обмін думками; в культурній сфері – обмін інформацією допомагає формуванню відповідних норм і цінностей, що відповідають потребам нового суспільства.

Творчість – усвідомлення, цілепокладаюча, активна діяльність людини, спрямована на пізнання й перетворення дійсності, яка творить нові,

оригінальні, що раніше не існували, предмети. Творчість у навчальній діяльності характеризується отриманням суб'єктивно нового результату.

Терор – (від лат. *terro* - страх, жах) - насильницькі дії і придушення політичних супротивників, що здійснюються з метою залякування конкурентів, нав'язування певної лінії поведінки.

Тероризм політичний – форма політично мотивованої діяльності, що поєднує психологічний (залякування) і фізичний (насильницькі дії) компоненти, здійснювані індивідуумами або малими групами з метою спонукати співтовариство або державу виконати їх вимоги;

- міжнародний - форма політичного екстремізму, застосування жорстоких методів насильства, включаючи і фізичне знищення людей для досягнення певних цілей у міжнародних відносинах;

- здійснення політичної боротьби засобами залякування, насильства аж до фізичної розправи з політичними супротивниками; дестабілізація суспільства, державно-політичного порядку шляхом систематичного насильства і залякування, політичних вбивств, провокацій.

Терпимість (толерантність). Терпимість (від лат. *tolerantia* – терпіння) - повага, шанування і оцінка багатого розмаїття світових культур, форм вираження і видів людської сутності. Терпимість – це гармонія у відмінності. Вона створюється за рахунок знань, відкритості, взаємного спілкування, свободи думки, совісті та віри. Терпимість означає для людини бути самим собою без нав'язування іншим людям своєї точки зору, але це не означає, що треба здаватися або йти на поступки. Терпимість - безумовне визнання загальних прав і основних свобод всіх людей.

Толерантність — здатність сприйняти думку, що є відмінною від власної, уникнення конфронтації, безоціночне сприйняття думок, схильність спонукати учасників тренінгу пояснювати і уточнювати думки без прагнення переривати їх.

Толерантність проявляти – признавати те, що люди різняться за зовнішністю, положенням, інтересами, поведінкою, цінностями і мають право жити в мирі, зберігаючи свою індивідуальність.

Толерантність релігійна розглядається як морально-етична цінність, світоглядна і психологічна якість особистості, що полягає в усвідомленні, сприйнятті, розумінні та повазі різноманіття релігійних вірувань, у визнанні й практичному утвердженні права кожної людини мати релігійні або вільнодумні переконання.

Традиції – (від лат. *traditio* - передача) - елементи соціальної або культурної спадщини, що передаються від покоління до покоління і зберігаються у соціальних групах протягом тривалого часу; історично сформовані і передані знання, форми діяльності та поведінки, а також супутні їм звичаї, правила, цінності, уявлення.

Упередження - це думка про незнайому людину, яка ґрунтується на передбачуваній характеристиці групи, до якої людина належить. Упередження - це складні ідеї, які є заздалегідь сформованими і передбачуваними, але їх правота недоведена. У разі, коли вони приймають

постійну форму, їх називають стереотипами. Якщо людина має упередження, він схильний бачити лише ті речі, які підтверджують його ідеї, тим самим, підсилюючи упередження і стереотипи, в які він вірить.

Установка. Схильність людини реагувати певним чином на об'єкти, ситуації, інших людей; забезпечує стабільність діяльності й послідовну поведінку людини в стандартних ситуаціях. Соціальна установка - стереотипне ставлення особистості до інших людей і їх вчинків, інших групувань тощо; це – відповідна позиція "своєї" соціальної групи.

Фашизм (від італ. fascismo, від fascio – пучок, зв'язка, об'єднання) - реакційний політичний рух правого спрямування, який проявляється у відкрито терористичній диктатурі. Фашизм отримує підтримку серед різних соціальних груп, особливо в часи політичних та економічних криз. Він знищує демократичні привілеї і відрізняє представників певних (етнічних) меншин і людей з різними поглядами. Фашизм формується на основі сильного націоналізму, що часто призводить до расизму; він орієнтується тільки на лідерство сильної людини, а не на парламентську демократію. В даний час є групи, організації та партії, які дотримуються цієї ідеології (неофашисти).

Харасмент (від англ. harassment) — занепокоєння, примушення, агресія, образа: вербальна образа або загроза людині, або членам її родини; неприйнятні ремарки, коментарі, натяки, інсинуації, насмішки; неприйнятні пропозиції, запити прямого та непрямого характеру (наприклад, сексуальні пропозиції, або примушення), відповідні жестикуляції, міміка тощо; демонстрування порнографічних, расистських, образливих, принизливих малюнків, фотокарток тощо.

Харизма – (від грец. χάρισμα- божий дар, милість) – наділення особистості властивостями, що викликають поклоніння перед нею і безумовну віру в її можливості, що сприяє уявленню про особисту обдарованість, особисту привабливість, непогрішимість такої людини;

- особлива виняткова обдарованість, величезний авторитет, яким послідовники наділяють лідера (головним чином релігійного чи політичного діяча), а іноді й цілу організацію (наприклад, тоталітарну партію), приписуючи їм якості, навіть надприродності, які не властиві іншим. Харизма складається з реальних здібностей особистостей до керівництва та тих рис, які бачать в ній прихильники, причому індивідуальні якості лідера нерідко грають другорядну роль у формуванні його харизми.

Цінності - суспільні визначення матеріальних і духовних об'єктів, які виражають їхнє позитивне чи негативне значення для людини і суспільства: добро чи зло, справедливе чи несправедливе тощо; це те, на що орієнтується суб'єкт у своїй пізнавальній і практичній діяльності, а також те, що досягається в процесі та результаті цієї діяльності.

Честь - поняття моральної свідомості й категорія етики, які визначають усвідомлення людиною своєї суспільної значущості та її визнання суспільством.

Чутливість — здатність розуміти почуття інших людей і повідомляти їм про це.

Шовінізм – комплекс національних настроїв, почуттів, ідей національної винятковості, заснований насамперед на військовій перевазі певної нації;

- надзвичайно небезпечна форма націоналізму, що виражається в нестримному звеличуванні власної нації, що виявляється в національному чванстві і зверхності. Термін «шовінізм» з'явився у Франції. У 1831 р. в комедії братів І. і Т. Коньяр «Триколірна кокарда» одним з героїв був агресивно-войовничий новобранець Нікола Шовен. Вважається, що прототипом цього персонажа була реальна особистість - ветеран наполеонівських війн Н.Шовен, вихований у душі глибокої поваги перед імператором – творцем «величі» Франції.

Використані джерела:

Введение в политологию: словарь-справочник / под ред. В.П. Пугачева. — М., 1996

Воскресенская Н.М. Демократия: государство и общество / Н.М. Воскресенская, Н.В. Давлетшина. — М., 1997

Гуревич П. С. Философский словарь / П. С. Гуревич. — М., 1997

Даль В. И. Толковый словарь русского языка: современная версия / В. И. Даль. — М., 2000

Джери Дэвид. Большой толковый социологический словарь. В 2 т./Дэвид Джери, Джулия Джери. — М., 1999

Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь / М. И. Еникеев. — М., 2006

Інноваційні педагогічні технології: Словник – довідник / Автор – упорядник І.М. Дичківська. — Рівне: РДГУ, 2003. – 43 с.,

Кириленко Г. Г. Краткий философский словарь / Г. Г. Кириленко, Е. В. Шевцов. — М., 2004

Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. — М., 2001

Кордуэлл М. Психология. А—Я: словарь-справочник /М. Кордуэлл. — М., 2000

Лефрансуа Ги. Прикладная педагогическая психология /Ги Лефрансуа. — СПб., 2003

Мухаев Р. Т. Основы политологии / Р. Т. Мухаев. — М., 1996

Новий тлумачний словник української мови. У 4-х томах. К.: АКОНІТ, 1999.

Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд.5-е, стерео. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1963. с. 783

Ольшанский Д.В. Политико-психологический словарь / Д.В.Ольшанский. — М., 2002

- Педагогічний словник / За ред. дійсн. чл. АПН України Ярмаченка М.Д. — К.: Педагогічна думка, 2001. — 514, 259
- Политика: толковый словарь/под ред. А. Маклина. — М., 2001
- Сергеев И. С. Основы педагогической деятельности / И. С. Сергеев. — СПб., 2004
- Советский энциклопедический словарь. — М., 1989
- Современный словарь по общественным наукам/ под ред. О.Г. Данильяна, Н.И. Панова. — М., 2005
- Хоруженко К.М. Культурология: энциклопедический словарь / К.М. Хоруженко. — Ростов н/Д, 1997
- Этнопсихологический словарь / под ред. В. Г. Крысько. — М., 1999

ЛІТЕРАТУРА

- [Bugental j.f.t. The Art of the Psychotherapist. New York, 1987.](http://bugental.j.f.t. The Art of the Psychotherapist. New York, 1987.)
http://56ouo43.com/school/6/index.php?option=com_content&task=view&id=56&Itemid=52
<http://www.tolerance.ru/hist-tol2.php>
- Nyczkało N. Pedagogika Jana Pawła II w XXI wieku: teoria i praktyka: monografia / pod red. Nelli Nyczkało. – Stalowa Wola: Marlex, 2008. – 426 с.
- Абозина Г.А. Классный час для старшеклассников «Толерантность» / Г.А. Абозина // Классный руководитель. – 2006. – №4. – С. 88-92.
- Авалуев Н.Б. Критериальный подход к оценке эффективности воспитательной деятельности педагога. Дисс. канд. пед. наук. СПб., 2003 -169 с.
- Адорно Т. Исследования авторитарной личности. М., 2001.
- Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога: монографія / За заг. ред. Л.О. Хомич. – Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 143с.
- Алексеева Е.В. Проявление ответственности подростков в совладании с жизненными проблемами. Дисс. ... канд. психол. наук. СПб., 2002
- Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
- Андреева И.В. Этика деловых отношений. – СПб. : Вектор, 2005. – 154 с.
- Андрущенко В.П. Релігійна педагогіка. //Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. Ред.. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – с. 769.
- Антонова Н.В. Личностная идентичность современного педагога и особенности его общения // Вопросы психологии, 1997. № 6. - с. 23 - 29.
- Апресян Р.Г. Проблемы другого "Я" и моральное сознание личности // Философские науки. 1986. - № 6.
- Асмолов А. Г. Толерантность от утопии к реальности. // На пути к толерантному сознанию. М., 2000. с. 5-7.
- Асмолов А. Историческая культура и педагогика толерантности //Мемориал. 2001., №24, с.61-63.
- Асмолов А. Формирование установок толерантного сознания // Мы – сограждане. М., 2002. - С. 273-274.
- Байбаков, А.М. Воспитание толерантности у старших подростков в условиях взаимодействия малых групп: дис. ... канд. пед. наук. - Волгоград, 2003. - 198 с.
- Балл Г.А. Актуальні методологічні питання дослідження моралі і моральної поведінки // Соціальна психологія. – 2007. – Спец. випуск. – С. 14-22.
- Балл Г.О. Успешность индивида в контексте связи между уровнями его личностного развития и социальной адаптированности // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції „Підсумки Болонського процесу: психолого-педагогічні основи формування особистості

конкурентоспроможного фахівця”. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 140-142.

Банькина, С.В. Учимся толерантности: методическое пособие для проведения классных часов, бесед и тренинговых занятий с учащимися 7-11 классов. / С.В.Банькина, В.К.Егоров. - М., 2007.

Безюлева Г.В., Шеламова Г.М. Толерантность в педагогике.- М.: АПО, 2002. – 216 с.

Бех І.Д. Релігійне виховання //Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. Ред.. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – с.769 – 770.

Бобинова С. В. Приемы воспитания толерантности http://image.websib.ru/05/text_article.htm?475

Бондырева С.К., Колесов Д.В. Толерантность. Введение в проблему. — М.: изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: издательство НПО «МОДЭК», 2003. —240 с.

Валитова Р.Р. Толерантность как этическая проблема: дис. ... канд. филос. наук.- М., 1997. - 159 с.

Вачков И.В. Такие разные учителя или новая типология педагогов // Школьный психолог, 2000. № 3. —с. 8—9.

Вбережемо молодь від ВІЛ/СНІДу /Молчанова А.О., Бойченко Т.Є., Дивак В.В., Лазаренко Л.М.: навч. метод. посіб. для керівників та пед. працівників ПТНЗ. – К.: Логос, 2006. – 129 с.

Век толерантности: Научно-публицистический вестник. -М.:МГУ, 2001.

Воробйов М. Чи потрібна толерантність, якщо є добросусідство? - <Http://www.vmdaily.ru/news/2013/07/03/nuzhna-li-tolerantnost-esli-est-dobrososedstvo-203447.html>

Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования // Педагогика. 2002. № 7. – С. 3-13.

Гершунский Б.С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования. // Педагогика, 2002. -№ 7, С. 3-13.

Глобалізація. //Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч.Вінквіста та В.Тейлора; пер. З англ.. В.Шовкун; наук. Ред.. пер. О.Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с. (с.94 – 95)

Гревцева И.В. Классный час «Что такое толерантность?» / И.В. Гревцева // Классный руководитель. – 2006. – Псков. – №4. – С. 81-88.

Декларация принципов толерантности // Век толерантности, 2001. № 1. — с. 62—68.

Добрович А. Общение: наука и искусство. - М: АОЗТ, 1996. - 234 с.

Довгополова Я.В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті євроінтеграції // Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України: Зб. наук. праць / За заг. ред Г.Є.Гребенюка; Харків: Стиль Іздат, 2005. – 326 с. (Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка) – с.85 – 90.

Докукіна О.М. Толерантність у вихованні //Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. Ред.. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – с.912 – 913

Домінанти духовного світу українців: навч. посіб. – Суми: Університетська книга, 2010. – 250 с.

Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В.Г. Кремень; [заст. голов. ред. : О.Я. Савченко, В.П. Андрущенко; відп. наук. секр. С.О. Сисоєва]. – К., 2008. – 1040 с.

Єфремцева С. А. Тренінг спілкування для старшокласників. - К.: Віпол, 1994. - 75 с.

Зимбули А.Е. Почему терпимость и какаая терпимость? // Вестник С-Петербургского университета, 1996. — в.3. (№ 20) —с. 22—28.

Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебное пособие. — Ростов н/Д.: Феникс, 1997. —480 с.

Золотухин В.М. Две концепции толерантности. - Кемерово: Кузбасс. гос. техн. университет. 1999. —63 с.

Зязюн І.А. Особливості підготовки педагога // Педагогічна газета, 2001. – №2. – С.5.

Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія. – К. – Черкаси: В-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. – 2008. – 567 с.

Иванова Т.В. Культура педагогического общения. – К., 2003. – 90с

Ищенко Ю.А. Толерантность как философско-мировоззренческая проблема // Философская и социологическая мысль. Киев, 1990. - № 4. - с. 48 - 60.

Клюева Н.В. Технология работы психолога с учителем. — М.: Сфера, 2000. —120 с.

Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр „Академия“, 2003. - 176 с. – С.20.

Комогоров П.Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов вуза. Автореф. ... канд. пед. наук. Курган. 2000. – 18 с.

Концептосфера педагогічної аксіології: Матеріали філософсько-педагогічного семінару „Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти” / [авт. ідеї, упорядник Т. Усатенко] – К.–Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 299 с.

Коржакова Л.Б. Педагогическая толерантность как профессионально важное качество педагога – <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/4629-2012-11-08-19-14-12>]

Коржуев А.В., Кудзиева Н.Ю., Попков В.А. Толерантность в контексте педагогической культуры преподавателя вуза, 2007 – http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1193138391&archive=1195596785&start_from=&ucat=&

Кремень В.Г. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації. // Науковий вісник Миколаївського державного

університету імені В.О.Сухомлинського: збірник наукових праць / За ред. В.Д.Будака, О.М.Пехоти. - Випуск 1.32. - Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2011. - (Серія «Педагогічні науки»). - С 6-9.

Кривега Л.Д. Мироззренческие ориентации личности в условиях трансформации общества. - Запорожье: ЗГУ, 1998. - 202 с.

Кристалл Г. Аффективная толерантность // Журнал практической психологии и психоанализа, 2001. —№ 3.

Крутова К.В. Формирование у старшеклассников отношения к толерантности как социально значимой ценности в обучении гуманитарным дисциплинам. Дисс. канд. пед. наук. — Волгоград, 2002. - 19 .

Кудін В.О. Образование в судьбах народов (Издание второе, дополненное). - Киев: ПП «Гамма-Принт», 2007. - 218 с.

Кузьменко В.В., Гончаренко Л.А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи: навчальний посібник / за ред. В.В.Кузьменка. - Херсон: РПО, 2006. - 92с.

Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. Л.: изд-во ун-та, 1970. — 114 с.

Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии - 1997. - № 11. - С.46 - 54.

Липман М. Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия. // Вопросы философии 1995. № 2. с. 110-121.

Лозинська Л. Проблема толерантності у контексті ціннісного самовизначення студентів-медиків // Педагогіка і психологія професійної освіти, 2011, № 6, с. 21 - 28.

Лощенкова І. Ф. Розвиток ідеї полікультурного виховання у світовій педагогічній думці // Педагогіка і психологія. - 2002. - № 1-2. - С. 68-77.

Молчанова А.О. Виховання професіонала-громадянина: метод. рекомендації . - К.: Логос, 2005. - 76 с.

Молчанова А.О. Ефективні шляхи комунікації ПТНЗ в освітньому середовищі: метод. рекомендації . - К.: Логос, 2009. - 82 с.

Молчанова А. Концепт „Виховання” // Концептосфера педагогічної аксіології. - Київ-Ніжин, 2010.- С. 259-275.

Нурлигаянова О.Б. Психологическое содержание педагогической толерантности как профессионально важного качества учителя /Автореферат канд. Дисс. по 19.00.07 кандидат психологических наук – Ярославль, 2006. – <http://www.dissercat.com/content/psikhologicheskoe-soderzhanie-pedagogicheskoi-tolerantnosti-kak-professionalno-vazhnogo-kach>

Оборина Е. В. Педагогический аспект феномена толерантности [Текст] / Е. В. Оборина // Педагогическое мастерство: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2012 г.). — М.: Буки-Веди, 2012. — С. 27-29.

Орловська О.В. Підготовка майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів старшої школи США: Автореф. дис...на здобуття наук. ступ. кандидата педагогічних наук. - Київ, 2011. - 20 с.

Отич О.М. Психологія конфлікту: Навч. посіб. / Фурса О.О., Отич О.М., Орлов В.Ф. - К.: МІХМД, 2008. - 265с.

Отич О.М. Конфліктологія: Конспект лекцій: Навч.-метод. посіб. / В.Я. Галаган, В.Ф. Орлов, О.М. Отич. – К.: ДЕДУТ, 2008. – 273 с.

Панченко В.І. Основи психофізіологічної культури учнівської молоді (гносеологічний аспект професійного самовизначення: Метод. реком. / Укладач В.І.Панченко. – Київ, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, Київ – 2008. – 73 с.

Петтай И. Взаимная толерантность эстонцев и неэстонцев // Интеграция эстонского общества. Мониторинг 2000. Таллинн, 2000, с. 6-10.

Поваренков Ю.П. Психологическая характеристика профессиональной толерантности учителя // Вопросы психологии внимания: сб. науч. трудов / под ред. проф. В.И. Страхова. — Саратов: изд-во Саратов. ун-та, 2003. — Вып. 21. — 256 с.

Полежаев Д.В. Русский менталитет: социально-философское осмысление: монографія / Д.В.Полежаев. – Волгоград: изд-во ВолГУ, 2007. – 370 с.

Прокопенко І.Ф. Виховання як чинник полікультурної освіти // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 35. «Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства». - Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. - С. 67-70

Професійна комунікативна культура майбутніх інженерів зв'язку. Навчально-методичний посібник для вищих навчальних закладів. Укладач Г. М. Петрук. - Полтава, 2008. - 136 с.

Рибалка В.В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості: навч. посіб. / Валентин Рибалка. – К.: Шк. світ, 2009. – 119с. – (Бібліотека „Шкільного світу”).

Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: навч.-метод. посіб. / В.В. Рибалка; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Ін-т обдарованої дитини, МОН України, Укр. наук.-метод. центр практ. психол. і соц. роботи. – К.; Вінниця: ТОВ фірма „Планер”, 2010. – 382 с.

Риэрдон Бетти Э. Толерантность - дорога к миру. М.: Бонфи, 2001.

Рожков М.И., Байбородова Л.В., Ковальчук М.А. Воспитание толерантности у школьников. — Ярославль: Академия развития: Академия холдинг, 2003. — 192 с.

Рюмшина Л.И. Библиотека психологии и педагогики толерантности. // Вопросы психологии. 2002, №2.

Селевко Г.К., Болдина В.И., Левина О.Г. Управляй собой. -М.: Народное образование, 2001. – 170 с.

Семашко М.А. Развитие термина «толерантность» в гуманитарных науках // Электронный научно-педагогический журнал, 2007.

Семенова Е.Г. Тренинг эмоциональной устойчивости педагога: Учебное пособие. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – 137 с.

Семенов О.М. Етнолінгводидактична культура педагога. Практикум: Навч. посіб. – К. – 2009. – Режим доступу: http://npu.edu.ua!/e-book/book/djvu/C/iuf_ksum_Etnolingvo-didaktishna_kultura_pedagoga.djvu

Семина Л.И. Учимся диалогу. Толерантность: объединения и усилия. //Семья и школа. 2001. №№11-12. – С. 36-40.

Скворцов Л. В. Толерантность: иллюзия или средство спасения? <http://www.tolerance.ru/hist-ill-ili-sredstvo.php>

Скрябина О.Б. Педагогические условия формирования коммуникативной толерантности у старшеклассников. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Кострома, 2000. – 19 с.

Солдатова Г.У. Толерантность и интолерантность две грани межэтнического взаимодействия // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. -М.: МГУ, 2001.

Солдатова Г.У., Шайгерова, Л.А., Шарова, О.Д. Тренинг "Учимся толерантности". // На пути к толерантному сознанию. М.: Смысл, 2000. – 153 с.

Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. Ред. І.Д.Звереві. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. - 336 с.

Степанов В. Воспитание в духе толерантности. - Классный руководитель. - 2002. - №2.

Степанов П. Как воспитать толерантность? // Народное образование, 2001, № 8; 2002, № 9.

Султанова Л.Ю. Концептуальні засади функціонування полікультурного суспільства в епоху глобалізації // Людина у полікультурному суспільстві: навч.-метод. посібник для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О.І., Султанова Л.Ю. та ін.]. – К.: „Інжиніринг”, 2010 – С. 19-29.

Таланов В. Педагогика толерантности // Высшее образование в России. 2000. № 2. – С. 5 – 17.

Трубина Л. Толерантная и интолерантная личность: основные черты и отличия. - Воспитание школьников. - 2003. - №3.

Тюлепаева Э.Р. Становление этнокультурной компетенции детей дошкольного возраста. Автореф. дисс. ... канд. пед. н. – Челябинск, 2011. – 26 с.

Усатенко Т.П. Українознавство в просторі педагогічної творчості // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технологія: Зб. наук. пр. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2007. – С.185–189.

Фадеева Т.Ю. Формирование педагогической толерантности будущих специалистов сферы образования: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук - Саратов, 2012.- 24 с.

Фисин Ю.М. Отношения доминирования – зависимости и их влияние на студентов //Среднее профессиональное образование, М.,2002. - №2. – 168 с.; С. 158-163.

Флегонтова Н.М. Словник-довідник класного керівника. – К.: РВЦ КПДЮ, 2011. – 85 с.

Формирование толерантности личности в полиэтнической образовательной среде / под ред. В.Н. Гурова - М.: 2004. - 240 с.

Хасан Б.И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность. Красноярск, 1996. – 77 с.

Хомич Л.О. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів в умовах зміни цінностей суспільства // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць / за ред. В.Д. Будака, О.М. Пехоти. – (Серія „Педагогічні науки”). – Випуск 1,30. – Миколаїв: МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2010. – С.10-17.

Шалин В.В. Толерантность (культурная норма и политическая необходимость). — Краснодар: Периодика Кубани, 2000. —256 с.

Шеламова Г.М. Педагогические условия формирования толерантности профессионального лица. Автореф. дис. ... канд. пед. наук - М., 2003 - 20 с.

Шелехова Н.И. Техника педагогического общения. – М., Воронеж, 1998. – С. 118.

Шустова Л.П. Воспитание толерантности: приёмы для индивидуальной и групповой работы / Л.П. Шустова // Воспитание толерантности. Классный руководитель. – Ульяновск, 2004. – №4. – С. 77-80.

Як стати майстерним педагогом: навч.-метод. посібник / В.І. Ковальчук, Л.М. Сергеева, А.О. Молчанова. – Київ.: „Арт Ек”, 2011. – 170 с.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ

(Затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995)

Преамбула

Держави - члени Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, які зібралися в Парижі на двадцять восьму сесію Генеральної конференції 25 жовтня - 16 листопада 1995 року, пам'ятаючи про те, що Статут Організації Об'єднаних Націй говорить: "Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління від лиха війни ... знову затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості ... і в цих цілях виявляти толерантність і жити разом у світі один з одним, як добрі сусіди ", нагадуючи, що в Преамбулі Статуту ЮНЕСКО, прийнятого 16 листопада 1945 року, підкреслюється, що "світ має базуватися на інтелектуальній і моральній солідарності людства", нагадуючи також, що у Загальній декларації прав людини проголошується, що "кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії" (стаття 18), "на свободу переконань і на вільне їх вираження" (стаття 19) і що освіта "повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими і релігійними групами"(стаття 26), беручи до уваги відповідні міжнародні акти, в тому числі:

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права,
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права,
- Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації,
- Конвенцію про попередження злочину геноциду і покарання за нього,
- Конвенцію про права дитини,
- Конвенції 1951 року про статус біженців і протокол 1967 року, що стосується статусу біженців, а також регіональні правові акти в цій області,
- Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок,

- Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання,
- Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань,
- Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин,
- Декларацію про заходи з ліквідації міжнародного тероризму, Віденську декларацію і Програму дій Всесвітньої конференції з прав людини,
- Декларацію та Програму дій, прийняті на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, що відбулася в Копенгагені,
- Декларацію ЮНЕСКО про раси та расові забобони,
- Конвенцію та Рекомендацію ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти,

пам'ятаючи про цілі третього Десятиліття дій з боротьби проти расизму і расової дискримінації, Десятиліття освіти в галузі прав людини Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного десятиріччя корінних народів світу,

враховуючи рекомендації регіональних конференцій, проведених згідно з резолюцією 27 С/5.14 Генеральної конференції ЮНЕСКО в рамках Року Організації Об'єднаних Націй, присвяченого толерантності, а також висновки і рекомендації інших конференцій та нарад, організованих державами-членами за програмою Року Організації Об'єднаних Націй, присвяченого толерантності,

відчуваючи почуття тривоги у зв'язку з тим, що останнім часом актами нетерпимості, насильства, тероризму, ксенофобії, агресивного націоналізму, расизму, антисемітизму, відчуження, маргіналізації та дискримінації по відношенню до національних, етнічних, релігійних та мовних меншин, біженців, робочих-мігрантів, іммігрантів і соціально найменш захищених груп у суспільствах, а також актами насильства та залякування щодо окремих осіб, що здійснюють своє право на свободу думок і вираз переконань, що

становлять загрозу справі зміцнення миру і демократії на національному та міжнародному рівнях і які є перешкодами на шляху розвитку,

звертаючи особливу увагу на обов'язок держав-членів розвивати і заохочувати повагу прав людини і основних свобод для всіх, без відмінності за ознакою раси, статі, мови, національної належності, релігії або стану здоров'я, і боротися з проявами нетерпимості,

приймають і урочисто проголошують цю Декларацію принципів толерантності,

сповнені рішучості зробити все необхідне для утвердження ідеалів толерантності в наших суспільствах, оскільки толерантність є не тільки найважливішим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів,

ми заявляємо наступне:

Стаття 1 - поняття толерантності

1.1 Толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність - це гармонія в різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність - це чеснота, яка робить можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою світу.

1.2 Толерантність - це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність - це передусім активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Ні за яких обставин толерантність не може служити виправданням посягань на ці основні цінності, толерантність повинні проявляти окремі люди, групи і держави.

1.3 Толерантність - це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність - це поняття, що означає відмову від

догматизму, від абсолютизації істини і затверджує норми, встановлені в міжнародних актах в галузі прав людини.

1.4 Прояв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностям і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Стаття 2 – державний рівень

2.1 На державному рівні толерантність вимагає справедливого і неупередженого законодавства, дотримання правопорядку і судово-процесуальних та адміністративних норм. Толерантність також вимагає надання кожній людині можливостей для економічного і соціального розвитку без будь-якої дискримінації. Відчуження і маргіналізація можуть стати причиною стану пригніченості, ворожості і фанатизму.

2.2 Для того, щоб зробити суспільство більш толерантним, державам слід ратифікувати існуючі міжнародні конвенції про права людини і, якщо це необхідно, розробити нове законодавство з метою забезпечення в суспільстві рівноправного підходу і рівності можливостей для всіх груп і окремих людей.

2.3 В інтересах міжнародної згоди істотно важливо, щоб окремі люди, громади та нації визнавали і поважали культурний плюралізм людського співтовариства. Світ неможливий без толерантності, а розвиток і демократія неможливі без миру.

2.4 Нетерпимість може приймати форму маргіналізації соціально найменш захищених груп, їхнього виключення з громадського та політичного життя, а також насильства і дискримінації по відношенню до них. Як свідчить Декларація про расу та расові забобони, "всі люди і групи людей мають право відрізнятися один від одного" (стаття 1.2).

Стаття 3 - соціальні аспекти

3.1 Толерантність як ніколи раніше важлива в сучасному світі. Ми живемо у вік глобалізації економіки і все більшої мобільності, швидкого розвитку комунікації, інтеграції та взаємозалежності, у вік великомасштабних міграцій і переміщення населення, урбанізації та перетворення соціальних структур. Кожен регіон багатолікий, і тому ескалація нетерпимості і конфліктів потенційно загрожує всім частинам світу. Від такої загрози не можна відгородитися національними кордонами, бо вона носить глобальний характер.

3.2 Толерантність необхідна у відносинах як між окремими людьми, так і на рівні сім'ї і громади. У школах і університетах, в рамках неформальної освіти, удома і на роботі необхідно зміцнювати дух толерантності та формувати відносини відкритості, уваги один до одного і солідарності. Засоби комунікації здатні відігравати конструктивну роль у справі сприяння вільному і відкритому діалогу і обговорення, поширення цінностей толерантності та роз'яснення небезпеки прояви байдужості відносно груп і ідеологій-проповідників нетерпимості, що набирають силу.

3.3 У Декларації ЮНЕСКО про раси та расові забобони проголошується, що особливі заходи повинні прийматися з метою забезпечення рівності в гідності та правах окремих осіб і груп людей скрізь, де це необхідно. У цьому зв'язку особливу увагу слід приділяти соціально найменш захищеним групам, що перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, з тим щоб представити їм правовий і соціальний захист, зокрема щодо житла, зайнятості та охорони здоров'я, забезпечити повагу самобутності їхньої культури та цінностей та сприяти, особливо за допомогою освіти, їх соціальному і професійному зростанню та інтеграції.

3.4 В інтересах вирішення цієї глобальної задачі необхідні проведення відповідних наукових досліджень і налагодження контактів з метою

координації діяльності міжнародного співтовариства, включаючи аналіз в контексті соціальних наук корінних причин цього явища, прийняття ефективних контрзаходів, а також здійснення наукових досліджень та моніторингу, що сприяють виробленню політичних рішень та нормативної діяльності держав-членів.

Стаття 4 - виховання

4.1 Виховання є найбільш ефективним засобом попередження нетерпимості. Виховання в дусі толерантності починається з навчання людей тому, в чому полягають їх загальні права і свободи, щоб забезпечити здійснення цих прав, і з заохочення прагнення до захисту прав інших.

4.2 Виховання в дусі толерантності слід розглядати в якості невідкладного імперативу; у зв'язку з цим необхідно заохочувати методи систематичного та раціонального навчання толерантності, що розкривають культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні джерела нетерпимості, що лежать в основі насильства і відчуження. Політика та програми в галузі освіти повинні сприяти покращенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності і терпимості у відносинах як між окремими людьми, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними та мовними групами, а також націями.

4.3 Виховання в дусі терпимості має бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження по відношенню до інших. Воно має сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях.

4.4 Ми заявляємо про свою готовність підтримувати і втілювати в життя програми наукових досліджень у галузі соціальних наук та виховання в дусі толерантності, прав людини та ненасильства. Це означає необхідність приділення особливої уваги питанням підвищення рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників і занять, удосконалення інших навчальних матеріалів, включаючи нові освітні технології, з метою

виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих сприймати інші культури, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, попереджати конфлікти або вирішувати їх ненасильницькими засобами.

Стаття 5 - готовність до дії

Ми зобов'язуємося сприяти толерантності і ненасильству, використовуючи для цього програми та заклади в галузях освіти, науки, культури і комунікації.

Стаття 6 - Міжнародний день, присвячений толерантності

З метою мобілізації громадськості, залучення уваги до небезпек, що криються в нетерпимості, зміцнення прихильності і активізації дій на підтримку заохочення толерантності та виховання в її дусі, ми урочисто проголошуємо 16 листопада кожного року Міжнародним днем, присвяченим толерантності.